

Zimányi Árpád

NYELVHELYESSÉG

EKF LÍCEUM KIADÓ, EGER
2005

Lektor:
Fábián Pál
egyetemi tanár

Megjelent az EKF Líceum Kiadó műszaki gondozásában
A szedés a MiK_TE_X—plainT_EX szövegformázó programmal történt
Kiadóvezető: Hekeli Sándor
Felelős szerkesztő: Tömösközi Péter
Műszaki szerkesztő: Bata Beáta, Kovács Zsolt és Tómacs Tibor
Megjelent: 2005
Hatodik kiadás digitális változata

Tartalom

Nyelvművelés — nyelvhelyesség	5
Kiejtés	13
I. Magyar szavak	16
1. Köznevek	16
2. Tulajdonnevek	24
II. Idegen szavak	26
Szavak és állandó szókapcsolatok helyes használata	33
I. A helyes szóhasználat alapesetei	34
1. Szótévesztés	34
2. Divatszók	39
3. Rokon értelmű szavak	42
4. Közhelyek	43
5. Terpeszkedő kifejezések	45
6. A bőbeszédűség és a szószaporítás egyéb esetei	47
7. Szólások	48
II. Az idegen szavak	49
1. Az idegen szavak szükségessége	50
2. Az angol szavak	52
3. Idegen szavak magyarítása	53
4. Az idegen szavak használatának egyéb kérdései	54
III. Egyéb kérdések	56
1. A fiatalok nyelvhasználata: a diáknyelv és az ifjúsági nyelv	56
2. A köznyelv eldurvulása	57
3. A névadás kérdései	59

Alaktan	63
I. Szóalkotásmódok	63
1. Szóösszetételek	63
2. Szóelvonás	66
3. Szórövidülés	66
4. Mozaikszók	67
II. Toldalékolás	68
1. Igék	68
2. Névszók	78
Mondattan	91
I. Egyes szófajokhoz kapcsolódó nyelvhelyességi kérdések	91
1. Igenevek	91
2. Névelők	97
3. Névtutók	100
4. Kötőszók	104
II. Egyes mondatrészek helyes használata	108
1. Alanytévesztés	108
2. Alany és állítmány egyeztetése	109
3. A birtokos jelző ragja	110
4. Jelzős szerkezetek szórendje	111
5. Félrevezető szórend	112
6. Jelzői értékű határozó	113
7. Állandó határozó vonzatai	114
8. Szerkezetvegyülés	115
9. Tagadás, tiltás	117
Gyakorlatok	121
Hibás mondatok javítása	121
Szövegek javítása és értékelése	126
Irodalom	129
Függelék (A nyelvművelésünk elvi kérdéseivel kapcsolatos legutóbbi publikációk bibliográfiája)	133

Nyelvművelés — nyelvhelyesség

A Nyelvhelyesség című jegyzet célja az, hogy az igényes beszéd, a választékos nyelvhasználat felől szemlélve összegyűjtse és értékelje azokat a nyelvi jelenségeket, amelyek napjainkban gondot okozhatnak. Ez a gyakorlatias feldolgozás kiegészíti FÁBIÁN PÁL—LŐRINCZE LAJOS Nyelvművelés című egyetemi jegyzetét, ugyanis az utóbbi főként történeti és elvi-elméleti kérdéseket tárgyal kellő alapossággal, de nem feladata nyelvhelyességi tudnivalók rendszerezett bemutatása. Jegyzetünk sem vállalkozhatott arra, hogy teljes körűen szóljon az összes nyelvhasználati problémáról — erre való a Nyelvművelő kézikönyv, melynek több mint két és fél ezer lapján szinte minden idevágó kérdéstről részletekbe menő tájékoztatást kaphat az érdeklődő. Jegyzetünk viszont csak azokra a nyelvhelyességi buktatókra irányítja rá a figyelmet, amelyek az 1990-es évek végén — a szerző megfigyelései alapján — időszerűek. A válogatás tehát megmutatja, hogy mikre kell az átlagosnál jobban ügyelniük a nyelvvel hivatásszerűen foglalkozóknak, ha példamutatóan, helyesen, magyarosan kívánnak megnyilatkozni. Ez a munka elfogadja és követi az előbb említett két könyv szellemét, nyelvművelő elveit, de újat ad a témák szerinti feldolgozás módjában, valamint a példaanyagban.

A tárgykörök a nyelvi szinteknek megfelelően alakulnak:

1. Kiejtés
2. Szavak és állandó szókapcsolatok helyes használata
3. Alaktan
4. Mondattan

Ez a besorolás a könnyebb tájékozódást hivatott segíteni, de nem mindenben felel meg a hagyományos grammatika építkezési szabályainak. Például nincsen külön szófajtani fejezet, mivel a szófajok helyes használatával összefüggő kérdések nem önmagukban, hanem a mondatban (legalább a szószerkezetek szintjén) jelentkeznek. Így az egyszerűség kedvéért az egyes szófajokhoz kapcsolódó nyelvhelyességi tudnivalók a mondattani fejezet élére kerültek (igenevek, névelők, névutók, kötőszók, vonatkozó névmások), majd ezt követi a mondatrészek tárgyalása. Itt szerepel például a birtokos jelző ragja, mert az nem pusztán alaktani probléma, hanem mondat szerkesztési kérdés, gondoljunk a láncolat birtokviszonyra.

Ez a jegyzet föltételezi a leíró nyelvtan magabiztos ismeretét (BENCÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ: A mai magyar nyelv. Bp., 1968.; A magyar nyelv könyve. Főszerk.: A. JÁSZÓ

ANNA, Bp., 1991.). A nyelvtani kategóriák fölvázolására vagy tisztázására csak néhány helyen van példa, ott, ahol a nyelvi jelenség megértéséhez föltétlenül szükséges a bővebb magyarázat, a történeti háttér (a veláris *i* hang, az ikes ragozás, a jelzői értékű határozó). Mindvégig fő szempont tehát a gyakorlatiasság, a nyelvhasználat-központúság.

Ennek ellenére a bevezetőben szólni kell bizonyos elvi, elméleti kérdésekről, jóllehet ezekkel kapcsolatban FÁBIÁN—LŐRINCZE Nyelvművelés jegyzetére utaltunk az imént. Az elmúlt években ugyanis szerteágazó vita bontakozott ki nyelvművelésünkről, annak elveiről, a nyelvi normáról, illetve a nyelvi norma meghatározhatóságáról. A következő áttekintésből kitűnik, hogy nyelvművelésünk szemlélete változóban van, s az eddig említett szakmunkákban foglaltakat érdemes kiegészítenünk az 1990-es években megfogalmazódó gondolatokkal, nézetekkel.

A nyelv törvényszerűségeinek megismerése során fontos eljárási szempont, hogy az elméleti tudnivalók példák sokaságából kristályosodjanak ki. A gyakorlatiasság és alkalmazhatóság igénye még hatványozottabban jelentkezik az alkalmazott nyelvészet területén, így a nyelvművelésben is. Nyelvművelésünk első feladata **az élő nyelvszokás kutatása és leírása**, azaz a nyelvhasználat tudományosan megalapozott vizsgálata (deskriptív tevékenység). Szociolingvisztikai indíttatású élőnyelvi kutatásokat végeznek az MTA Nyelvtudományi Intézetében (vö.: Élőnyelvi tanulmányok. Szerk.: BALOGH LAJOS és KONTRA MIKLÓS, Bp., 1990.; MNy. 1994: 42—48 és 333—345). Nyelvművelésünk második feladata a nyelvhasználati jelenségek megítélése, értékelése, állásfoglalás nyelvhelyességi kérdésekben. A normatív szabályozás, **a nyelvi norma meghatározása** már nem egyszerű leíró tevékenység, hanem a nyelv életébe, alakulásába való tudatos beavatkozás (preskriptív, azaz előíró módszer). A nyelvművelés harmadik feladata a nyelvhasználóra, magára **az emberre való hatás**: nyelvi ismeretterjesztés, példaadás. A pozitív nyelvművelés nem szorítkozik tehát a hibák keresésére és kipellengérezésére, hanem kommunikáció-központú, és egyben emberművelés is (vö.: LŐRINCZE LAJOS: Emberközpontú nyelvművelés. Bp., 1980.). Bizonyos hangsúlyeltolódást jelez, hogy az 1992-es nyelvművelő konferencián Grétsy László a nemzetközppontú nyelvművelésről szólt (Nyr. 1993: 402—404). Negyediknek nyelvművelésünk jövőben megvalósítandó feladatákként jelölhetjük meg **a nyelvi tervezés szükségességét** (SZÉPE GYÖRGY: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV: 303—329; TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Tervezet egy tematikus nyelvművelő sorozat létrehozására. Nyr. 1987: 396—401; Uő: Lesz-e Magyarországon nyelvi tervezés? Nyr. 1993: 423—425).

1990-től megélnékültek a viták nyelvművelésünk elveivel és az imént vázolt feladatrendszerrel kapcsolatban. Talán a legkényesebb pont a nyelvi

norma kérdése. A hagyományos meghatározás szerint „nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi meggyezés, a mindenkori nyelv szokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelv szokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltebbek szokása, nyelvhasználat vált — a történelmi fejlődés során — követendő példává” (NyKk. II. 334). A **nyelvi norma** ezek szerint a **követendő nyelvi eszménnyel** azonos, s erre használják újabban a **standard** vagy **sztenderd nyelvváltozat** megnevezéseket. De többféle, sőt sokféle nyelvváltozat van, és ezeknek a nyelvváltozatoknak megvannak a saját belső törvényeik, szabályaik, azaz létezik saját belső normájuk, ami nem feltétlenül azonos a köznyelvi normával. Amikor nyelvi normáról beszélünk, akkor nem a különböző nyelvváltozatok belső normájára gondolunk, hanem az idézett megfogalmazás szerinti normatív nyelvváltozatokra. A helyesség és helytelenség kérdése csak a normatív nyelvváltozatokon, a köznyelven és az irodalmi nyelven belül jelentkezhet, szó sem lehet arról, hogy például az egyes tájnyelveket ítélnék meg vagy el, s azokra kényszerítenék rá az irodalmi normát. (A nyelvhasználati norma meghatározásának szempontjairól l. EÓRY VILMA: A nyelvművelés új feladatairól. Nyr. 1993: 453—455; HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: A megértés változatai. A kommunikációs szemléletű nyelvművelés lehetőségei a nyelvinorma-képzésben Nyr. 420—422.)

Tolcsvai Nagy Gábor szerint a nyelvi norma az a szociokulturális szabályrendszer, amely a nyelvhasználatot konkrét egyedi megvalósulásában szabályozza. Kerete a beszélő közösség a maga nyelvi praxisával és hagyományával, megvalósítója az egyén, aki gyakorlati tudásával, kommunikatív kompetenciájával fölismeri a norma éppen akkor aktuális részét, és eszerint beszél (idézi: BALÁZS GÉZA, Nyr. 1993: 413). Ez az úgynevezett antropológiai felfogás a nyelv dialogikus voltából indul ki, és a nyelvi értékrendszert folytonosan változóznak tartja. A hagyományos strukturalista felfogással szemben a nyelvet nem eszköznek tekinti, hanem a megértés magától értetődő részének, amelyben megnyilvánul a nyelvi pluralitás, azaz gazdagabb és színesebb nyelvváltozatokkal számol. Az antropológiai nyelvészet a nyelvhelyesség kérdését nem a grammatika, hanem a pragmatika oldaláról közelíti meg. Így például azt vizsgálja, hogy a beszélő közösség számára az adott nyelvváltozat mennyiben jelent önértéket, mennyiben része identitástudatának (TOLCSVAI NAGY GÁBOR, Nyr. 1994: 390—391).

A sztenderd Kontra Miklós szerint a legnagyobb presztízsű nyelvváltozat egy nyelvközösségben, az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális

javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolákban tanítanak (Normatudat — nyelvi norma. Szerk. KEMÉNY GÁBOR. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1992. 109). Ebből a meghatározásból kiderül, hogy a sztenderd kiváltságos helyzete szociolingvisztikailag leírható szociokulturális tényezők eredménye, tehát nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvvel kapcsolatos változók és a nyelvváltozatok kölcsönhatásának a történeti eredménye (TOLCSVAI NAGY GÁBOR; Irodalmi Szemle 1995. 1: 65). A különböző értelmezések egyik oka a terminusok eltérő használata. Az egymástól jelenleg meglehetősen távol álló nézetekben közös probléma a nyelvváltozatok helyének és a normatív szabályozás hatókörének a tisztázása. Érdeemes fölvázolnunk Sebestyén Árpád idevágó tervezetét („A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör helyzetéről. Nyr. 1981: 322—323).

A belső nyelvváltozatok (csoportnyelvek) összessége a **magyar (nemzeti) nyelv**. Ennek belső tagolódása:

A) Normatív nyelvváltozatok

- a) **irodalmi nyelv** (főleg írott, nagyközösségi célú): szépirodalmi nyelv, esszényelv, értekező próza, sajtónyelv stb.
- b) **köznyelv** (főleg beszélt, közösségi célú): színpadi nyelv, pódiumnyelv (szónoki, spontán), katedranyelv (tanári beszéd), regionális nyelv, utcai nyelv stb.

B) Területi nyelvváltozatok, népnyelv (főleg szóbeli):

- a) **nyelvjárástípusok**
- b) **helyi nyelvjárások**

C) Társadalmi nyelvváltozatok (csoportnyelvek):

- a) **szaknyelvek** (főleg foglalkozások szerinti írott és beszélt változatok): szaktudományok, szakmai és műhelynyelvek, kismesterségek nyelve, hivatali nyelv, mozgalmi nyelv stb.
- b) **hobbinyelvek** (szabadidőben üzött foglalatosságok, szórakozások nyelve): sportnyelvek, játékok nyelve stb.
- c) **életkori nyelvváltozatok** (a szocializációs folyamat szakaszainak átmeneti nyelve): gyermeknyelv (dajkanyelv), diáknyelv, ifjúsági nyelv, katonai nyelv stb.
- d) **argó** (tolvajnyelv, jassznyelv, szleng)

Ebből a szociolingvisztikai alapú felosztásból kiderül, hogy a normatív nyelvváltozatok sem egységesek, sőt például óriási különbség lehet az esszényelv és az utcai nyelv között. Annak ellenére, hogy a belső nyelvváltozatokat sokszor a „nyelv” szóval illetjük, nem beszélhetünk ezek különállásáról: a határok közöttük nemegyszer elmosódnak, és egy ember is több „nyelvet”, nyelvváltozatot használ. Másképpen beszél egy tanár az órán a gyerekekkel, mint a szünetben a kollégákkal, más hangot üt meg a legjobb barátjával, mint például a nála jóval idősebb igazgatónővel stb. Lényeges nyelvtani különbség azonban nincs ezek között a nyelvváltozatok között, legföljebb a nyelvjárásokban vannak olyan szerkezetek, sajátosságok, amelyek nagyobb mértékben különböznek a köznyelviektől. Az eltérések jórészt szóképzésbeliek, szóhasználatiak, illetőleg a grammatikai eszközök tekintetében statisztikaiak. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az egyes nyelvtani szerkezetek felhasználási gyakorisága különbözik az egyéb nyelvi megnyilvánulásokétól. Közismert tény például a hivatalos nyelv névutóhasználatára (*tárgyában, vonatkozásában, kapcsolatban, kapcsolatosan, illetően* stb.). A hivatalos ízü névutókat önmagukban nem hibáztathatjuk, hanem csak az ellen emelhetünk szót, ha túlzásba viszik alkalmazásukat, és más, egyszerűbb formákat szorítanak ki.

A normatív nyelvváltozatok sokszínűségét, erőteljes megosztottságát a sajtónyelv is bizonyítja. Az 1990-es évektől a korábban viszonylag egységesnek tekintett sajtónyelv mind jobban differenciálódott, és egyre kevésbé felel meg az úgynevezett irodalmi nyelv hagyományos kritériumainak. Gondoljunk arra, hogy mekkora különbség van például a Magyar Nemzet, a Napi Magyarország, a Népszabadság és mondjuk a bulvárlapok nyelvezete, szóhasználatára, stílusa között. A nyelvi-stilisztikai eltérések egyetlen lapon belül is érzékelhetők (kulturális rovat — gazdasági hírek — bűnügyi tudósítások — sportrovat). Ez a megosztottság nemcsak a nyomtatott, hanem az elektronikus sajtóra is jellemző. Tanulságos összevetni nyelvi szempontból a közszolgálati és a kereskedelmi médiumok híradásait.

Wacha Imre a nyelvváltozatok felosztásának alapjául az egymásra épülő igényszinteket választotta (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 189. szám, Bp., 1990. 72—73):

1. **Irodalmi nyelv:** a művelt, igényesen megnyilatkozó nyelvhasználatára. Főleg írott nyelvváltozat, hangzó formájában rendszerint írott szöveg interpretálása, reprodukálása.
 - a) **Informatív közlőpróza:** az előbbinek inkább a szakmai nyelvhasználatban fellelhető, többségében írott változata.

2. Köznyelv

- a) **Közéleti beszéd:** a nyilvánosságnak szánt megnyilatkozások (pl. publicisztika, szónoklatok) nyelvhasználata, igényes megnyilatkozási helyzetekben. Főleg írott vagy írott alapról megszólaltatott nyelvváltozat.
 - b) **Tömegkommunikációs stílus:** a nyomtatott és elektromos tömegtájékoztatás képzett munkatársainak nyelvhasználata. Többségében írott vagy írott alapról megszólaltatott beszéd.
 - c) **Igényes kisközéleti vagy magánmegnyilatkozások nyelvhasználata:** van írott és beszélt, valamint egységesült és regionális színezetű változata.
3. **Regionális köznyelv:** a köznyelvnek nyelvjárási elemekkel színezett, főleg igényesen beszélt változata. Idetartozik a nemzeti kisebbségek, szórványok igényes nyelvhasználata is. Írott változatában legfeljebb a régió tájszavai találhatók meg.
 4. **Népnyelv, nyelvjárások:** főleg beszélt változat. Írott változatában a népköltészet, folklórirodalom alkotásaiban él.
 5. **Nem igényes köznyelv:** írott változata megvan például a hivatali-hivatalos iratokban, a régió hangállománya által színezett beszélt változata a munkahelyi és otthoni nyelvhasználatban.
 6. **Familiáris vagy pongyola nyelvhasználat:** általában a régió hangállományával színezett, beszélt nyelvi változat, mely a kényelmes otthonias megnyilatkozások eszköze. Idetartoznak a bázisnyelvjárások is. Írott változatuk irodalmi színezőelem.
 7. **Provinciális, vulgáris nyelvhasználat:** a műveletlen, iskolázatlan vagy lelkileg durva, igénytelen beszélőkre jellemző. Gyakran indulatos megnyilatkozások kifejezőeszköze. A laktanyanyelvek, az ifjúsági nyelvek stb. tartoz(hat)nak ide. Az irodalomban színezőelem.

A tanároktól joggal várhatjuk el, hogy ne csupán a szaktárgyi ismeretek hordozói és közvetítői legyenek, hanem magatartáskultúrájukkal, nyelvhasználatukkal közvetve és közvetlenül neveljék a fiatalságot: megnyilatkozásaik nyelvi minataként álljanak tanítványaik előtt. Ennek a mintának pedig érték-hordozónak kell lennie. **Minta és érték** — bár e két kulcsfogalom hiányzik a Nyelvművelő kézikönyv címszavai közül, kimondatlanul, pontosabban szemléletében mégis ott van a szócikkekben (vö. PUSZTAI FERENC: *Minta és érték nyelvhasználatunkban*. Nyr. 1993: 404—405).

S ugyanígy elvárhatjuk az úgynevezett nagyközösségi célú megnyilatkozásoktól (publicisztika, tömegkommunikáció, közéleti beszéd, hivatalos nyelv stb.), hogy nyelvhelyességi szempontból is példamutatóak legyenek. Ezért nem mondhatunk le továbbra sem arról, hogy az említett keretek között ne foglalkozzunk a normatív szabályozás gyakorlatával. Ez azonban nem pusztán ítéletmondás, nem a nyelv korlátok közé szorítása, hanem sok szempontot figyelembe vevő gondos mérlegelés. A *helyes — helytelen, jó — rossz* egyszavas (megbélyegző) kategóriák helyett a kommunikációs alaphelyzet összes tényezőjére, valamint egyéb körülményekre is tekintettel kell lennünk, és véleményünket árnyaltan fogalmazzuk meg. A jegyzet további részében ezért találkozhatunk sok helyütt a kevésbé szigorú *ajánlott — kerülendő* vagy a *célszerű — kevésbé célszerű* stb. kategóriákkal.

KOVALOVSKY MIKLÓS nyomán (Nyelvfejlődés — nyelvhelyesség. Bp., 1977. 50—51) tekintsük át a nyelvi tények megítélésének bonyolult szempontrendszerét!

- a) **Szükségesség:** valóban szükség van-e az új nyelvi elemre, alakulatra, szerkezetre; új fogalmat, viszonyt fejez-e ki, mondanivalónk új, sajátos árnyalatát érzékelteti-e?
- b) **Tartalmi megfelelés és világosság:** a közlés kifejezőerejét, egyértelműségét, a fogalom minél könnyebb megragadását, a viszonyjelzés pontosságát szolgálja-e, vagyis megfelel-e a félreérthetlenség követelményének?
- c) **Alaki helyesség:** beleilleszkedik-e az új alak nyelvünk felépítésébe, rendszerébe; képzés- és alakulásmódja megfelel-e szerkezeti és fejlődési törvényeinek; idegen mintájú-e, vagy pedig megvan az alapja, analógiája a régi nyelvhasználatban, illetőleg az irodalmi nyelven kívüli rétegekben, elsősorban a nyelvjárásokban; tehát mindez hogyan segíti az új elemnek nyelvünkbe való természetes befogadását és gyors beolvadását?
- d) **Stílusosság:** inkább használati, mint tartalmi és alaki szempont; ha a tárgy jellege, hangulata, az alkalom és a beszédhelyzet megokolttá teszi, az esetleg merev, szigorú nyelvi, nyelvtani szabályoktól eltérő, szokatlan vagy éppen egyéni formákat is elfogadunk a maguk helyén, mert sajátos stílári árnyalatot, használati értékeket képviselnek, s ezzel gazdagítják a nyelvet.
- e) **Gazdaságosság, rövideg, tömörség:** ha a régebbi nehézkes szóalakokkal, terjedős, bonyolult szerkezettel, kifejezésformával szemben egy rövidebb, egyszerűbb, tömörebb adódik vagy tűnik föl, előnyben részesítjük — feltéve, hogy alaki és tartalmi tekintetben azonos értékű,

és magyarosság szempontjából is kifogástalan —, mert jobban megfelel korunk nyelvhasználatának és fejlődési törekvésének.

- f) **Jóhangzás, esztétikum:** az új nyelvi alakulat illeszkedik nyelvünk hangrendszerébe, s könnyed kiejtésével, kellemes hangzásával, sőt írásképével is elégítse ki a nyelvestétika igényét.

Mindehhez pedig hozzátehetjük a nyelvi normát befolyásoló és meghatározó egyéb tényezőket, amelyekről a Nyelvművelés jegyzet, valamint a Nyelvművelő kézikönyv is részletesen szól: célszerűség, egyéni ízlés, logika, nyelvérzék, nyelv szokás, nyelvtan, régi nyelv, tájnyelv. A sokféle szempont felsorakoztatása jelzi, hogy a nyelvi kérdésekben csak elmélyült ismeretek és széles körű vizsgálódás alapján szabad véleményt alkotnunk.

1987 utáni nyelvművelésünk rendkívül gazdag vitairodalmának és egyéb elméleti kérdésekkel foglalkozó publikációinak bibliográfiáját jegyzetünk végén a Függelék tartalmazza.

Kiejtés

A helyes kiejtés főbb tudnivalóit boncolgató fejezet élén meg kell indokolni, hogy miért foglalkozunk külön ezzel a témakörrel. A kiejtési gondok ugyanis nem mindig vetnek föl nyelvhelyességi kérdéseket, és itt nem érvényesülnek olyan egyértelmű szabályok, mint a későbbi részekben (alaktan, mondattan), mégis hozzátartozik a helyes beszédhez jó néhány gyakorlatias ismeret. Nem térünk ki a beszédtechnika, a hangképzés és a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés stb.) szerteágazó tárgykörére, mivel az meglehetősen terjedelmes volna. Foglalkozunk viszont azokkal a szavakkal, szócsoportokkal, amelyeknek többféle ejtésváltozatuk él. Vizsgálódásunk során azt kutatjuk, hogy melyik a követendő, tehát mit tekinthetünk normának.

A kiejtési norma meghatározásának számos nehézsége van. A nyelvtani kötöttségekkel, szabályokkal a köznyelvet beszélő ember tisztában van, s igyekszik hozzájuk alkalmazkodni. Ezek a szabályok viszonylag állandóak, vagy legalábbis csak olyan lassan változnak, hogy egy emberöltő kevés valamilyen jelenség fölismeréséhez. A nyelvtankönyvek írásban is szentesítik a kialakult szokásokat, és az iskolában e normatív nyelvtan szerint ismerkedünk meg nyelvünk sajátosságaival. Ugyancsak az egységességre, az állandóságra való törekvés vezérelte és vezérli az akadémiai helyesírási szabályzatok kidolgozóit, s munkájuk eredményeképpen írásunkat századunkban már valóban egységesnek tekinthetjük. A jól szabályozott nyelvtannal és helyesírással ellentétben kiejtésünkre mind ez ideig kevesebb figyelem jutott, és a legutóbbi időkig elmaradt a normatív szabályozás is. De nem is volt rá égető szükség, mert szavaink nagy részét kiejtés szerint, fonetikusan írjuk, így az íráskép egyben a kiejtési norma. Ez azonban önmagában kevés. Éppen ezért megfigyelhetjük, hogy nagyon sokféleképpen beszéljük nyelvünket. A köznyelv, regionális köznyelv, népnyelv stb. egyénektől is függő nyelvváltozataiban jelentősebb kiejtési különbségek adódnak, mint amit írásunk tükröz. Ebben van a kiejtési norma meghatározásának nehézsége.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg azokkal a kézikönyvekkel és szótárakkal, amelyek eligazítanak bennünket kiejtési kérdésekben.

A magyar nyelv értelmező szótára a címszó után közvetlenül szögletes zárójelben föltünteteti, hogy az *e* hangot tartalmazó szavakban mikor kell nyílt és mikor zárt *e*-t ejteni.

szerelmes	[e-e-e]
szerencse	[ë-ë-e]
szertelenkedik	[ë-e-e-ë v. e-e-e-ë]

-tem, -ett [e, ë]

A jelölés csak az *e* betűket emeli ki a szóból. (A nyílt *e* alsó nyelvallású hang, a zárt *ë* középső nyelvallású, tulajdonképpen az *é* rövid párja.)

A **Magyar értelmező kéziszótárból** viszont hiányzik a zárt *ë* megkülönböztetése. A címszó után szögletes zárójelben csupán akkor jelölik a kiejtést, ha az nem következik az általános érvényű magyar kiejtési szabályokból:

céh	[cé]
egy ¹	[eggy]

Hosszabb szavakban csak a kérdéses rész ejtismódjára utalnak:

egyelőre	[eggy]
ghibellin	[gib]

Az **Idegen szavak és kifejezések kéziszótára** (szerk. BAKOS FERENC, Bp., 1994.) megadja a kiejtést az idegen írásmódú szavak esetében, illetőleg olyankor is, ha a címszót magyarosan írják, de téves ejtése gyakori:

dativus	[e: datívusz]
aerodrom	[e: aerodróm] (nem pedig <i>erodróm</i>)

A **Nyelvművelő kézikönyv** sok helyütt eligazít bennünket a vitás kiejtési kérdésekben (pl. néhány címszó: *Chinoín*; **ch** kiejtése; *Chopin*; *Churchill*; *idegen betűk kiejtése*; *idegen szavak kiejtése és alakváltozatai* stb.).

Az **Idegen nevek kiejtési szótára** (szerk. MAGAY TAMÁS; Bp., 1974.) mintegy 40 000 tulajdonnév — személynév és földrajzi név — ejtismódjával foglalkozik. A szótár a szélesebb közönség számára készült gyakorlati kézikönyv, éppen ezért jelölési rendszere nem követi a fonetika rendkívül árnyalt jelkészletét, csupán megközelítően tudja és kívánja érzéltetni az ejtészváltozatokat. A magyar szöveggörnyezetben javasolt forma mellett szükség esetén közli az idegen nyelvbéli jobban megközelítő változatot (jele: Δ) és a helytelen, tehát kerülendő ejtismódokat (jele: †). Egy-egy névnek olykor több elfogadható változata is lehet. Néhány példa:

Brueghel	<i>holl</i> brö ^h /e/l, † brajgel
Honegger	<i>fr</i> honegger, Δ onegēr
Roosevelt	<i>ang</i> rózevelt v. rózvelt (<i>Angliában így is: rúzvelt</i>)
Shakespeare	<i>ang</i> sékszpír, † sekszpír

Igen hasznos a szótár végén az a részletes összefoglaló, amely bemutatja az idegen nyelvekben előforduló betűk és gyakoribb betűkapcsolatok magyar hangmegfeleléseit.

Egy rövid részlet:

ci	<i>ol</i>	csi
	<i>rom</i>	általában: csi név végén: cs (az <i>i</i> nem hangzik)
	<i>sp</i>	szi (elnagyolt megközelítés)
cia	<i>ol</i>	csà
cio	<i>ol</i>	csó név végén: cso
g	<i>alb</i>	g
	<i>dán</i>	általában: g név végén, különösen <i>i</i> és <i>u</i> után: nem hangzik
	<i>fr</i>	magas magánh. előtt: zs mély magánh. és mássalh. előtt: g

Nyelvművelésünk régi adósságát pótolja a tudományos igénnyel szerkesztett **Magyar kiejtési szótár** (FEKETE LÁSZLÓ; Bp. 1992.). Szintetizáló jelleggel földolgozza a szakirodalomban — így az előbb említett kézikönyvekben, szótárakban — közölt szavakat, kifejezéseket, de az idegen szavak és tulajdonnevek köréből csak azokat, amelyeknek az ejtismódjáról megoszlik a szakemberek véleménye, illetőleg hibás változatuk gyakori.

A kiejtési szótár anyaga a következő területeket foglalja magában:

- az ejtett forma eltér az írottól (hasonulás, összeolvadás, rövidülés, nyúlás, kiesés, hangbetoldás);
- a kiejtés megegyezik az írott alakkal, de előfordul ettől eltérő, hibás változatuk;
- szókapcsolatok, kifejezések;
- mozaikszók, rövidítések;
- az előbb jelzetteknek megfelelően bizonyos idegen szavak.

Válogatott részlet a szótárból:

Babits	[babics]
babszem	[bapszem]
babusgat	[babuzsgat]

bacchanália	[bahhanália v. bakhanália]
Bach	[bahh v. németesen: bähh]
bacilusgazda	[baciluzsgazda]
bágyadt	[bágyatt] mn
bakancs	[bakancs]
bakancsos	[bakancsos] mn és fn
Balás	[balázs]
BEAC	[beac]
bontsd fel	[boncst fel v. boncst fël]
bús száműzetésem	[bús száműzetésem]

A Magyar kiejtési szótár még nem eléggé közismert, pedig nélkülözhetetlen a tanároknak és a hivatásos beszélőknek, valamint a vers- és prózamondó versenyek résztvevőinek, de haszonnal forgathatják a tanulók is.

Az általános tájékozódás után ismerkedjünk meg a kiejtési hibák főbb típusaival.

I. Magyar szavak

1. Köznevek

a) A magánhangzók időtartamának megkülönböztetése

Magánhangzóink közül az *i*, *u*, *ü* időtartama sok szavunkban ingadozik: a nyelvjárás vagy az egyéni szokás függvénye. E három hangunk rövidsége és hosszúsága kiejtésünk (s egyben helyesírásunk) legkevésbé biztos pontja. Helyesírási szabályzatunk ugyan egyértelműen rögzíti a követendő eljárást, de beszéd közben erre nem vagyunk tekintettel. A normatívtól eltérő forma könnyen elraktározódik bennünk, és befolyásolja helyesírásunkat.

Az időtartam ingadozásának legfőbb magyarázata, hogy egyes nyelvjárásokban a szóban forgó magánhangzókat hosszan ejtik, míg más nyelvjárásokban inkább megrövidítik:

<u>Leírva</u>	<u>A kiejtésben nyúlás</u>
bábu	bábú
dicsér	dícsér
hegedül	hegedül
kerül	kerül
Tibor	Tíbor
vizes	vízes

<u>Leírva</u>	<u>A kiejtésben rövidülés</u>
bíró	biró
bújócska	bujócska
háború	háboru
ítél	itél
kísér	kisér
túró	turó

Egyes tájnyelvekben a magánhangzó rövidülése a szomszédos mássalhangzó időtartamának megnyúlásával jár együtt: *nyillik, nyullik, segitteni, tanított*.

Mai köznyelvünkben a magánhangzó rövidülése fordul elő gyakrabban. Ez a jelenség a hivatásos beszélők kiejtésében is tapasztalható. Típuspéldák, amelyekben a hosszú magánhangzó helyett sokszor rövidet ejtenek: *gyűjtemény, húszas, húszat, ítél, ítélet, kímél, kímélet, kísér, kísérlet, kísérlet, kísértet, színes, színész, színez, szíves, szívesen, tízes, tízet, újdonság, újság, újságos*.

Különlegesen viselkedik egy szótagú főneveink azon csoportja, amelyek a **töbelseji magánhangzó időtartamát szabályosan váltakoztatják**: bizonyos toldalékok esetében mindegyikük töbelseji magánhangzója meg-rövidül. Az idetartozó szavak: *híd, ín, nyúl, víz; kút, lúd, nyúl, rúd, úr, út; fűz, szűz, tűz*. Az *i, u, ü* időtartamát — mint láttuk — sokszor nehéz megállapítani a kiejtésbeli eltérések miatt, ezért egyértelmű analóg példákat hívhatunk segítségül: a felsorolt 13 szó magánhangzója pontosan ugyanúgy viselkedik, mint *kéz, nyár* és *tél* főnevünk *é* és *á* hangja, amelyekben hosszú magánhangzó helyett sokszor rövidet ejtenek:

<i>nyár</i>	<i>híd</i>	<i>kút</i>	<i>tűz</i>	<i>víz</i>
<i>nyárra</i>	<i>hídra</i>	<i>kútra</i>	<i>tűzre</i>	<i>vízre</i>
<i>nyári</i>	<i>hídi</i>	<i>(kúti)</i>	<i>tűzi</i>	<i>vízi</i>
<i>nyarat</i>	<i>hidat</i>	<i>kutat</i>	<i>tűzet</i>	<i>vizet</i>
<i>nyarak</i>	<i>hidak</i>	<i>kutak</i>	<i>tűzek</i>	<i>vizek</i>
<i>nyarad</i>	<i>hidad</i>	<i>kutad</i>	<i>tűzed</i>	<i>vized</i>

Vagy:

<i>téliés</i>	<i>szűzies</i>	<i>úriás</i>
<i>kezes</i>	<i>inas</i>	<i>fűzes</i>
<i>kézben</i>	<i>útban</i>	<i>vízben</i>

Megmarad a többelseji hosszú magánhangzó:

a határozóragok,
az *-i* melléknévképző,
az *-ies* melléknévképző esetében.

Megrövidül a többelseji magánhangzó:

a tárgyrag,
a többes szám jele,
az *-s* melléknévképző,
a birtokos személyjelek esetében.

A bemutatott szabályszerűség — a birtokos személyjelek kivételével — teljes körűen érvényesül. Az egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakokban akkor nincs rövidülés, ha a toldalék *-ja*, *-je*; és akkor van szabályosan rövidülés, ha a toldalék *-a*, *-e*.

füze, hídja (de: *hida*), *ina, kútja, lúdja, nyila, vize* stb.

b) A zárt *ĕ*, nyílt *e* megkülönböztetése, valamint az *e—ö* hangváltozatú szavak

Az iskolai leíró nyelvtanokban ma azt tanítják, hogy a rövid *e* magánhangzó párja a hosszú *é*. Az egyszerűség és a gyakorlatiasság miatt alakult így a helyzet, noha a teljes igazság nem ez. Ha a rövid *e* hangot hosszan ejtjük, nem *é*-t kapunk, hanem *ee*-t, mint például az *eere* (*erre*) szóban. Ha viszont a hosszú *é*-t röviden ejtjük, a zárt *ĕ*-vel van dolgunk. A párosítás tehát így alakul:

	rövid	hosszú
középső nyelvvállás	<i>ĕ</i> (zárt)	<i>é</i>
alsó nyelvvállás	<i>e</i> (nyílt)	<i>ee</i> (jele: <i>ē</i>)

Az *ee* (*ē*) nem köznyelvi hangunk (egyres nyelvjárásokban viszont használatos), a zárt *ĕ*-t azonban lakosságunknak körülbelül 60%-a megkülönbözteti a nyílt *e*-től, tehát sokak számára természetes. Nem csupán nyelvjárási jelenség tehát, bár a nagyvárosi beszédből valóban hiányzik. De mivel írásban történő jelölése nem honosodott meg, és csak a kiejtésben őrződhetett meg, a zárt *ĕ* egyre jobban visszaszorul. Pedig beszédünknek fontos színesítő eleme, sőt jelentésmegkülönböztető eszköze is.

Nyelvünk egyik jellemzőjének sokan az egyhangúságot tartják. Ha nem számolunk a kétféle (nyílt és zárt) *e* hanggal csak a nyílt *e*-vel, akkor tényleges veszély annak a túltengése, így a monotonia. Tudatosan törekedjünk — különösen élőszóban — a **jóhangzásra**. Akik tudják, bátran

alkalmazzák a zárt *ĕ* hangot, ez ugyanis nem szégyellni való provincializmus. Segítségével majdnem a felére csökkenthetjük az *e* hang terheltségi fokát. Az ejtészváltozatok szemléltetésére nézzünk meg egy példát:

Tegnap este nem lehetett kenyeret venni.

Tegnap este nem lĕhetĕtt kĕnyeret vĕnni.

A déli nyelvjárásterületen, pl. Szeged környékén a zárt *ĕ* helyett *ö* hangot mondanak:

Tegnap este nem löhetött könyeret vönni.

A jóhangzás elvét követve, az *ĕ—ö* hangváltozatú szavakban lehetőség szerint éljünk az utóbbi formával, tehát *csönd* (*csend* helyett), *följebb* (*feljebb*), *fölösleges* (*felesleges*), *söpör* (*seper*), *töpörtyű* (*tepertő*). A *fel* — *föl* igekötők közül válasszuk inkább az utóbbit: *fölvat*, *fölbred*, *fölemel*, *fölmegey*. (Az *ö*-t tartalmazó igék előtt azonban jobban hangzik a *fel*: *felöltözködik*, *felsőpör*, *feltöröl*, *felkészönt*.)

A zárt *ĕ* nemcsak az egyhangúságot oldó, színesítő elem, hanem jelentésmegkülönböztető fonéma. A *mentek* szóalak négyféle értelmezésével kitűnően szemléltethetjük, milyen fontos lenne, ha jobban kihasználhatnánk a zárt *ĕ* adta lehetőségeket:

(ti most) *mĕntĕk* valahová (*megy*, többes szám 2. sz.)

(ők tegnap) *mĕntek* valahová (*megy*, többes szám 3. sz.)

(én most) *mentĕk* valakit (*ment*, jelen idő)

(ők) *mentek* valamitől (archaikus alak, azaz ők *mentesek* valamitől)

A kérdésben kiválóan eligazít a Mészáros András szerkesztésében és kiadásában megjelent *Ē-ző* kiejtési kisszótár (Bicske, 1998.), amelyben több mint 4000 szó szerepel. A glosszáriumot rövid tanulmány, ragozási táblázatok és *e — ĕ* jelölésű irodalmi szemelvények egészítik ki.

c) A magánhangzók illeszkedése toldalékos szóalakokban

Nyelvünk alapvető sajátossága, a magánhangzó-harmónia nem érvényesülhet maradéktalanul a vegyes hangrendű szavakban. Ezek toldalékolásakor ugyanis gyakran ingadozik a nyelvszokás: egy-egy szóban elképzelhető magas vagy mély hangrendű toldalék is. A meglehetősen bonyolult rendszerezés helyett nézzünk néhány kiragadott példát.

Ha vegyes hangrendű szóban a mély magánhangzók mellett a magas hangok közül csak *i*, *í* vagy *é* található, akkor a mély hangzós toldalék a

természetesebb, bár ingadozás is tapasztalható: *dolomitos, frázisok, kabaréban, kolibríja, konkrétan (-en), norvégul, szamojédok, vegetatívnak*. Amikor a szótőben már eleve több a magas magánhangzó, szokásosabb a magas hangú toldalék, de nem kifogásolható a mély sem: *hidrogénnel (-nal), oxigénje (-ja)*.

Ha a vegyes hangrendű szavakban *e* hang is van, ma már sokan természetesebbnek érzik a magas hangú toldalékot, bár egyes szavakban előfordul ingadozás: *argentinek — argentinok, bakelitből — bakelitból, bakterek — bakterok, balettet — balettot, fotelbe — fotelba, kráterben — kráterban, októberben — októberban, palesztinek — palesztinok, szuterénje — szuterénja*. De: *komputerek, mágnessel, parlamenthez*.

A mai nyelvérzék számára érthetetlen dolog, hogy *i* (*í*) magánhangzót tartalmazó egy szótagos szavaink jó részét miért mély hangrendű toldalékkal látjuk el, holott az *i* magas magánhangzó: *bír* (*bírok, bírtam*), *hív* (*hívunk, hívnak*), *ír* (*írhat, írás*), *nyír* (*nyírja, nyírjon*), *sír* (ige: *sírtam, sírna*; főnév: *sírban, sírnál*), *víg* (*vígan, vigalom*), *zsír* (*zsíros, zsíroz*).

Az illeszkedés törvényének látszólag ellentmondó nyelvi tény éppen-séggel azt bizonyítja, hogy a szokás, a hagyomány még a szabályoknál is előbbrevaló. Nyelvünk korábbi állapotában ugyanis létezett egy hátul képzett, tehát mély (veláris) *i* hang a ma meglévő magas *i* hangon kívül. Ezért lehetséges a mély hangrendű toldalék az idézett és más szavakban. A veláris *i* hang azonban már évszázadokkal ezelőtt kiveszett nyelvünkől, és helyette is elől képzett *i*-t ejtünk. A nyelvhasználatban mélyen meggyökeresedett toldalékok azonban nem követték ezt a változást, így jött létre ez a látszólagos ellentmondás. Ennek fényében már helyesen értelmezzük az alábbi idézet sajátos toldalékolását:

Zordon erdők, durva bércek, szirtok!
Harsogjátok jajjaim!

(Csokonai: *A tihanyi ekhóhoz*)

Az idegen nyelvet tanulók is találkozhatnak a magyarban megszokottól eltérő képzésű *i* hanggal. Az angolban hátrább képzik a rövid *i*-t, az oroszban pedig megvan *jerü* névvel illetett veláris változata. (Helytelen *ü*-nek ejteni.)

Az illeszkedés törvényét a nyelvünkbe most bekerülő idegen szavak toldalékolásakor is követnünk kell: *klíp — klípek, team (tím) — teamek (tímek)*. Éppen ezért a nyelvészek nem támogatják a közgazdasági szaknyelv újabban jelentkező *indexál* ('jelez') szavát, annak ellenére, hogy így alakilag elkülönül a közlekedésben használatos *indexel* ('irányváltoztatást jelez') igétől.

d) A mássalhangzók időtartamának megkülönböztetése

A mássalhangzók időtartamának megkülönböztetése sokkal egyértelműbb, mint azt a magánhangzók esetében láttuk. Az igényes köznyelv kevésbé tűri a megszokottól való eltérést, így a másféle ejtémód népnyelvi, nyelvjárási jelenségnek érződik, a normatív változattól élesen elkülönül. A mássalhangzó időtartamának megnyúlására az 1. a) pontban már található néhány olyan példa, amelyekben ez a változás a szomszédos magánhangzó rövidülésével jár együtt. A következőkben egyéb esetekkel foglalkozunk.

Bizonyos szavainkban a két magánhangzó közötti rövid mássalhangzó egyesek kiejtésében, illetőleg a tájnyelvekben megnyúlik. A köznyelvben kerülendő, hogy az alábbi szavakban hosszú mássalhangzót ejtsünk: *agancs*, *bakancs*, *elem*, *eső*, *heged*, *hegeszt*, *köpeny*, *szalag*, *tárgyalás*, *vajon* (kérdőszó), *válik*.

Ezzel ellentétes jelenség, amikor a gyors beszédtempó, a hanyag artikuláció vagy rossz szokás miatt helytelenül megrövidítik a hosszú mássalhangzókat. A köznyelvben a leggyakoribb az *-áll-* hangkapcsolat *ll*-jének megkurtítása, de az igényes nagyközösségi célú megnyilatkozásokban ez sem kívánatos (tanári, szónoki beszéd). Határozottan érzékeltessük tehát a hosszú *l*-et az efféle szavakban: *állam*, *állat*, *mállik*, *száll*, *szálloda*, *vállalat*, *vállalkozó*. Szintén jellemző a hosszú *r* megrövidülése, amely a szomszédos magánhangzó pótlólagos megnyúlásával járhat együtt: *arra* [āra], *erre* [ēre], *forradalom* [fóradalom], *forró* [fóró], *varr* [var], *varrás* [vārás]. Egyéb mássalhangzók csak ritkán rövidülnek meg: *aggódik* [agódik], *mennyország* [menyország], *vijjog* [víjog].

A mássalhangzók időtartamának pontos érzékeltetése azért szükséges, mert a rövid és a hosszú hangoknak jelentésmegkülönböztető szerepük van: *ál* — *áll*, *szál* — *száll*, *tol* — *toll*, *tolat* — *tollat*, *var* — *varr*. A pontatlan kiejtés a helyesírásra is rossz hatással van, és sok súlyos hibát okozhat (*higgany*, *szöllő*, *málik*).

Az idáig felsorolt példák azonban nem jelentik azt, hogy nem lehet megrövidíteni a hosszú mássalhangzókat. Mássalhangzó-torlódáskor toldalékos alakokban és összetételekben törvényszerű a hosszú mássalhangzó röviddé válása, hogy könnyebb legyen a kiejtés: *cseppkő* [csepkő], *csöppség* [csöpség], *összlakosság* [öszlakosság], *többnyire* [töbnyire].

Az imént tárgyalt jelenségek megvannak a nyelvünkben használatos idegen szavak körében is, amelyekről fejezetünk 2. a) pontja ad összefoglalót.

Sajátosan viselkedik az *egy* számnév és határozatlan névelő, valamint az *egyen-* előtag, ezért róluk külön kell szólni. Az *egy* számnévként hangsúlyos, és ilyenkor hosszan ejtjük a *gy*-t, ha magánhangzóval kezdődő szó követi: *egy óra van most* [eggy óra van most]. Határozatlan számnévként

hangsúlytalan, és így rövidebbnek hallatszik: *egy órát is vettem* [egy órát is vettem]. Az *egyen-* előtagú szavakat általában rövid *gy-*vel ejtjük. Lássuk a csoportosított példákat a Magyar kiejtési szótár alapján:

Hosszú *gy*: *egyágyas, egyalakú, egyáltalán, egyaránt, egyel* (ige), *egyelőre, egyértelmű, egyes-egyedül* [eggyes-egyedül], *egyesít, egyesül, egyetért, egyetlenegy* [eggyetlenegy], *egyezmény, egyeztet, egyik, együtt, együvé* stb.

Rövid *gy*: *egyedül, egyenes, egyetlenlen, egyenget, egyenjogú, egyenleg, egyenlő, egyenruha, egyensúlyoz, egyetem, egyvégtében* stb.

Napjainkban művelt emberek, hivatásos beszélők gyakran esnek a betűejtés hibájába, és rövid *gy-*t mondanak az ajánlatos hosszú helyett, pl.: *egyaránt, egyelőre, egyesült* (államok), *egyetért, egyezmény* stb. A köznyelvben viszont megszokottá vált az *egyen-* előtagú szavak szóban forgó mássalhangzóját hosszan ejteni: *egyenruha* [eggyenruha]. Ez kevésbé kifogásolható, mint az előző jelenség, a betűejtés.

e) A *h* és a *ch* ejtése

A helytelen betűejtés tapasztalható a néma *h*-ra végződő főneveink esetében is, holott a toldalék nélküli alakokban nem kell kimondanunk ezt a hangot: *céh, cseh, düh, juh, méh, pléh, rüh; oláh, Oláh, Kacsóh* [cé, cse, dü stb.]. Összetételekben és toldalékos helyzetben kétféleképpen viselkedik a *h*. Továbbra sem ejtjük a *h*-t a szóösszetételekben, valamint akkor, amikor mássalhangzóval kezdődő toldalék követi: *Csehország* [cseország], *dühroham* [düroham], *juhakol* [juakol], *méhraj* [méraj]; *céhben* [cében], *pléhre* [plére], *rühtől* [rütől]. A néma *h* miatt nincs teljes hasonulás a *-val, -vel* ragos alakokban: *csehvel, dühvel, juhval, méhvel, Kacsóhval* [csevel, düvel stb.]. Kiejtjük viszont a *h*-t akkor, amikor magánhangzóval kezdődő toldalék követi: *céhek, csehül, dühös, méhet*.

Más szavakban kiejtjük a szó végi *h*-t: *bolyh, doh, éh, enyh, keh, moh, potroh, Zilah*; különösen pedig az idegen szavakban: *ajatollah, Allah, fellah, padisah, sah*. Az ebbe a csoportba tartozó szavak végén erős *h*-t mondunk, mint az *eh, ah* indulatszavakban, vagy mint a német *ich* személyes névmásban.

Az *éh* és a *keh* olykor eltérően viselkedik. Az *éhség* inkább *h* nélkül ejtendő [éség], a *keh* toldalék nélküli formájában mindkét ejtészváltozat létezik [keh vagy ke].

A tulajdonnevek, családnevek régies betűkapcsolataival (*gh, th* — *Vígh, Tóth*) a fejezet 2. a) pontja foglalkozik.

A *ch* erős *h*-nak hangzik: *almanach*, *cech*, *pech*. Durva hiba, ha helyette *k*-t ejtenek: *pech*, *peches*, *technika* [pekk, pekkes, teknika]. Szintén rendkívül csúnya az *APEH* betűszóban és a belőle képzett melléknévben a *h* helyettesítése *k* hanggal [apek, apekos].

f) Hasonulás és összeolvadás

A mássalhangzók egymásra hatásakor a hasonulásnak és az összeolvadásnak igen sokféle esete következik be. Ezek külön-külön történő tárgyalására itt nincs lehetőség, de nincs is rá szükség, mert az átlagos nyelvérzék jól eligazítja a beszélőt. Elégedjünk meg tehát néhány gyakorlatias, összefoglaló jellegű tanáccsal. (Részletes útmutatás: Nyelvművelő kézikönyv I. kötet, a **beszédhangok kapcsolódása** címszó alatt.)

Egyértelmű hibának minősíthető a betűejtés a nagyon gyakori *dj*, *nj*, *tj*, *gyj*, *nyj*, *tyj* hangkapcsolatokban. Az igei és névszói ragozásban sűrűn adódik ez a kapcsolat:

<i>adj</i>	aggy	<i>hagyjatok</i>	hagyjatok
<i>bánjunk</i>	bánnyunk	<i>anyjuk</i>	annyuk
<i>látja</i>	láttya	<i>bátyja</i>	báttya

Az efféle esetekben fülsértő lenne az [adj], [bánjunk], [látja] stb. ejtés mód, amely a modorosság vagy a tanulatlanság jele.

Ugyanígy megvan a hasonulás a múlt idő jele miatt szintén gyakori *dt* hangkapcsolatban: *adtam* [attam], *elfáradt* [elfáratt], *hazudtak* [hazutak], *védtek* [vétték]. Más hangkapcsolatokban viszont nem mindig ilyen egyértelmű a helyzet, lehet többféle elfogadható ejtészváltozata egy-egy szóalaknak. A hasonult vagy összeolvadásos formák egyesek számára népiesnek tűnnek, és helyettük nem teljes értékű hangot ejtenek: *készség* [készség v. ké^{SZ}ség], *szabadság* [szabactság v. szaba^tság v. szaba^tcság], *egyszer* [ecer v. e^{ty}szer]. Még jobban közelít az írásképhez az *lj* hangkapcsolat: *éljen* [éjjen v. éljen], *teljes* [tejjes v. teljes]. A birtokos személyjel előtt sohasem változik meg az *l*: *bálja*, *gólja*, *ólja*, *tálja* [bálja, gólja, nem pedig bájja].

Fontos szempont a képzett szók kiejtésében az érthetőség is: a gyakran használt, alapszókincsbeli elemekben természetes jelenség az összeolvadás vagy a teljes hasonulás, de a ritkább alakulatokban ezek nem mindig érvényesülhetnek: *vadság* [inkább vatság, mint vactság], *ádászság* [inkább adász-ság, adá^{SZ}ság, mint adásság], *avíttság* [avi^tság, nem pedig aviccság].

Az összetételek és a szókapcsolatok határán sem következhet be a teljes hasonulás vagy az összeolvadás minden, hangtanilag egyébként indokolt helyzetben, mivel itt is szempont az érthetőség, az egyértelműség. Például a [bricsapat] hallatán két dologra gondolhatunk: *bridzscsapatra* és *brit*

csapatra. Félreérthető a [mésszínű] is, mert lehet *mésszínű* (*mész-színű*) és *mézsínű* (*méz-színű*). A kiejtésben tehát célszerű megkülönböztetni az eltérő jelentésket:

<i>bridzscsapat</i>	[bridzs-csapat v. briccsapat]
<i>brit csapat</i>	[brit csapat v. bri ^t csapat]
<i>mésszínű</i>	[mésszínű]
<i>mézsínű</i>	[mé ^z színű]

Az összetételek és a szókapcsolatok kiejtését meghatározza a beszédtempó, és a bemutatott példák inkább csak tájékoztató jellegűek, hiszen nagyon nehéz lenne szigorú előírásokat követnie a megszólalónak. Általános tanácsként úgy összegezhethetjük a tapasztalatokat, hogy a szélsőségektől kell tartózkodni: egyrészt a betűejtéstől, másrészt a mindent egybeemosó és egybeolvasztó, félreértéseket okozó ejtészváltozatoktól. Nyelvérzékünk egyébként a legtöbb esetben jól eligazít a sokféle hangkapcsolat kiejtésében.

2. Tulajdonnevek

A magyar tulajdonnevek között egy olyan csoport van, amely mindennapos gondokat okoz a kiejtésben és a helyesírásban egyaránt. Ez a **régies betűt tartalmazó családnevek** csoportja. A leggyakoribb és ezért közismert jelenség a néma *h*-nak bizonyos mássalhangzókhoz való kapcsolódása (*gh*, *th*), valamint a *cz* és az *y*. Nem igényelnek különösebb magyarázatot az ilyen példák: *Vargha*, *Végh*, *Tóth*, *Sántha*, *Czakó*, *Laczkó*, *Almásy*, *Sóky* (*gh = g*, *th = t*, *cz = c*, *y = i*). Vannak azonban szép számmal olyan nevek, amelyek kimondásakor a betűejtés hibájába eshetünk, ha nem vagyunk tisztában a történeti magyarázattal. Régies többjegyű betűk azért vannak, mert korábban a hangok lejegyzésére másféle betűket, betűkapcsolatokat használtak, illetőleg egységes helyesírás híján egy hangot akár többféleképpen jelölhettek. Ebből következik, hogy az írásmód változhatott, a kiejtés viszont nem. Mai szemmel nézve tehát nem az számít, ahogyan le van írva a név, hanem az, hogy miképpen ejtendő értelmes magyar szóként, a legtöbbször főnévként vagy földrajzi tulajdonnévből képzett melléknévként. Ezeket a neveket évszázadokkal ezelőtt is a maihoz hasonló módon ejtették, csupán a betűk hangértéke volt más.

Néhány példa:

aa v. *aá* [á]: *Gaal*, *Gaál*, *Paál*;

<i>ch</i>	[cs]:	<i>Chernel, Cholnoky, Petrich</i> (Orlai P. Soma);
<i>eé</i>	[é]:	<i>Veér</i> ;
<i>eő</i>	[ö]:	<i>Eötvös, Eördögh, Eörs, Teörek</i> [török], <i>Weöres</i> [vörös];
<i>eő</i>	[ó]:	<i>Beöthy</i> ;
<i>eő</i>	[ó]:	<i>Deseő</i> [dezső], <i>Sebeők</i> ;
<i>ew</i>	[ö]:	<i>Thewrewk</i> ;
<i>ew</i>	[ó]:	<i>Dessewffy</i> [dezsőfi].

A kettőzött mássalhangzók általában rövid hangot jelölnek:

<i>ff</i>	[f]:	<i>Istvánffy, Pálffy</i> ;
<i>pp</i>	[p]:	<i>Apponyi, Papp</i> ;
<i>ss</i>	[s]:	<i>Andrássy, Bessenyei, Kossuth</i> [kosut], <i>Passuth</i> , <i>Wesselényi</i> ; de: <i>Balassa, Balassi</i> [balassa, balassi].

Napjainkban általánossá vált a betűejtés azokban a családnevekben, amelyekben az *s* eredeti hangértéke [zs], valamint a *z* hangértéke [sz]. A betűejtés egyértelmű hiba a történelmi családnevek esetében, amíg a mai családok maguk dönthetik el saját nevük ejtismódját, de jó, ha tudják, hogy mi az eredeti, szabályos ejtismód:

<i>s</i> [zs]:	<i>Balás, Dósa, Isépy, Jósika, Krisán, Pais, Posony</i> [pozsonyi], <i>Sidó, Sigray, Soldos</i> ; tehát [balázs, dózsa stb.];
<i>z</i> [sz]:	<i>Cházár</i> [császárs], <i>Zabó, Zakál, Zenthe</i> [ma zente is].

Az *y* kiejtése nem olyan egyszerű, mint amilyennek első pillantásra tűnik — a különböző betűkapcsolatok függvényében eltérő hangértéke van:

<i>y</i> [ji]:	<i>Bay</i> (azaz bajai), <i>Fáy</i> (Fáj helységnév alapján), <i>Háy</i> , <i>Pray</i> (kódex), <i>Vay</i> (Vaja község nevéből), <i>Zay</i> (tehát: baji, fáji, háji, praji, vaji, zaji);
<i>y</i> [j]:	a név belsejében, magánhangzó után: <i>Boytha, Dayka</i> , <i>Feyér, Mayláth, Vayk</i> ;
<i>ly</i> [li]:	<i>Áprily, Dely, Jékely, Kerkapoly, Kerpely, Kiszely</i> , <i>Mály</i> (Gerő), <i>Moholy</i> (Nagy László), <i>Reguly, Szakály</i> , <i>Szokoly, Thalý, Thököly, Veszely</i> ; tehát: [áprili, kerkapoli, máli, szakáli stb.];
<i>ly</i> [j]:	<i>Cságoly, Garaguly, Kodály, Korbuly, Mészöly</i> ;
<i>gy</i> [gyi]:	<i>Hegy</i> [hegyi], <i>Magashegy</i> [magashegyi];
<i>ny</i> [ni]:	<i>Cherny</i> [cserni], <i>Novotny, Pauliny, Szebený</i> ;

ny [ny]: *Bózsöny, Csohány, Csollány*;
ny [nyi]: *Batthyány* [battyányi], *Legány* [legányi].

Egyéb példák:

Bezerédj [bezerédi];
Ghyczy [gici];
Guary (kódex) [góri];
Knezich [knézics];
Kuun [kún];
Széchenyi Ferenc és *Széchenyi* István egyaránt [szécsényi];
Paxi, Taxonyi [paksi, taksonyi];
Zirzen Janka [zirzen].

II. Idegen szavak

a) Magánhangzók kiejtése

A legjellemzőbb hibatípus, hogy két, egymás melletti magánhangzó közül az egyik kiesik. Bár a köznyelvben elég gyakori jelenség, kerüljük ezt a pongyolaságot. Az alábbi példákban tehát a betűjejtés a helyes, azaz külön-külön érzékeltetni kell a találkozó magánhangzókat:

audiovizuális [nem audovizuális];
bakteriológia, bakteriológus [nem bakterológia];
higiénia, higiénikus [nem higénia];
ideológia, ideológus [nem idelógia];
influenza [nem influenza, infulenza];
meteorológia, meteorológus [nem meterológia];
Riviéra [nem rivéra].

Az írásképnek megfelelően két rövid *o* hangot kell külön-külön kiejteni a következőkben: *kooperáció, koordinál, kooptál* [tehát nem kóperáció, kordinál, kóptál]. A *koprodukciónak* főnevet viszont egy *o*-val írjuk, s rövid *o*-val ejtjük. Szintén elmarad a két külön *u* hang érzékeltetése az alábbi szavakban, pedig ezeket is betű szerint kell ejtenünk: *vákuum, individuum, perpetuum mobile* [azaz nem vákum stb.]. Ugyancsak ki kell mondanunk az *ae* betűkapcsolat mindkét tagját a felsorolt szavakban: *aerob, anaerob, aerodinamika, aerodrom, Aeroflot, aeroplán* stb. Ebbe a csoportba illeszthetjük a közelmúltban elterjedt *aerobic* szavunkat is annak ellenére, hogy az angoltól vettük át [aerobik, nem erobik].

b) Mássalhangzók kiejtése

S betűt tartalmazó latin és görög szavaink egy részének kiejtésekor kétféle eljárás létezik: vagy *s*-nek, vagy pedig *sz*-nek ejtjük ezt a betűt. A latinos ejtésmód az *sz*-es forma, de a középkori magyarországi latinban kialakult és elterjedt az *s*-ező változat. Sok esetben mindkettő egyformán helyes, csupán arra kell ügyelni, hogy egy szóban, illetőleg egy kifejezésben ne keverjük a két ejtésmódot. Idetartozó példáink:

	<u>Helyes</u>	<u>Kerülendő</u>
<i>spondeus</i>	spondeus, szpondeusz	spondeusz
<i>státus</i>	státus (magyar kifejezésekben)	státusz
<i>status quo</i>	sztátusz kvó	státusz
<i>terminus technicus</i>	terminusz technikusz	terminus technikusz

Az *s*-ező és az *sz*-es forma egyaránt helyes: *daktilus*, *jambus*, *statika*, *stornúroz*, *trocheus*. De: *Spartacus* csak [szpartakusz], nem pedig [spartakusz]. Más szavakban viszont a nyelvhasználat már csupán egy meggyökeresedett ejtészváltozatot fogad el: *aspektus*, *glóbusz*, *hiátus*, *spiritusz* — *spiritus rector* [szpiritusz rektor], *vírus*.

Latin (eredetű) szavakban a *ti* betűkapcsolat általában *ci*-nek ejtendő magánhangzó előtt: *evolúció*, *náció*, *ráció*; ugyanígy: *Latium*, *Horatius*, *tertius* [lácium, horáciusz, terciusz]. De ha a *ti* betűkapcsolatot *s*, *t* vagy *x* előzi meg, akkor nem *ci*-nek ejtjük, hanem változatlanul *ti*-nek: *szuggesztió* [nem szuggeszció], *Sextius*, *Sallustius*, *digestió* (emésztés). A görög szavakban viszont a *ti* sohasem ejthető *ci*-nek: *Miltiádész*, *lítium* [nem lícium].

Számos idegen szóban található hosszú mássalhangzó idővel — a jövevényyszóvá történő alakulás folyamán — megrövidül. Ma már természetes a rövid mássalhangzó a következő szavakban: *celofán*, *milió*, *porcelán*, *terasz*. Ez a folyamat tovább folytatódik, és az AkH. 11. kiadása után írásban is jelezzük az adott mássalhangzó megrövidülését néhány további szóban: *aligátor*, *buldog*, *flanel*, *mamut*. A helyesírást befolyásolja, amikor egy szóban a mássalhangzók időtartama fölcserélődik: *aszimmetrikus* elterjedt kiejtése: [asszimmetrikus], *attasé* szokásos ejtése: [atasé]. Mivel a helyesírás egyelőre nem követte ezt a változást, az igényes beszédben ajánlatos ragaszkodni a leírt formához.

Több nehéz írásmódú angol szó kiejtését megkönnyíti az, hogy helyesírási szabályzatunk már a fonetikus változatot javasolja, így jobban elkerülhetők a nemkívánatos ejtésformák. A magyarosan írandó legutóbbi szavak: *dzsörzé*, *dzsúsz*, *grépfrút*, *hardver*, *krossz*, *motokrossz*, *nejlon*, *rali*, *szoftver*. Kerülendő a [dzsörszé] és a [dzsúz] ejtésmód, az utóbbi elég általánosságá

vált, de nagyon vulgáris. A *grape fruit*-nak igen sok változata élt [grepfrút, grépfrű, grépfrujt], a fonetikus írásmóddal mindezek kiküszöbölhetők.

c) Egyéb kiejtési hibák

Az alábbi szavak többségének helyes ejtismódja megegyezik a leírt formával, így ezeket külön nem jelöljük. Néhány esetben nemcsak kiejtési, hanem szóhasználati hibáról van szó, de mivel ez általában szóban jelentkezik először, az egyszerűség kedvéért ide soroljuk.

<i>burleszk</i>	[nem börleszk]
<i>country (zene)</i>	[kantri] [nem kauntri]
<i>dauer</i>	[nem dajer]
<i>football (football)</i>	[fudbal v. futbal] [nem fodball]
<i>gobelin</i>	[goblen] [nem goblejn]
<i>injekció</i>	[innyekció v. injekció] [nem inekció]
<i>joule, Joule</i>	[dzsúl] [nem zsúl] (a mértékegység angol fizikus nevéből származik)
<i>kongeniális</i>	[nem konzseniális] (a <i>zseniális</i> francia jövevényszó, a <i>kongeniális</i> viszont latin eredetű, s nem ejtethjük franciásan)
<i>konszenzus</i>	[nem koncenzus] (a <i>cenzus</i> téves hatása)
<i>konvertibilis</i>	[nem konvertábilis] (a <i>rentábilis</i> téves hatása)
<i>millennium</i>	[nem milleneum, mileneum]
<i>mountain bike</i>	[mauintin báj] [nem monten báj]
<i>plasztik</i>	[nem plesztik]
<i>posztumusz</i>	[nem poszthumusz] (nincs köze a <i>humuszhoz</i>)
<i>szimpózium</i>	[nem szimpozion]
<i>tolerancia</i>	[nem tolarencia]
<i>toleráns</i>	[nem tolarens]

Néhány szónak több alakja és ennek megfelelően több ejtészváltozata is lehet, ha ezek a formák más-más nyelvből kerültek a magyarba:

imázs (francia) — *image* [imidzs] (angol)
projekt (német) — *project* [prodzsekt] (angol)

Mindkettőnek van latin eredetije is: *imágó* és *projektum*. Újabban divat az angolos ejtészváltozatot előnyben részesíteni. Az viszont már szóhasználati kérdés, hogy magyar szövegkörnyezetben szerencsésebb volna kikerülni ezeket, de az is igaz, hogy jelentéskülönbség van a jövevényszónak tekinthető latinosa, valamint az idegen szónak minősíthető angolos változat között.

d) Személynevek és földrajzi nevek kiejtése

Az idegen tulajdonnevek kiejtésének szerteágazó kérdéskörében — némileg leegyszerűsítve — a következő alapelvek igazítanak el:

- egyértelmű, általános szabályok helyett a nyelvszokásnak és a hagyománynak van meghatározó szerepe;
- a nyelvünkben régóta meglévő idegen tulajdonnevek jó részét magyarosan ejtjük: *Chicago* [csikágó, nem sikágó], *Dreyfus* [drejfusz, nem drefüsz], *London* [nem landn], *Macbeth* [magbet, nem mekbesz], *Moszkva* [nem maszkvá], *Van Gogh* [van góg, nem ván hoh];
- az idegen nevekben meglévő azon beszédhangokat, amelyek nyelvünk hangállományából hiányoznak, hozzá közel álló magyar beszédhanggal helyettesítjük: *Thatcher* [szeccsör] (a szókezdő *sz* helyett nem ejtjük azt a különleges réshangot, amikor a nyelvünket a két fogsor közé illesztjük), *Washington* [vasington] (a szókezdő *v* helyett nem ejtjük a két ajakkal képzett, *u* és *v* közötti hangot);
- magyar szövegben az idegen tulajdonneveket nyelvünk hangsúlyozási szokása szerint ejtjük, azaz a nyomaték az első szótagra kerül: *Csajkovszkij* [csajkovszkij, nem csajkovszkij], *Fiorentina* [fiorentína, nem fiorentína], *Toscanini* [toszkaníni, nem toszkaníni].

Az utóbbi időben kisebb változás figyelhető meg az idegen szavak és tulajdonnevek kiejtésével kapcsolatban. A korábbi gyakorlattal ellentétben többször tapasztalható, hogy a beszélőkben, sőt olykor a szakemberekben is megvan az igény az idegen ejtésmódhoz való közeledésre, a pontosabb hangoztatásra. Több okkal magyarázható ez a jelenség: bővültek az utazási lehetőségek, áttértek a nyugati nyelvek oktatására, megnőtt hazánk vendégforgalma, nyitottabbá vált az ország, a műholdas adásokkal pedig sokaknak elérhető a nyelvi példa. A változások azonban csak kis mértékűek. A nyelvszokás mindössze olyan módosulást képes elviselni, amely még nem rontja a megértést. Így például egy-egy hangnyi változás elképzelhető:

	Korábbi vagy mai kevésbé igényes	Mai igényes köznyelvi
<i>Barcelona</i>	barcelóna	barszelóna
<i>Bratislava</i>	bratiszlava	bratyiszlava
<i>Falkner</i>	folkner	fóknér
<i>Helsinki</i>	helzinki	helszinki
<i>Hillary</i>	hillári	hil(l)eri, hilöri
<i>Kierkegaard</i>	kirkegár(d)	kirkegór
<i>Rostock</i>	rostok	rosztok
<i>Shakespeare</i>	sekszpír	sékszpír

Túlzott pontoskodásra viszont nincs szükség, kiváltképpen akkor, ha az már a szó felismerhetőségét is megnehezíti. Szűkebb körben találkozhatunk ilyen jelenséggel, és ez két okra vezethető vissza: egyfelől bizonyos ismeretek fitogtatása (félműveltség), másfelől pedig széles körű tájékozottságon alapuló magatartásforma, amelyben természetes és egyedül elfogadható dolog az eredeti ejtémód pontos megtartása. Érvekkel az utóbbi csoportba tartozókra lehetne, kellene hatni, és meggyőzni őket arról, hogy tanácsosabb a meggyökeresedett, hagyományos ejtészváltozatokat használni. A kirívóan idegenszerű alakokat kerülendő modorosságnak tekinthetjük. A következő szavak esetében ne használjuk a zárójelben megadott kiejtést annak ellenére, hogy elvétele akadtak támogatóik és követőik az ilyen példának: *Bethoven* [béthóvn], (Leonard) *Bernstein* [börnsztájn], *Gallup* (közvéleménykutató) [gelap], *Göteborg* [jöteborj], *Lódz* [ludz], *Microsoft* [májkroszoft], *Porto* [portu], *Utrecht* [ütreht]. Clinton amerikai elnök megválasztásakor többször elhangzott a rádióban és a televízióban, hogy korábban [arkönszó] kormányzója volt. Ebből aligha találhatta ki az amerikai angolhoz magas szinten nem értők sokasága, hogy *Arkansas*ról beszéltek, hiszen az nálunk megszokottan [arkanzasz]. Ugyancsak nem kell próbálkozni a nazális magánhangzók érzékeltetésével, például a francia nevekben: *Chopin* [sopen, nem sope(n)].

Vannak olyan tulajdonnevek, amelyeket gyakran helytelenül mondanak. Igényes megnyilatkozásokban durva hibának számítanak a kifogásolt alakok, de a köznyelvből is jó lenne száműzni őket:

	<u>Helyes</u>	<u>Kerülendő</u>
<i>Boing</i>	bóing	bőing
<i>Brueghel</i>	bróhel	brajgel
<i>Dreher</i>	dréer	dréher
<i>Guyana</i>	gujána	gvajána
<i>Habsburg</i>	habzburg	habzburg
<i>Karlsruhe</i>	karlsrué	karlsruéhe
<i>Michelangelo</i>	mikelandzseló	mihelandzseló
<i>München</i>	münhen, erős h-val v. münyhen	münkhen
<i>Pompeji (Pompeii)</i>	pompeji	pompej
<i>Sopiana</i>	szopiáné	szofiáne
<i>Uffizi</i>	uffici	uffizi

A felsoroltak közül ma több márkanévként használatos a mindennapi életben, így már nagyon elterjedtek a nemkívánatos formák. Van, amikor a betűejtés a hiba (*Dreher*), más esetben pedig éppen az lenne helyes (*Boing*), míg a *Sopiana* kiejtését a téves analógia ($ph = f$) befolyásolja.

Itt említjük meg az egyébként nem tulajdonnévi eredetű olasz *Chicco* márkanevet, amely szintén helytelenül rögzült a nyelvi köztudatban [kikkó, nem csikkó].

e) Mozaikszók

Az idegen rövidítések, mozaikszók kiejtését is a legnagyobb mértékben a nyelvszokás, a hagyomány szabja meg: amilyen formában elterjedt és megszokottá vált egy rövidítés, az már általában úgy is marad, nehéz rajta változtatni. A fő kérdés az, hogy a magyar vagy az idegen nyelv betűzési szabályainak megfelelően mondjuk-e ki a betűszókat. Két, egymással ellentétes álláspont létezik: vannak, akik ragaszkodnak az eredeti ejtémódhoz, mások viszont azt ajánlják, hogy nyelvünkben mindig a saját betűzési szokásainkat kövessük. Ez az utóbbi megoldás lenne a legegyszerűbb és a legegyszerűbb, hiszen nem várható el mindenkitől, hogy fölismerje a rövidítés származási helyét, valamint tisztában legyen az adott nyelv betűzésével. Például a *j* betű angolul [dzsáj], franciául [zsi v. szö], magyarul [jé], németül [jot], spanyolul [hota], portugálul [zsota], svédül pedig [jí].

A gyakorlatban mégsem teljesül a magyaros ejtés kívánalma. A nyelvünkben már régóta meglévő idegen formákat a jelek szerint nem tudjuk száműzni: *BBC* [bíbiszi], *CGT* [szézsété], *CIA* [szíájé], *FBI* [efbíáj], *UPI* [júpiáj]. Pedig a hivatásos beszélők közül néhányan többször is megpróbálkoztak a magyaros betűzés meghonosításával, de a [bébéce, cégété, céiá, efbéi, úpéi] ejtészváltozatok szokatlanak bizonyultak az előzőekkel szemben. Bonyolítja a helyzetet, hogy más esetben magyaros egybeejtést alkalmazunk (*USA*), ez mindenképpen jobb, mint az [úesa] és a [júeszé]. Számunkra kimondhatatlan esetben meg sem kíséreltük az idegen betűzést: *WHO* [véháó], nem pedig [dabljúéjcsó].

Arra kellene törekednünk, hogy a nyelvünkbe újonnan bekerülő mozaikszókat már magyarosan ejtsük. Ha ugyanis nagyközönségünk úgy szokja meg őket, akkor azok abban a formában rögzülnek. A közelmúltbeli jövővények kiejtésében megfigyelhető az ingadozás: megvan a magyar és az idegen változatuk is (*AC Milan* — [áce v. ácsi], *IBM* — [íbéem v. ájbíem], *IMF* — [íemef v. ájemef], *IRA* — [ira v. ájáréj], *ITT* — [ítété v. ájtítí], *OPEC* — [opec v. opek]). Az erőteljes reklámhadjárat következtében a gyorsan kiépített országos kábeltelevíziós mozaicsatorna, a *HBO* sajnos nem [hábéó] lett, hanem [écsbíó]. A közelmúltban elterjedt két köznévi mozaikszó, a *GDP* (bruttó nemzeti termék) és a *PhD* (az új doktori fokozat) szintén indokolatlanul az idegen betűzési formában rögzült [dzsidípi, piécsdi].

Egyértelmű hibának minősíthetők a keverék alakok: *RC Cola*, vagy [ercé], vagy [árszi], de a köztes megoldás, az [erszi] semmiképpen nem fogadható el, pedig a rádió és a televízió hirdeteiben így népszerűsítették.

Szavak és állandó szókapcsolatok helyes használata

A gondolatok nyelvi formába való öntéséhez, megfogalmazásához szükségünk van egyrészt a valóságot visszatükröző jelekre (szavakra, toldalékokra), másrészt pedig nyelvtani szabályokra. E szabályok teszik lehetővé, hogy a különböző szavakat — a megfelelő toldalékok segítségével — értelmesen megszerkesztett mondatokká, illetőleg szöveggé fűzzük össze. A nyelvi tevékenységhez, tehát a beszédhez és a fogalmazáshoz három tényező kell: a gondolkodás, a szókészlet és a nyelvi rendszer. A nyelvhelyességi kérdések további tárgyalásakor az utóbbi kettővel foglalkozunk behatóan.

A nyelvi szerkesztés szabályai viszonylag állandóak, csak nagyon lassan változnak. Egy emberöltő alatt nem is történhet semmilyen lényeges módosulás, például nem alakulhat át az igeragozás rendszere vagy a határozóragok használata, legföljebb kisebb mértékű eltolódások következnek be. Mondjuk kevesebbszer alkalmazzák a *-stul*, *-stül* ragot, mert népiesnek, tájnyelvinek vélik, vagy ritkábban élnek a határozói igenév létigés szerkezetével (*le van írva*), mivel egyesek hibásnak gondolják. Mindezek a módosulások nem érintik a nyelvi rendszer alapjait, mindössze az arányok tolódhatnak el a nyelvhasználatban néhány évtized alatt.

A szókészlet változása azonban sokkal gyorsabb: a szemünk előtt zajlik. Az új tárgyak, fogalmak, újabbnál újabb élethelyzetek árnyalt megjelenítéséhez új szavak, kifejezések szükségesek. Olykor belső szóteremtéssel maga a nyelv termeli ki ezeket, máskor idegen nyelvből kölcsönzünk, és nagyon sokszor egy meglévő magyar szó jelentése bővül egy új árnyalattal. A szókészlet rendkívüli hajlékonyságát és változékonyságát már mindenki tapasztalhatja, gondoljunk csak a technikai, gazdasági, társadalmi átalakulásra (*videomozi, átképzőközpont, kopogtatócédula*). Mindezek alapján természetes, hogy a legtöbb gond, félreértés, hiba a szóhasználat körében jelentkezik. De nemcsak a legfrissebb jövevények okozhatnak vitákat — igen sokszor a már meglévő elemek mondatbeli alkalmazásán van mit kifogásolni. Baj lehet, ha összekeverjük a hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavakat, ha kifejező szinonimák kárára túlzásba visszük az egyes divatszók használatát, ha nem a beszédhelyzetnek megfelelő stílusú kifejezést választunk, ha egyszerű gondolatokat is túlbonyolítunk. Ilyen és hasonló esetekkel foglalkozik fejezetünk I. pontja. Érintjük az idegen szavak sok buktatót rejtő tárgykörét (II. pont). Végül pedig röviden megvizsgáljuk az ifjúsági nyelv szóhasználatát, valamint a személy- és intézménynévadás jellegzetességeit (III. pont).

I. A helyes szóhasználat alapesetei

1. Szótévesztés

A szótévesztés leggyakoribb formája, amikor **hasonló alakú vagy hasonló hangzású szavakat cserélnek föl**. Ennek lehet lélektani magyarázata is, ha a beszélő tudatában véletlenül keverednek össze a szavak, de előfordulhat, hogy helytelenül rögzült a szópárok tagjainak jelentése. Ezért szükséges részletesen áttekinteni az idetartozó példákat a jelentésmagyarázatokkal együtt.

a) A leggyakoribb típushibák:

egyelőre (határozószó: 'még') — **egyenlőre** (ragos melléknév: 'egyformára')

Egyelőre itt maradok. *Egyenlőre* fűrészelte a deszkákat.

egyhangúan ('monotonon') — **egyhangúlag** ('ellenszavazat nélkül')

Egyhangúan beszél, nem intonál, nem hangsúlyoz semmit.
A bizottság *egyhangúlag* döntött a kérdésben.

fáradtság ('fáradozás') — **fáradtság** ('fáradt állapot')

Köszönöm a *fáradtságát*! Erőt vett rajta a *fáradtság*.

helység ('település') — **helyiség** ('szoba, terem')

Petőfi: A *helység* kalapácsa
Az ünnepség szónoka először a *helység* polgárait köszöntötte.
El kell készíteni a *helyiségleltárt*.

szível ('szeret, kedvel') — (meg)**szívvel** ('megfogad' pl. tanácsot)

Nem *szívelem* a barátodat. *Szívleld* meg, amit mondtam!

b) Egyéb alakpárok:

alkalmasint (határozószó vagy módosítószó): 'valószínűleg, hihetőleg, talán, netán') — **alkalmanként** (-nként osztó értelmű határozóraggal ellátott főnév: 'esetenként') — **alkalomadtán** (határozószó: 'ha alkalom adódik; néha')

Alkalmasint igaza lesz a meteorológusnak: úgy látszik, valóban melegszik az idő.

Alkalmanként elmegyek egy-egy hangversenyre.

Alkalomadtán majd meglátogatlak.

egyházfi ('az egyházközség világi alkalmazottja') — **egyházfő** ('főpap')

Petőfi vígeposzának karakteres alakja Harangláb, a fondor lelkületű *egyházfi*.

Az *egyházfő* meglátogatta hazánkat.

emlékezik (választékosabb) — **emlékszik** (köznapibb)

Nem *emlékezem* pontosan. Nem *emlékszem* pontosan.

(A két mondat azonos jelentésű, csak stilisztikai különbség van közöttük. De a *megemlékezik valakiről* szerkezetet kizárólag ebben a formában használhatjuk.)

felszólalás ('hozzászólás') — **felszólamlás** (panasz, reklamáció)

A képviselő *felszólalását* egyetértő moraj kísérte.

A pénztártól való távozás után *felszólamlást* nem vehetünk figyelembe!

hasonlít — **hasonít** ('hasonlóvá tesz')

(A *hasonít* többnyire a tudományos nyelvben használt, választékos ige.)

A *vasgolyó* szóban a zöngés *g* magához *hasonítja*/ a zöngétlen *s*-et.

helyt ad ('figyelembe vesz, elfogad') — **helyet ad** (konkrét értelemben: 'átengedi a helyét')

A bíró *helyt adott* a védő kérésének. A lakodalmi menetnek *helyet ad* minden autó.

hosszan ('sokáig') — **hosszasan**, ('hosszadalmasan, túl sokáig')

Az ünnepség szónoka *hosszan* méltatta a nap történelmi jelentőségét. A képviselő *hosszasan* bizonygatta igazát.

(A *hosszan* a beszélő közömbös érzelmi állásfoglalását jelzi, a *hosszasan* [és a *hosszadalmasan*] elítélő, pejoratív jellegű.

ijedség (helyzet: 'megijedés') — **ijedtség** (állapot)

Nagy volt az *ijedség* a családban. *Ijedtségében* elejtette a poharat.

illetőségű ('bizonyos lakóhelyű') — **illetékességű** (← *illetékes*)

(A szótévesztés itt csak az egyik irányban megy végbe: az *illetőségű* helyett szerepel tévesen az *illetékességű*, ennek fordítottjára nincs adat.)

A rendőrség elfogta a szentesi *illetőségű* fiatalembert.

izzadság ('verejték') — **izzadtság** (állapot)

Letörölte az *izzadságot* a homlokáról. Az *izzadtság* a hidegben megfázást okozhat.

kies ('vonzó, üde szépségű' pl. táj) — **kietlen** ('sivár')

(A *kies* melléknevet a mai nyelvérzék a *kiesik* igéhez, illetve a *kieső* /*félreeső*/ igenévhez kapcsolja, és tévesen 'távoli, félreeső, kopár' jelentésben használják. Jó lenne megőriznünk az eredeti jelentést.)

A Bükk *kies* tájait érdemes fényképen is megörökíteniük a kirándulóknak. Az expedíció *kietlen* pusztaságra érkezett.

létére (bizonyos szembeállítást, megengedést kifejező névutó) — **lévén** (a létigéből képzett határozói igenév)

Szakember *létére* nem ismerte föl azonnal a hibát.

Szakember *lévén* azonnal fölismerte a hibát.

(Részletesen l. a mondattani fejezet I. 3. pontjának *létére* címszavát.)

másolat (köznyelvi értelemben) — **másodlat** (hivatali nyelvben: 'irat egyenértékű másolata'; ← *másod[ik]*)

Erről a két oldalról kérek *másolatot*. A beadványhoz csatolni kellett a születési anyakönyvi kivonat *másodlatát*.

sarkal (cipőt) — **sarkall** ('ösztönöz')

Elviszem *megsarkaltatni* a cipőmet. A kapott elismerés további munkára *sarkall*.

számít valamire (előnyös dologra vonatkozik) — **számol** valamivel (kellemetlen, előnytelen dologra vonatkozik)

Számítok a segítségedre. *Számolunk* a nehézségekkel..

(Idevágó másféle hiba a vonzattévesztés. Helytelen: *számít valamivel*, pl. *számítok a segítségeddel*.)

tároló ('edény') — **tározó** ('tó nagyságú, félig természetes félig mesterséges víztároló')

Pl. *víztároló*, *hőtároló* a lakásban — *A Láz-bérci-víztározó*

tartama (időre vonatkozóan, ← *tartam*) — **tartalma** (← *tartalom*)

(A szótévesztés a köznevek egyes szám harmadik személyű alakjaiban következik be a leggyakrabban, egyéb formáik — így szótári alakjuk: *tartam* és *tartalom* — jobban elütnek egymástól.)

A hangfelvétel *időtartama* 35 perc. A regény *tartalma* a következő.

törvényhozás ('törvényalkotás', a Parlament és az ott folyó munka) — **törvénykezés** ('bíráskodás, ítélkezés', tehát igazságszolgáltatás)

(Napjaink típushibája, hogy az Országgyűlés munkáját *törvénykezésnek* nevezik.)

Az Országgyűlés egyik legfőbb feladata a *törvényhozás*. A *törvénykezés* a bíróság feladata.

túros ('sebes', *túr* = 'seb') — **túrós** ('túróval ellátott')

Közös lónak *túros* a háta. (Az ismert közmondásban tehát nem a tejtermék szerepel.)

c) Néhány szavunkhoz **az azonos toldalékok** kétféleképpen kapcsolódhatnak, és a különböző alakok között jelentésmegoszlás történt:

daruk (gépek) — **darvak** (madarak)

Az építkezésen *daruk* is dolgoznak. Szállnak a *darvak*.

farmerek ('gazdálkodók') — **farmerok** ('nadrágok')

A repülőgéppel amerikai *farmerek* csoportja érkezett hazánkba. Üzletünkbe divatos amerikai *farmerok* érkeztek.

(A magas magánhangzós toldalékok következetesen a *gazdálkodó farmerekre* vonatkoznak [*farmerrel, farmertől*], míg ruházati értelemben mély magánhangzójú toldalékokat kap a szó [*farmerra, farmerral, farmerről*].)

honvédet ('katonát') — **Honvédot** ('az ilyen nevű sportegyesület')

Megverték a pályaudvaron egy *honvédet*. Megverték a *Honvédot*, azaz kikapott a Kispest.

(Az előző szópárhoz hasonló jelentésmegoszlás kezd kialakulni, bár még a használat ingadozik: *honvédek, honvéddel* [személy] — *Honvéddal, Honvédnak* [csapat].)

d) Hasonló alakú, de eltérő jelentésű **idegen szavak**:

adaptál ('átdolgoz' pl. művet) — **adoptál** ('örökbe fogad')

Kisregényét maga a szerző *adaptálta* filmre. A szomszéd család egy kislányt *adoptált* a gyermekotthonból.

datál ('keltez') — **dotál** ('fizet, anyagilag ellát')

Az oklevelet 1513-ban *datálták*. A minisztérium a jövőben nem *dotálja* a folyóiratot.

káplán ('segédlelkész') — **káplár** ('tizedes')

A *káplán* a lelkéssel együtt érkezett a templomba. A *káplárt* előléptették szakaszvezetővé.

komplexum (pl. épülettel kapcsolatban) — **komplexus** (lélektani értelemben)

Az *épületkomplexumot* öt év alatt építették meg. Kisebbségi *komplexusa* van.

mágia ('varázslat') — **máglya** (pl. máglyarakás)

A *mágia* a természeti népek vallása. Ég már a *máglya*!

nótárius ('jegyző') — **notórius** ('megrögzött')

Gvadányi József művének címe: Egy falusi *nótárius* budai utazása. Ne higgy neki: *notórius* hazudozó!

ökológia — **ökonómia**

Az *ökológia* az élőlényeknek környezetükhöz való viszonyát kutatja. Az *ökonómia* a közgazdaságtan régebbi elnevezése, újabban ismét kezd elterjedni a használata.

ökonomikus ('gazdaságos, takarékos') — **ökumenikus** (pl. istentisztelet)

A jövő évi tervet *ökonomikus* szemlélet jellemzi. Az *ökumenikus* istentiszteleten részt vett a római katolikus, a görög katolikus és a református egyház képviselője.

palántál ('ültet') — (el)**parentál** ('elsirat, elbúcsúztat valamit vagy valakit')

Szombaton *elpalántáltuk* a paradicsomot. Már majdnem *elparentáltam* a szemüvegtokomat, amikor végre megtaláltam!

2. Divatszók

Minden kornak megvannak a fölkapott szavai és kifejezései, amelyeknek túlzásba vitt alkalmazása kiszorítja a változatos szinonimákat. A divatszók alakjukat, alkotásmódjukat tekintve általában szabályosak, így tehát használatuk nem nyelvhelyességi, hanem stilisztikai kérdéseket vet föl. Egy-egy szónak a rokon értelmű megfelelők rovására történő elszaporodása olyan szempontból káros, hogy kifejezésmódunkból eltűnnek az árnyalatok, kifakulnak a színek, ízes egyéni fordulataink helyére megunt szabványelemek telepednek. Különösen gazdag melléknévkészletünk megfogyatkozását fáj-lalhatjuk. Körükben jól lemérhető, hogy mit okoz valamely szó használata-nak túlzásba vitele: eredeti jelentése először megkopik, majd mindinkább elhomályosul, tartalma pedig jellegtelenné, semmitmondóvá válik. Beszéd-beli feladatát, az egyértelmű ábrázolást mind kevésbé tudja teljesíteni.

Nyelvművelőink az utóbbi évtizedekben többszáznyi divatszóra hívták föl a figyelmet. A szófajonkénti válogatásban jelezzük a kiszorított szinonimákat.

a) Melléknevek:

- döntő** (fordulat, szakasz, változás) — *alapvető, fontos, jelentős, meghatározó, nem mindennapi;*
- egyfajta** (érzés, életszemlélet) — *bizonyos, meghatározott, valamilyen, valamiféle;*
- hatékony** (feladatvégzés, munkaszervezés) — *eredményes, hatásos, hathatós, sikeres;*
- izgalmas** (felvetés, probléma) — (nem az alapjelentésében:) *érdekes, érdekesítő, különös, különleges, sajátos;*
- komoly** (beruházás, feladat, költségek, vállalás) *hatalmas, jelentős, óriási, súlyos;*
- komplex** (feladat, munka) — *bonyolult, összetett, sokoldalú, sokrétű, szövevényes;*
- konkrét** (adat, bizonyíték, ígéret, intézkedés) — *biztos, hiteles, kézzelfogható, közvetlen, valódi, valós;*
- magas** (követelmény, minőség) — *igényes, jeles, kitűnő, kiváló, színvonalas;*
- simá** (eset, ügy) — *egyszerű, pofonegyszerű, könnyű, játsszi;*
- történelmi** (feladat, vállalás) — *embert próbáló, sorsfordító;*
- újszerű** (megoldások, meglátások) — *eredeti, meglepő, merész, szokatlan, újfajta, újmódi.*

Részletesen vizsgáljuk meg a *nyitott valamire* kifejezést, amely az 1980-as évek második felétől élte virágkorát. Efféle mondatokban hallhattuk: *Nyitottak* vagyunk a változásokra. *Nyitottan* reagálunk az újításokra. Mónika nagyon *nyitottan* közeledett társaihoz. Ezekben a példákban már nem az eredeti, befejezett melléknévi igenévi jelentésről van szó (*nyitott* könyv, *nyitott* ajtó, *nyitott* gödör), hanem olyan átvitt értelmű használatról, amely sokkal érzékletesebb megfelelőket szorít ki: *érdeklődő, érzékeny, fogékony, kíváncsi, nyílt, őszinte. Fogékonyak* vagyunk a változásokra. *Érzékenyen* reagálunk az újításokra. Mónika *nyíltan (őszintén)* közeledett társaihoz.

Hogy meddig lesz közkedvelt ez a kifejezés, előre nem tudhatjuk. De azt már megállapíthatjuk, hogy a felsorolt melléknevek között vannak olyanok, amelyek hosszabb ideje őrzik kétes értékű közkedveltségüket. Ilyen például *komoly* szavunk. Az ötvenes évek mozgalmi zsargonjából átvette a hivatalos nyelv, majd továbbhagyományozódott a sajtónyelvre. Elterjedtségére jellemző, hogy újabb jelentéseit már az értelmező kéziszótár is föltünteteti (*komoly* előrehaladás = 'jelentős'; *komoly* havazás = 'nagy', de az utóbbi „henye szóhasználatú”).

b) Igék:

- biztosít** — *ad, lehetővé tesz, nyújt;*
eredményez — *létrehoz, okoz;*
kivált — *felvált, helyettesít, lecserél;*
ragoz — *fokoz, folytat, túloz;*
szembesül (nehézségekkel) — *szembenéz, találkozik.*

Az 1990-es években igen gyorsan tartalmatlan elemmé silányult a *szól valamiről* kifejezés. Az értelmező kéziszótár a *szól* ige 10 jelentése közül hatodikként adja meg ezt a vonzatot: 'írásmű tárgyként szerepel valaki, valami'. Ehhez képest jelentése teljesen kiürült a következő mondatokban: 1. Az alapítvány *arról szól*, hogyan lehet a toleranciát az emberek szívébe csempészni. 2. A parlamenti demokrácia *arról szól*, hogy néhány ember dönt minden kérdésben. 3. Az 500 köbcentiméteres motoron nincs fék; *erről szól* a verseny. 4. ... — *Erről szól* a múlt. Helyesen: 1. Az alapítvány *célja/feladata/lényege/szándéka...* 2. A parlamenti demokráciában néhány ember dönt minden kérdésben. 3. ...*ez adja* a verseny nehézségét. 4. ... — *erről tanúskodik* a múlt. A *szól valamiről* szerkezet tehát a legkülönbözőbb helyzetekben tűnik föl, és szinte segédigei szerepet vállal magára. Efféle alkalmazása káros modorosság, a gondolkodási restség jele, ezért mindenképpen kerülendő.

c) Főnevek:

- anyag** — *beszámoló, jelentés, terv, tervezet;*
- elvárás** — *igény, kíváncsalom, kívánság, követelmény, óhaj, szükséglet;*
- felvetés** — *ajánlat, javaslat, indítvány, megjegyzés;*
- információ** — *adat, felvilágosítás, hír, tájékoztatás, útmutatás, útmutató;*
- kihívás** — *feladat, követelmény, megpróbáltatás, próba, próbatétel, teendő (végső soron mára teljesen elvesztette eredeti értelmét, és mind messzebbre kerül tőle az efféle kifejezésekben: a kor kihívásai, a szerep nagy kihívás a számára);*
- probléma** — *baj, bosszúság, bökkenő, gond, hiba, kellemetlenség, nehézség, rendellenesség, zavar.*

Gyakran használják a **kötődés** főnevet ilyen szerkezetekben: *kötődés a szülőföldhöz, a tájhoz, a vidékhez, az országhoz, a múlthoz, az őshöz stb.* Számba jöhető szinonimái: *szerepet, ragaszkodás, elkötelezettség, vonzalom, vonzódás.* Ezek természetesen nem azonos értelműek, és nem helyettesíthetők azonos értékben, stílushatásban sem egymást, sem pedig a *kötődés* főnevet. Egy példán vizsgáljuk meg a különbséget: *kötődés a szülőföldhöz — a szülőföld szeretete, a szülőföldhöz való ragaszkodás, vonzódás a szülőföld iránt.* Az utóbbiakkal ellentétben a *kötődés* semleges hatású, érzelmi töltés nélküli, motiválatlan szó, amely ridegen, hűvösen, árnyalatok nélkül fejez ki egy elvont tényt. Használói viszont úgy érzik, hogy a *szerepettel* szemben mégis újat tud nyújtani, legalább a szóhasználatában. Igaz lenne, ha csupán elvétve találkozoznánk vele, de sűrűn alkalmazva hamar megkopottá vált, s ezért divatszónak tarthatjuk.

d) Az utóbbi évek divatszavai

Gyorsan változó szókészletünkben természetes dolog a jelentésváltozás vagy a jelentésbővülés. A következőkben olyan fejleményeket vizsgálunk, amelyek hagyományos, megszokott nyelvi formákat váltottak föl. A friss alakulatok létrejöttének oka az újítani akarás igénye, a keletkezett szavak nemegyszer képszerűek, metaforikusak, azaz motiváltak, szemben az alapszókincsbe tartozó motiválatlan és semleges hatású szinonimájukkal. Sokan úgy érzik, hogy a „korszerű” megfogalmazáshoz hozzátartoznak ezek az újszerű szavak, ezért megjelenésük után agyonhasználják őket. Így azonban igen hamar — a tömegtájékoztató eszközöknek köszönhetően akár néhány

hét vagy hónap alatt — megszokott és elkoptatott divatszókká válhatnak. Mégis gyakran alkalmazzák őket, egyrészt éppen azért, mert divatosak, másrészt pedig azért, mert nyelvi panelként szolgálnak, és megerőltető gondolkodás, szinonimakeresés vagy -választás nélkül mondatba illeszthetők. Főleg a közéleti nyelv és a sajtó útján terjednek.

Az 'ellenőrzés' és a 'vizsgálat' újabban *átvilágítás*. „*Átvilágítanak*” intézményeket, cégeket, de egyes személyeket is, például hivatalba lépésük előtt. A felelősöket vagy a tetteseket már nem egyszerűen 'megnevezik', hanem inkább *nevesítik*. A tárgyalásnak, megbeszélésnek — eredménye helyett — *hozadéka* van, az 'ok' pedig újabban *eredő*, (*az események, intézkedések* stb. *eredője*). Az 'értelmezés'-ből *olvasat* lett (*Az én olvasatomban ez azt jelenti, hogy... — Szerintem...*). A cégeknek, bankoknak, vállalkozásoknak, áruházaknak ma már nem üzletpolitikájuk van, hanem *filozófiájuk*. Az utóbbi főnév jelentésköre nagyon nagy mértékben kibővült, igazi divatszóvá vált.

Túlzottan gyakori lett a *működik* ige: *Ez a dolog nem így működik* (azaz *nem így van*). *A szabály úgy működik, hogy...* (*Az a szabály...*). A rádióriporter kérdése: *Hogyan működik a Kossuth-díj?* (*Mi alapján adományozzák?*) Két könyvcím 1998-ból: *A család működése; A férfi működése*.

Névutószerűen kezdik használni a *magasságában* ragos főnevet: *Bal-estet történt az M1-es autópályán Tatabánya magasságában* (azaz *térségében, közelében, mellett*). A helyviszonyon kívül időviszony kifejezésére is alkalmazzák, a körülbelüliség érzékeltetésére: *Az angol slágerlistánk negyed hat magasságában kezdődik*. A *mentén* névutó a közéleti, politikai nyelvben ma már elvontabb körülményekre is utal: *A párt a munkavállalók érdekei mentén politizál*. *Nem mindegy, hogy milyen érdekek mentén szerveződnek a szakszervezetek* (azaz *érdekek szerint* vagy *alapján*).

3. Rokon értelmű szavak

Fejezetünk eddigi részéből kiderült, hogy beszédünkben, fogalmazásunkban milyen nagy szerepe van a rokon értelmű szavak ismeretének, pontos használatának. A szinonimák nem mindig azonos értelmű szavak. A jelentésük kisebb-nagyobb mértékben eltérhet egymástól, és ugyancsak különbözhet használati körük (pl. köznyelvi, szaknyelvi, népnyelvi), valamint stílusértékük, stílushatásuk (semleges, gúnyos, durva, választékos). Mindezekre tekintettel kell lennünk, ha színesen kifejezően, választékosan kívánunk megszólalni. A divatszók kapcsán számos példát mutattunk be az igék, a főnevek és a melléknevek változatos használatára, de ez a többi szófajra is érvényes. Ízelítő a határozószók és a kötőszók köréből:

bár — *ámbár, ámbátor, habár, noha, jóllehet, pedig;*

- de** — *ám, ámde, azonban, csakhogy, ellenben, hanem, mégis, mégsem, mindamellet, mindazonáltal, pedig, viszont;*
- feltétlenül** — *bizonyosan, biztosan, igazán, kétségkívül, mindenesetre, mindenképpen, okvetlenül;*
- talán** — *alighanem, bizonyára, esetleg, feltehetőleg, netán, netalántán, valószínűleg.*

Hasznunkra lehet a Magyar szinonimaszótár (O. NAGY GÁBOR—RUZSICZKY ÉVA, Akadémiai Kiadó, 1978.), amely a szócikkekben utal a használati körre, és megadja a szinonimák stílusminősítését is:

- arc** nép. irod. *orca*, vál. v. tréf. *ábrázat*, biz. *kép*, ritka vál. *fiziognómia*, durva *pofa*, ritka gúny. *pofázmány*, tréf. *fizimiska*, *cifferblatt*, argó *pónem*.

Hiba, hogyha nem vesszük figyelembe a szavak stílusértékét, és a kifejezéseket nem a helyükön használjuk. A bizalmas társalgás nyelvében szándékoltan humorossá válik a hivatalos szóhasználat: *Jelentős kinnlevőségeim vannak* (azaz *sokan tartoznak nekem*); *Megteszem a szükséges lépéseket az induláshoz* (azaz *felkészülök az indulásra*, illetve *mindjárt megyek*). A mostani fiatalok kevés szépirodalmat olvasnak, főleg a szüksézzavú és a silány nyelvezetű képregényeken, valamint a videón nőnek föl, így alig érik őket példás nyelvi hatások. Számukra kortársaik beszédmódja, szóhasználat a természetes, és egyszerűen nem szoktak hozzá az alkalomnak megfelelő, a szöveg stílusértékéhez illő szó vagy kifejezés megválasztásához. Ezért fordulhat elő, hogy iskolai fogalmazásokban, érettségi dolgozatokban, felvételik írásbelijében, nyelvvizsgák fordítási feladatában stílustörtést okozó szavakkal találkozunk: *Az egri vár védői jól bírták a strapát* (azaz a *megpróbáltatásokat*); *Odüsszeusz bolyongásai során frankón megállta a helyét* (azaz *remekül, hősiesen*); *Azért főiskolára és nem egyetemre jelentkezem, mert tutira akarok menni* (azaz *biztosra*). Az egyéni szókinccs tudatos bővítésével és a passzív elemek aktivizálásával sokat javíthatunk e gyakori hiányosságon. Nem kell különleges képességekkel rendelkeznie annak, aki árnyaltan és szabatosan kíván fogalmazni. Álljon itt egy rövid idézet Petőfi Sándor Úti leveléből, amelynek egyszerű szóhasználatát, világos mondat szerkesztését bátran tekinthetjük követendő példának:

„Itt is, ott is egy-egy kis erdő, azok között termékeny földek magas sárga gabonával. . . virító zöld mezők, rajtok egy-egy kis tó, szélén sás, tisztáján pedig fehér vízi liliomok, s fölötte jajgató sirályok lengetik hosszú szárnyaikat. . . apró, barátságos alakú

faluk, a házak között sugár jegenyefák, s a házak előtt vidám, ép legénység és szép takaros leányok.”

(12. levél)

4. Közhelyek

Beszédünkben gyakran használunk előre gyártott nyelvi elemeket, kész sablonokat, hiszen ezek nagymértékben megkönnyítik szóbeli megnyilatkozásainkat. Az állandó szókapcsolatok és frazeológiai egységek körében közhelynek tekintjük azokat a kifejezéseket, szerkezeteket, fordulatokat, amelyek túlzott gyakoriságuk miatt elkoptak, tartalmatlanná váltak, és ezért az igénytelen stílusrétegbe sorolhatók. Tágabb értelemben idetartoznak egyes divatszókkal alkotott szerkezetek (fejezetünk I. 2. pontja szerint), valamint a hivatalos nyelv terpeszkedő kifejezései (fejezetünk következő, 5. pontja). Szűkebb értelemben a közhely általánosan ismert megállapítást, igazságot fejez ki elcsépelet formában, minden eredetiség, egyéni íz nélkül. Hernádi Miklós a Közhelyszótárban 14 fajtáját különíti el (Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.). Ilyen részletes elemzésre itt nincs lehetőség, ezért másféle csoportosításban válogatunk a frissebb példák közül.

A legegyszerűbbek az elkoptatott jelzős szerkezetek és az állítmányhoz kapcsolódó állandó vonzatok: *elhalálzási sorrendben, forró hangulatú nagygyűlés, lejárt lemez, lerágott csont*, (a tudomány) *nagy öregje, nemes egyszerűséggel, tisztos halánték, záros határidőn belül*; (a lap születésnél) *bábáskodott, kalandorok kíméljenek, kézjegyével lát el, leesik a tantusz/húszfilléres, miben utazol?* (azaz 'mivel foglalkozol'?).

Az olcsó szellemesség olykor igénytelen szójátékokat szül:

*annak **dacumále** — annak dacára*

*anno **decimál(é)** — anno dacumál*

*bocsánatot **kívánok** — bocsánatot kérek*

***ecetetrá** — stb. (a latin *et cetera* alapján)*

*ha nem vagyok **Windischgrätz**... — indiszkrét*

*2 óra 10 **perec** — perc*

***szuterén** joga — szuverén*

***viszontlátomásra** — viszontlátásra*

A bizalmas társalgási nyelv alsóbb szintjén rengeteg szólásszerű közhely használatát tapasztalhatjuk. Ezek a jópofáskodó „bemondások” abban

különböznek a szólásoktól, hogy nem képszerűek, hanem sekélyesek, és túlzásba vitt alkalmazásuk miatt igen hamar megkopnak. Akár a divatszók, jó részük egy-egy időszakhoz köthető, helyükbe újabbak nyomulnak:

Gyöngye kezdés után erős visszaesés.

Hogy mik vannak?! Hogy oda ne meg vissza!

Így van ez, és nem másképp.

Itt és most.

Jól nézünk mi ki!

Na bumm, és aztán mi van?!

(Nem) most jöttem a falvédóról/hathúszással.

Tele van a hócipóm/liberóm.

Vannak olyan közhelyek, amelyeket (tartalmas) kérdésre, megjegyzésre adott üres válaszként használnak:

Szabad? — Neked mindent!

Nyitva a szád. — Tudom, én hagytam nyitva.

Csak nem? — Csak igen.

Hol dolgozol? — Hol dolgozom, hol nem.

A közhelyek tehát sokszor egy bizonyos szituációhoz kötődnek, de vannak rétegnyelvi klisék is. Érdekesek azok az állandósult kapcsolatok, amelyek a labdarúgással függenek össze. A sportriporterek által használt szerkezetek eredetileg nagyon képszerűek, egyéniek voltak — ebben különböznek a korábbi példáktól —, de gyakori alkalmazásuk miatt ezek is vesztek frissességükből. Önmagukban nem hibáztathatjuk az alábbi kifejezéseket, de ha írott sporttudósításokban nyakra-főre élnek velük, az már igénytelenségnek mondható: *elindult kilencvenperces útjára a labda; otthon hagyta a góllövő cipőjét; tűzijátékot rendeztek az ellenfél kapuja előtt; fölborult a pálya; nagy kedvvel játszik; tért ölelő átívelés; a labda a kapust megréfálva hullott a hálóba; a lövés igazi kapuscsemege volt; gyilkos erejű lövés; megnézte magának a bal sarkot ('célzott'); a bíró kezében villant a sárga (lap); a játékvezető zuhanyozni küldte ('kiállította'); góllá ért a mezőnyfőlény; a zöld asztalnál dől el a mérkőzés (félbeszakadt vagy megóvták).*

5. Terpeszkedő kifejezések (funkcióigés szerkezetek)

Ezekkel a megnevezésekkel azokat a szókapcsolatokat illetjük, amelyek egyetlen igével vagy névszóval is megjelölhetők lennének. Hasonlítsuk össze az egyszerűbb és a bonyolultabb formákat:

<i>intézkedik</i>	— intézkedést foganatosít
<i>megoldódik</i>	— megoldást nyer
<i>megváltoztat</i>	— változtatást hajt végre
<i>megvizsgál</i>	— vizsgálat alá vesz/von, vizsgálatot eszközöl, vizsgálat tárgyává tesz
<i>nagy tudású</i>	— nagy tudással rendelkezik/rendelkező
<i>tisztel</i>	— tiszteletet táplál valaki iránt

A hosszadalmas, terjengős formák általában úgy alakulnak ki, hogy egy önmagában tartalmas igéből főnevet képzünk, majd valamilyen általános tartalmú, olykor tartalmatlan igével kapcsoljuk össze, hogy a mondatban ragozhatóvá váljék. A magyar nyelv sajátosságaitól eltérően ezek az igék sokszor csak segédigei szerepűek: *kifizet* — *kifizetés* – *kifizetésre kerül*. (Kifizették az öttalálatos nyereményét. — Kifizetésre került az öttalálatos nyereménye.) Gyakori „segédigék”: *eszközöl*, *foganatosít*, *folytat*, *gyakorol*, *hat*, *helyez*, *intéz*, *képez*, *képvisel*, *kerül*, *nyer*, *rendelkezik*, *részesít*, *részesül*, *szenved*, *történik*, *végez*, *viseltetik*. Bár alapelvünk lehet, hogy törekedjünk az egyszerűbb formák használatára, mégsem helyteleníthető minden egyes ilyen kifejezés. Ugyanis figyelembe kell venni a stílushatást, amely a köznyelvi és a választékos formák között érezhető:

<i>győz</i>	— győzelmet arat
<i>megdicsér</i>	— dicséretben részesít
<i>megköszön</i>	— köszönetet mond
<i>népszerű</i>	— népszerűségnek örvend
<i>utazik</i>	— utazást tesz

Tehát a felsoroltak mindegyike helyes a maga helyén, de a hosszabb változat ünnepélyes hangú, a közéleti megnyilatkozások velejárója, illetőleg sajtónyelvi jelenség.

Vannak viszont olyan szószerkezetek — az igazi terpeszkedő kifejezések —, amelyek semmiképpen sem fogadhatók el, mivel nem jelentenek mást, mint egyszerűbb megfelelőjük, és különleges stílusértékkel sem dicsekedhetnek. Éppen ellenkezőleg: túlzába vitelükkel jellegtelenné, szürkivé silányul

mondandónk. Főleg a hivatalos nyelvet kárhoztathatjuk a terpeszkedő kifejezések használata miatt. Egyesek úgy érzik, hogy ezektől a körülményes szó szerkezetektől válik igazán hivatalossá a hivatali nyelv. A közigazgatás nyelvében már nagy múltra tekinthet vissza a bonyolult fordulatok alkalmazása, és ez az egyszerű emberek számára megnehezítette ügyes-bajos dolguk intézését. (Kitűnő példát ad erre Móra Ferenc elbeszélése: *Mihály folyamatra tétele*.) A hivatali nyelv mindig is kedvelte az elvont, személytelen szerkesztésmódot, s ennek nyelvi kifejezői voltak régebben a szenvedő igealakok: *kidoboltatik, közhírré tétetik, elkoboztatik* (nem pedig: *elkobo-zom, elkobozzuk, a bíró elkobozza*). A szenvedő igék kikoptak a használatból, de a hivatali nyelv személytelensége túlélte őket, s ezért váltak olyan gyakorivá a személytelen terpeszkedő kifejezések:

A nagyteremben *tanácskozás folyik*.

Az ügyben *intézkedés történt*.

Bemutatásra került a szerző legújabb drámája.

Kétféleképpen javíthatjuk ezeket a mondatokat: általános alanyú igealakokkal (*tanácskoznak, intézkedtek, bemutatták*) vagy pedig határozott alannyal (*tanácskozik a vezetőség; az ügyben intézkedtem; a gazdasági osztály intézkedett*).

Részletesen nézzük meg a *rendelkezik* igével szerkesztett terpeszkedő kifejezéseket, amelyek napjainkban igen gyakoriak, így könnyen megszokottá válnak, s nehezen helyettesíthetők mással. A *rendelkezik* ige eredeti jelentése: 'utasítást ad, vezet, dönt, irányít' — ilyen értelemben helyes a használata. Ha viszont birtoklást fejezünk ki vele, akkor már kerülendő: *valakinek van valamije — valaki rendelkezik valamivel*:

jó a látása — jó látással rendelkezik

nincs engedélye — nem rendelkezik engedéllyel

adóssága van — adóssággal rendelkezik

Élettelen dolgokkal kapcsolatban:

központi fűtéses lakás — központi fűtéssel rendelkező lakás

közművesített telek — közművesítéssel rendelkező telek

külön bejáratú lakrész — külön bejárattal rendelkező lakrész

Más mondat szerkezetben:

Az államnak fejletlen a mezőgazdasága. — Az állam fejletlen mezőgazdasággal rendelkezik.

Végül egy példa a rádió híradásából:

„A 3-as számú főútvonal 42-es és 46-os kilométer közötti szakaszán félpályás útlezárás mellett **burkolatfelújítási munkálatokat végeznek**. Emiatt hatvan kilométeres **sebességkorlátozást léptetnek életbe**.” Egyszerűbben: A 3-as számú főút 42-es és 46-os kilométer közötti szakaszának **burkolatát felújítják**, ezért a fél pályát lezárják, és a járművek **sebességét hatvan kilométeresre korlátozzák**.

6. A bőbeszédűség és a szószaporítás egyéb esetei

Terjengősség — bőbeszédűség — szószaporítás: nyelvművelésünk e megnevezésekkel illeti azokat a szóhasználati hibákat, amikor fölöslegesen, minden stilisztikai cél nélkül alkalmaznak egymás mellett rokon értelmű vagy azonos értelmű megfelelőket:

Hogyan és milyen módon valósulnak meg a kitűzött célok?

Mód és lehetőség van arra, hogy ...

Nehéz és súlyos gondok előtt állunk ...

Az a lefontosabb és a leglényegesebb, hogy ...

Bonyolult és összetett okai vannak ennek.

Csak és kizárólag azt kérném, hogy ...

Körülbelül mintegy 200 millióba kerül a beruházás.

Most jelenleg le van zárva a környék.

Az így fogalmazók a nagyobb nyomaték kedvéért élnek a szinonimákkal. Ha szóban olykor becsúszik is ilyen hiba, írásban mindenképpen ügyelni kell a kiküszöbölésére. (A tárgyalt jelenséget idegen szóval tautológiának hívják.)

Hasonló helytelenség, amikor az idegen szóhoz hozzákapcsolják az azt körülíró magyar megfelelőjét: *boldog happy end, előre prognosztizál, első premier, elsődleges prioritás, empirikus tapasztalat, érzelmi emóció, furcsa paradoxon, hagyományos tradíció, háromkerekű tricikli, hétvégi vikend, hipotetikus feltételezés, időrendi kronológia, intervenciós beavatkozás, kooperatív együttműködés, lakonikus tömörség, menettérteni retúr, növényi flóra, populáris népszerűség, tuti biztos, vizuális látvány*. Ennek a szófölslegnek (pleonazmusnak) az oka, hogy az idegen szó pontos jelentésével nincsenek tisztában.

7. Szólások

A szólások kötött, állandósult szókapcsolatok, amelyek, már elvesztették eredeti jelentésüket, és képes értelemben használjuk őket. Szövegüket nem változtathatjuk meg, mert eltűnik sajátos többletjelentésük: tűzbe tennem érte mindkét kezemet (helyesen: *tűzbe tennem érte a kezemet*), elveri az ördög a feleségét (helyesen: *veri az ördög a feleségét*), tejbe és vajba fűrosztotték (helyesen: *tejbe-vajba fűrosztotték*).

A leggyakoribb hiba a **szóláskeveredés**:

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
<i>lándzsát tör valaki mellett</i>	<i>lándzsát tör felette</i>
<i>pálcát tör valaki fölött</i>	
<i>kifelé áll a szekere rúdja</i>	<i>kifelé áll a szénája</i>
<i>rosszul áll a szénája</i>	
<i>kudarcot vall</i>	
<i>csődöt mond</i>	<i>kudarcot mond</i>
<i>kiköszörüli a csorbát</i>	
<i>kiküszöböli a hibát</i>	<i>kiküszöböli a csorbát</i>
<i>gátat vet</i>	
<i>határt szab</i>	<i>gátat szab</i>
<i>nem enged a negyvennyolcból</i>	
<i>kivágja, mint a huszonegyet</i>	<i>nem enged a huszonegyből</i>
<i>egy helyben topog</i>	
<i>sötétben tapogatózik</i>	<i>egy helyben tapogatózik</i>
<i>légvárat épít</i>	
<i>délibábot kerget</i>	<i>légvárat kerget</i>
<i>összerúgták a patkót ('veszekednek')</i>	
<i>rúgják a port ('táncolnak')</i>	<i>összerúgják a port</i>

Utolsó példánk azt mutatja, hogy hibát okozhat, ha nem vagyunk tisztában a szólások pontos értelmével. A következő, gyakran használt közmondásban viszont egyetlen szó vált típushiba forrásává: *Közös lónak túros a háta*. Mivel napjainkra már feledésbe merült a *túr* főnév jelentése ('seb'), valamint a belőle képzett melléknév ('sebes, kisebesedett'), az archaikus szót „értelmesítik”, így lesz belőle helytelenül *túrós* ebben a mondásban. Pedig a tejterméknek semmi köze nincs a ló hátához.

A szólások képszerűségükkel hozzájárulnak beszédünk színesebbé tételéhez. Sajnos a mindennapi megnyilatkozásainkban egyre ritkábban használjuk őket, stílusunk ezért szürkébbé válik, megkopik. Nyelvünk virágainak

megőrzésében, illetőleg értelmezési kérdésekben segítségünkre van 0. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című gyűjteménye, amely mintegy húszezer állandósult szókapcsolatot tartalmaz.

II. Az idegen szavak

Az idegen szavak bonyolult kérdésköre nyelvművelésünknek mindig is egyik központi témája volt. A nyelvújítás fő céljai között szerepelt az idegen szavak lefordítása, magyarral való helyettesítése (*anyag — matéria, hangverseny — koncert, irodalom — literatúra, mérnök — inzsellér, színház — teátrum*). A két világháború között erőteljesen fölléptek az idegen szavak ellen, és a nemes mozgalmak — olykor küzdelmek — szép eredményeket hoztak (pl. a sportnyelv magyarítása a Nemzeti Sport című lap vezetésével: *labdarúgás — futball, les — offside, mérkőzés — meccs, rangadó — derbi, szöglet — korner*). 1945 után a nyelvművelés tárgyköre gazdagodott, és a gyakorlati munka nem szűkült le az idegen szavak elleni harcra. Az 1970-es évek második felétől azonban mind több és mind határozottabb figyelmeztetés hangzott el ebben a témában. 1990-től pedig azt tapasztalhatjuk, hogy az idegen szavak áradata zúdul ránk, ezért ismét indokolt gyakrabban foglalkozni ezzel a jelenséggel.

Napjaink gondjainak vázolója előtt érdemes tisztázni azt, hogy nyelvünk miképpen viszonyult az idegen szavakhoz. Szókészletünk gyarapodásának nélkülözhetetlen forrása volt az idegen szavak átvétele. A török, szláv, latin, német stb. elemek folyamatosan belekerültek nyelvünkbe, és ha szükségesnek bizonyultak, akkor megmaradtak, hozzáidomultak a magyar kiejtési sajátosságokhoz — ez a jövevényszóvá válás menete. Néhány példa: *búza, iskola, király, medve, pálca, polgár, szoba, udvar, zsindegy*. Természetesen nem minden idegen szó vált jövevényszóvá: *agresszió, finanszíroz, indiszkrét, pluralitás, tüchtig*. Az utóbbi csoportba tartozókra nem volt igazán szüksége nyelvünknek, mivel alkalmas magyar megfelelővel helyettesíthetjük őket. Így azután a jövevényszókkal ellentétben nem váltak közhasználatúvá, és a hangtestük is megőrizte idegen voltuk jellegzetességeit.

Vajon mi a magyarázata annak, hogy a nagyszámú jövevényszó ellenére — amely egykor idegen elemként került hozzánk — nyelvérzékünk tiltakozik mindenféle újabb idegen hatás ellen? Ennek a fő oka az, hogy a befogadó nyelv (a magyar) és az átadó nyelvek (szláv, latin, német) különböző nyelvcsaládokba tartoznak. A mi finnugor (uráli) sajátosságainktól merőben különböznek az említett indoeurópai nyelvek, és ez az általuk közvetített

szavak hangalakjára is vonatkozik (hangrend, mássalhangzó-torlódások). Ezért a nyelvünkbe érkező idegen szók jó része számunkra szokatlan, és kirí a magyar szövegből. Hatványozottan érvényes ez a megállapítás az angol szavakra — ezért is annyira feltűnő az utóbbi időben tapasztalható elszaporodásuk. (Részletesen l. alább.)

1. Az idegen szavak szükségessége

Azok az idegen szók, amelyeknek nincsen egyértelmű magyar megfelelőjük, szükségesnek tekinthetők. Egynémelyiküket nyelvünkben csak bonyolult körülírással tudnánk meghatározni, másik részük pedig a szaknyelvek nélkülözhetetlen eleme: *hexameter, infrastruktúra, kultúra, minisztérium, nullszéria, paralelogramma, stilisztika, trachoma, vikunya*.

A következő csoportba azok az idegen szavak tartoznak, amelyeknek van magyar megfelelőjük, de bizonyos beszédhelyzetekben mégis szükséges az idegen szó. Ennek két fő oka lehet: 1. a szaknyelvekben, a szakmai szövegekben nem kifogásolhatjuk az idegen elemeket (tudományos munkák), ellenben ha valaki ugyanarról a témáról a nagyközönségnek ír vagy nyilatkozik, akkor mindenképpen helyesebb a magyar megfelelővel élnie; 2. gyakran megfigyelhető kisebb-nagyobb stilisztikai, hangulati vagy használatbeli különbség a rokon, pontosabban hasonló értelmű idegen és magyar szó között:

<i>ámbitus</i> (népies, régies)	<i>tornác</i> (köznyelvi, semleges)
<i>bürokrata</i> (elítélő)	<i>hivatalnok</i> (semleges)
<i>perszóna</i> (elítélő)	<i>személy</i> (semleges)
<i>piktor</i> (elítélő)	<i>festő</i> (semleges)
<i>prókátor</i> (elítélő)	<i>ügyvéd</i> (semleges)
<i>regula</i> (népies, régies)	<i>szabály</i> (köznyelvi, semleges)
<i>stukker</i> (bizalmas)	<i>pisztoly</i> (köznyelvi)

Az idegen szó használatakor tehát mérlegelni kell, hogy az adott beszédhelyzetben szükség van-e rá, vagy inkább mellőzzük. Napjaink közéleti nyelvében és publicisztikájában az utóbbi időben eléggé elterjedt az idegen szavak fölösleges alkalmazása: *demonstrál, eskalálódik, kapituláció, kompenzáció, koncentrálni, konfliktus, optimista, partner, plenáris, pozíció, probléma, prominens, publikus, régió, regionális, státus, struktúra*. Az *erő-demonstráció* inkább *erőfitogtatás*, a háború *eszkálálódása* inkább annak a *kiterjedése*, a *kapituláció* egyszerűen és érthetően *fegyverletétel* és így tovább. Lássunk egy elrettentő példát arra, hogyan nem lenne szabad fogalmaznia a szerzőnek egy napilapban. Az alábbi valóságos mondat —

hasonlók társaságában — 1992-ben jelent meg: „Azok a *funkcionális* korlátozások, amelyek az *adminisztratív* és gazdasági rendszer *reprodukciós* feltételeiből adódnak, olyan korlátozásokkal párosulnak, amelyek az adott életforma *etnikai-kulturális szubsztanciáját* biztosítják.”

Az idegen szavak legújabb kori elszaporodásának több oka van: a műveltségi szint emelkedése, a diplomás közéleti emberek számának növekedése, az idegen nyelvek tanulása, a határok nyitottabbá válása, a nemzetközi kapcsolatok bővülése, de nem utolsósorban a divat, a modorosság, a műveltségfitogtatás, az előkelőségek. Pedig nem attól válik valaki különbbé, ha mások számára nem mindig érthető idegen szavakkal fűszerezi beszédét. Igazi műveltségünket azzal bizonyíthatjuk, hogy ha szabatosan, világosan fejezzük ki magunkat, és tudjuk, mikor alkalmazzunk idegen szavakat. Kerüljük tehát a magyar megfelelővel egyértelműen helyettesíthető, valamint a csak divatozásból használt idegen szavakat!

2. Az angol szavak

Az 1980-as évek második felétől az angol szavak egyre nagyobb mértékben árasztják el nyelvünket, és ezzel szóhasználati, kiejtési és helyesírási gondokat okoznak. Témakörük igen változatos: szórakoztatóipar, zenei élet, sportok, szabadidős tevékenységek, vendéglátóipar, kereskedelem, technika. Gyors elterjedésükhöz hozzájárulnak a tömegtájékoztató eszközök és a lépten-nyomon látható hirdetések. Ha az új angol szónak még nincs magyar megfelelője, a nyelv művelés olykor igyekszik szómagyarítással segíteni (részletesen l. a 3. pontban). A következő csoportba azok a szavak tartoznak, amelyeknek megvan és meg is volt a honi megfelelőjük, ám helyettük sokan mégis az angol szinonimákhoz ragaszkodnak. Túl általános lenne csupán a divattal magyarázni ezt a jelenséget — az okok messzebbre vezetnek. Bizonyos esetekben érezhető kisebb-nagyobb jelentéskülönbség: a *lízing* (*elés*) nem egyenlő a hagyományos *bérlettel*, *bérléssel*, *kölcsönzéssel*, a *show* nem azonos a *bemutatóval*, a *műsorral*, inkább *látványos bemutatóként* értelmezhetjük. Ennek ellenére a jelentéskülönbség nem olyan nagy, amely — nyelvi szempontból — indokolná az idegen szó föltétlen alkalmazását. Szavainknak több jelentésük van általában, és ez a köznyelvben semmilyen zavart nem okoz (nézzük csak meg például az *asztal*, *szék*, *tábla*, *út* stb. szócikkét értelmező szótárainkban). A nyelv művelő tehát azt ajánlja, hogy maradjon meg a *bérlet* a *lízinggel* szemben, és a *bemutató* vagy *műsor* a *show* ellenében. A jelek szerint azonban a kinyilvánított óhaj csupán óhaj marad, és az említett szavak megindulnak a jövevényszóvá válás útján.

Az angol szavak másik csoportját — sokszor csak vélt — hangulati vagy stilisztikai hatás különíti el a valójában azonos értelmű magyar megfelelőtől. Főleg 1990-től, a rendszerváltozás után figyelhető meg a korábbi szóhasználattal szemben a nyelvi megújulás vagy inkább újítás. Egyes helyeken a

korábbi igazgatók *menedzserek* lettek, a vezetőség helyett *managementről* (*menedzsmentről*) beszélnek, az egykori vezetőképző tanfolyamok pedig *management tanfolyamok*. A tervek helyett angolosan *projectek* [prodzsek-tek] vagy németesen *projektek* készülnek. A tervezésből, formatervezésből — teljesen indokolatlanul — *design* [dizájn] lett, pedig milyen szokatlan a kiejtése és a helyesírása! Gyümölcslé helyett *dzsúsz* (*juice-t*) kínálnak nekünk, boltok helyett *shopokban* vásárolhatunk például *sprayt*, *mountain bike-ot*, *walkmant*, *komputert*, *menedzserkalkulátort*, *chipset*, *stretch-nadrágot*, *joggingot*. Mehetünk sportolni: itt az *aerobic*, a *stretching*, a *windsurf*, a *snowboard*. Nézhetjük a *ralit*, az *autókrosszt*. Amint látható, meglehetősen nagy a tarkaság: a szavak némelyikét írhatjuk fonetikusán, a többinek viszont számunka szokatlan az írásmódja, és ez a toldalékolásban újabb bonyodalmakat okoz. Ráadásul a már régóta magyarosan, tehát kiejtés szerint írható szavak egynémelyikét egyre gyakrabban látni ismét angolosan: *bungaló* — *bungalow*, *dzsessz* — *jazz*, *futball* — *football*, *klub* — *club*, *menedzser* — *manager*, *vikend* — *weekend*.

Furcsának tűnnek azok a szóösszetételek, amelyeknek az egyik fele magyar, másik része angol szó: *divatshop*, *bútorshop*, *hitlista* (=slágerlista; *hit* — 'sláger'), *projectiroda*, *teammunka*. Különösen zavaró, amikor a szóösszetétel elő- és utótagját következtetlenül írják: *labdarúgóclub* (helyesen: *labdarúgóklub*), *showbiznisz* (helyesen: *showbusiness*), *managerkalkulátor* (helyesen: *menedzserkalkulátor*).

Az ismét példának hozott angol szavak egy részét elkerülhetnénk, ha magyar megfelelőjüket használnánk. Az elmúlt évtizedekben számos magyarító pályázat volt. A következő pontban a javaslatokból válogatunk.

3. Idegen szavak magyarítása

Rendkívül tanulságos áttekinteni, hogy egyes idegen szavak helyett milyen ötletes magyar megfelelőket alkottak az elmúlt évtizedekben. (Az adatokat időrendben közöljük.)

<i>szupermarket</i>	<i>ABC-áruház</i>
<i>disc-jockey</i>	<i>lemezgazda, lemezlovás</i>
<i>sci-fi</i>	<i>fanti</i>
<i>spray</i>	<i>permet</i>
<i>audiovizuális</i>	<i>hangos-képes</i>
<i>marketing</i>	<i>piacszervezés</i>
<i>slogan, szlogen</i>	<i>jelszó, jelmondat, vivőszó</i>
<i>windsurf</i>	<i>szélsikló, deszkavitorlás</i>
<i>hot dog</i>	<i>bundás</i>
<i>talkshow</i>	<i>tefefere (tévés műfaj)</i>

<i>aerobic</i>	<i>sporttánc, tánctorna</i>
<i>second hand shop</i>	<i>ódimódi</i>
<i>music center</i>	<i>zenebarlang</i>
<i>szolárium</i>	<i>fényfürdő</i>
<i>image</i>	<i>hírkép, közkép</i>
<i>videokazetta</i>	<i>képkazetta</i>
<i>audiokazetta</i>	<i>hangkazetta</i>
<i>snowboard</i>	<i>hódeszka</i>
<i>jet-ski</i>	<i>vízirobogó, vízimotor</i>
<i>squash</i>	<i>fallabda</i>
<i>walkman</i>	<i>sétamagnó, sétálómagnó</i>

Sajnos a felsoroltak közül csak kevés vált közkinccsé, pedig néhányuk igen találó szóalkotás. Napjaink időszerű kérdése a számítástechnika nyelvének magyarosítása. Itt azért vagyunk kedvezőbb helyzetben, mert a számítástechnika szakemberei a nyelvészekkel közösen már az új idegen szavak megjelenésekor igyekeztek használható magyar megfelelőt találni. Néhány példa a sikeres alkotásokból:

<i>boot</i>	<i>rendszeröltő</i>
<i>bootolás</i>	<i>betöltés, (fől)programozás</i>
<i>clickel</i>	<i>(rá)kattint</i>
<i>e-mail</i>	<i>elektronikus levél/posta</i>
<i>file</i>	<i>(adat)állomány</i>
<i>floppy disk</i>	<i>hajlékony lemez</i>
<i>harddisk</i>	<i>merevlemez</i>
<i>home page</i>	<i>honlap</i>
<i>Internet/internet</i>	<i>Világháló/világháló</i>
<i>laptop</i>	<i>lapgép</i>
<i>mouse</i>	<i>egér</i>
<i>server</i>	<i>főgép, kiszolgáló gép, gazdagép</i>
<i>@</i>	<i>kukac</i>

Az iméntieknél közismertebbek az alábbi fogalmak: *cursor* — *nyíl*; *delete* — *törlés*; *edit* — *szerkesztés, szerkesztő*; *space* — *szóköz*; *tabulátor* — *táblázó*.

Napjainkban a magyarítással ellentétes folyamatnak vagyunk tanúi: a korábban már sikeresen magyarított szavak helyett mind gyakrabban alkalmazzák az idegen megfelelőt. A korábban általános *képmagnó* helyett már csak a *videóval* találkozunk, a *magnókazetta* (a *videokazetta* hatására) *audiokazetta* lett. A sportnyelvre is jellemző ez a folyamat: *lovastusa* —

military, cselgáncs — dzsúdó, sílövészet — biatlon, terepmotorozás — motokrossz, csillagtúra — rali, koronglövés — trap, tollaslabda — badminton, ellentámadás — kontraakció, edző — tréner. Támogatnunk kellene a mindenki számára érthető magyar megnevezések használatát.

4. Az idegen szavak használatának egyéb kérdései

adminisztráció

Nyelvünkben 'ügyvitel' jelentésben használták, újabban — az angolból átvett hírek tükörfordításaként — 'kormányt, kormányzatot' is jelöl. Ez a jelentésbővülés az említett magyar megfelelőik miatt nemkívánatos.

alternatíva

Két lehetőség közüli választásra utal, ezért helytelen, ha kettőnél több esetre vonatkoztatjuk. Az angolban nincs ez a megszorítás, így a hírek tükörfordításában gyakran előfordul a nyelvünkben megszokottól eltérő használata.

bombasztikus

Eredeti jelentése: 'fellengzős, dagályos, üres beszéd, szónoklat vagy stílus'. Főleg a sportnyelvben fordul elő hibás alkalmazása (*bombasztikus helyzet, lövés, beadás*), amelyet a *bomba(jó)* és a *fantasztikus* hangzásának és jelentésének keveredése hoz létre.

centírozás — centrírozás

Magyarul *kiegyensúlyozás* (keréké), Mivel semmi köze nincs a *centi* mértékegységhez, hanem a *centrum* ('központ') szóból származik, a *centírozás* helytelen köznyelvi alak.

infrastruktúra

Bonyolult jelentéstartalma miatt nincs magyar megfelelője, Összefoglaló neve a közlekedési hálózatnak, a hírközlési rendszernek, a víz- és csatornahálózatnak, az energiaellátási rendszernek, de tágabb értelemben beletartozik a kereskedelem, a vendéglátás, a városgazdálkodás, a településfejlesztés, valamint az oktatási, az egészségügyi és a kulturális intézményhálózat. Rossz hangzású, de kikerülhetetlen szó.

karrierdiplomata

Az angol *career diplomat* helytelen tükörfordítása, magyarul: *hivatásos diplomata*. A *career* 'hivatás'-t, de a *karrier* 'érvényesülés'-t jelöl, és a *karrierdiplomata* magyar jelentésébe beleérezzük a *karrierista* elítélő jelentésárnyalatát.

konkrét

Jelentése a mondatban nem mindig elég konkrét, ezért olykor elhagyható: *konkrét példa, válasz, feladat, kérdés*; vagy határozóként: *konkrétan megmondta, konkrétan törekszik, konkrétan megoldják*. Határozott jelentés-tartalmú magyar megfelelője: *kézzelfogható*; ellentéte: *elvont, absztrakt*.

médium, médiumok, média

A 'sajtó' és a 'tömegtájékoztató eszközök' jelentésében használt, latin eredetű, de újabban angol hatásra elterjedt szó. Kétféle többes száma van (*médiumok, média*), de a keverék változat helytelen (*médiák*). Ajánlották helyette a *hírközeg* főnevet.

menedzsel

Divatszóként érzékletesebb magyar megfelelőket szorít ki: *támogat, felkarol, segít, vezet, irányít*, esetleg *futtat*. *Válságmenedzselés = a válság kezelése, megoldása*.

stúdió

Rádiós, televíziós, színházi, zenei, illetőleg fényképészeti jelentései mellett újabban boltok, kereskedelmi és szolgáltató egységek nevében szerepeltek (*konyhabútor-stúdió*). Ilyen értelemben ajánlatos lenne elkerülni.

szuper

Önálló szóként és összetételi előtagként gyakran használt divatos elem, amely a jelzett főnév különös voltát (*szuperférfi, szuperhatalom, szuperhős*), illetőleg a tulajdonság rendkívüli mértékét jelöli (*szupererős, szupergyors, szuperintelligens*). Gyakran írják külön, jelzőként, ez azonban jelenlegi helyesírási szabályaink szerint nem fogadható el (*szuper árak, szuper minőség, szuper mosóhatás*). Állítmányként is használják: Ez *szuper* ('jó, remek, kiváló'). Ahol lehet, célszerű magyar megfelelővel helyettesíteni (*kedvező árak; kiváló, remek, különleges minőség; nagy, rendkívüli mosóhatás*).

tolerancia, toleráns

Közéleti divatszó, helyette minden esetben ajánlhatjuk a magyar megfelelőket: *megértés, türelem; megértő, türelmes, elnéző*.

III. Egyéb kérdések

Nyelvünket nem beszéljük egyformán: a különbségek azonban jórészt nem nyelvtaniak — ilyen szempontból eléggé egységes a magyar nyelv —, hanem szókincsbeliek. Szóhasználatunk függ társadalmi helyzetünktől, műveltségünktől, olykor lakhelyünk földrajzi fekvésétől (tájnyelvek), foglalkozásunktól s nem kevésbé megszólalásunk tárgyától. Hangsúlyoznunk kell az utóbbi tényező fontosságát, mivel a megnyilatkozás tárgya és a beszédhelyzet alapvetően befolyásolja stílusunkat, szóhasználatunkat. Másképpen beszél egy diák a barátjával, mint az iskola igazgatójával, másképpen beszél egy felnőtt otthon, mint a munkahelyén, eltér egymástól a városban lakók, a falun élők és a tanyán gazdálkodók beszéde. Ahogy azt a bevezető fejezetben már részleteztük, a magyar nyelven belül tehát többféle nyelvi réteget, nyelvváltozatot különböztetünk meg: igényes, normatív (irodalmi nyelv, köznyelv); területi (tájnyelv, nyelvjárás); társadalmi nyelvváltozatok, más szóval csoportnyelvek (szaknyelvek, hobbinyelvek, életkori nyelvváltozatok, argó).

A nyelvi műveltséghez hozzátartozik, hogy ki tudjuk választani a megnyilatkozás tárgyához leginkább illő hangot, és szóhasználatunk is ehhez igazodjék. A leggyakoribb hiba, amikor valaki a köznyelvbe emel oda nem való kifejezéseket, szavakat. Ez olykor csupán furcsállható (például a fiatalok nyelvhasználatának elemei), máskor viszont egyértelműen hibáztatható (durvaságok, trágárságok).

1. A fiatalok nyelvhasználata: a diáknyelv és az ifjúsági nyelv

A fiatalok nyelvhasználatát a változatosság jellemzi: megtalálhatók benne a szellemes újítások éppúgy, mint az argó durvaságai. Nyilvánvalóan nem lehet egyenlőségjelet tenni a gimnazisták, a szakmunkástanulók vagy a nevelőotthonokban tartózkodók nyelvhasználata közé. Az alábbiakban elsősorban az iskolába járó fiatalok nyelvével, a diáknyelvvvel foglalkozunk.

A diáknyelv sokszínűségét mutatja a rokon értelmű megfelelők változatos alkalmazása, amelyen belül nagy szerepet kap a szórövidítés és a játékos szóképzés: **osztályfőnök** — *ofő, oszi, osztályfő, főnök, oszifő*; **történelem** — *töri, töci, töresz, törcci*; **iskola** — *suli, isi, sulesz*; **röpdolgozat** — *röpdoga, röpi, röpcsi, röppentyű*. Megfigyelhető a szójáték: **biológia** — *bajológia* (← baj), *bájológia* (← báj; illetőleg az angolos ejtésmód alapján); **mértan** — *rémtan*; **irodalom** — *rohadalom*. A képszerűség megmutatkozik például az *elégtelen* osztályzat szinonimáiban: *bunkó, dugó, egyenes, fa, horog, kampó, kapa, karó*. A köznyelvitől eltérnek a tulajdonságok megnevezései is: **magas** — *coli, colos, (égi)meszelő*; **kövér** — *dömper, dromedár*,

tehén; **sötét bőrű** — bokszos, brazil, kormos; **buta** — dinnye, gyagya, hangyás, nyomott, tök. Rendkívül gazdag a köszönések skálája: *báj* (angol *bye-bye*), *csaó, csau, cső, csősztök, háj* (angol *hi*), *hali, halihó, helló, heló, szia, szió, szióka, üdv*.

Az ifjúság nyelvében állandóan jelen vannak a tiszteletlen vagy durva szavak, kifejezések: **nő** — *cápa, nyanya, öreglány, vénasszony, vénlány; lány* — *bige, bőr, csaj, csajka, spiné, spinkó, tojó, tyúk*. A jelzők használatában bizonyos „erős” kifejezések túlzásba vitele, divatozása okoz gondot többek között azzal, hogy kiszorítja az érzékletesebb formákat: *állati, bomba, frankó, haláli, irtó, kafa, kasa, klassz, lepra, oltári, tök, tuti*.

A fiatalok nyelvhasználatának itt csupán röviden vázolt jellegzetességei olyanok, hogy elsősorban az egymás közötti érintkezésben tölthetnek be szerepet. Saját maguk közötti stílusukat, közlésmódjukat el kell különíteni attól a helyzettől, amikor felnőttekkel beszélnek, hivatalos ügyeiket intézik, vagy írásban nyilatkoznak meg (pl. dolgozat). Észre kell venniük a fiataloknak, hogy a társaságukban természetes, jópofáskodó hang más közösségben visszatetszést kelthet. Legyenek tisztában az igényes megszólalás, illetve fogalmazás mikéntjével, hogy gondolataikat az alkalomhoz és a tárgyhoz illő módon tudják kifejezni.

2. A köznyelv eldurvulása

A normatív nyelvváltozatnak tekintett köznyelv és irodalmi nyelv fő jellemzője az igényesség, stílusosság. Az utóbbi évtizedekben mind többen vették észre azt a folyamatot, és szóltak is ellene, hogy a normatív nyelvváltozatoktól korábban idegen elemek kezdtek mutatkozni bennük. Egyes irodalmi művek naturális nyelvezetében megjelentek a durvaságok, a trágárságok, sőt olykor uralkodóvá is váltak. Az érintett írók az alkotói szabadság velejárójának tartják mindezeket, hiszen szerintük így tudják tükrözni a valóságot. Tény: a köznyelvben, annak alsó rétegében is sajnálatosan mindennaposá váltak az öncélú és nem érzelmi fűtöttségéből fakadó durvaságok, trágárságok. A kulturált nyelvhasználatnak viszont nem lehet sajátja ez a stílus. A továbbiakban nem foglalkozunk a mindenképpen elítélendő trágárságokkal, példáink a köznyelv, a közéleti nyelv és a publicisztika körében tapasztalható stílusalanságokkal, nyers szóhasználatokkal kapcsolatosak.

Korszakonként változik, hogy mit tart elfogadhatónak, mennyit bír el a köznyelv. Az utóbbi időben az alsó nyelvi rétegekből, stíluszintekből való bővülésnek vagyunk a tanúi. Az 1940-es években nyelv művelőink még tiltakoztak az *édesapa* jelentésben föltűnt *öreg*, az *öregem* formák ellen, az 1960-as években országos fölzúdulás követte a Tenkes kapitányáról írt ifjúsági dalt a szóhasználata miatt („...úgy imádom ezt az *irtó klassz kapitányt!*”). Az 1990-es években a stílus megkérdőjelezhető föllazulása elérte

a közéleti nyelvet és a publicisztikát is. Példáink ezekből az igényesnek tartott nyelvi rétegekből származnak:

„Ferenc József *baromi* kötelességteljesítő volt” — történész politikusunknak egy (utólag írásban is megjelent) rádióriportjából való ez a mondat.

„A *dög* nagy teherautók odaállnak az üzletek elé” — nyilatkozta a főváros egyik vezetője egy napilapnak.

„...azokat az embereket *ki kell rúgni*” — figyelmeztetett egy felelős gazdasági vezető.

„*Jó buli* az önkormányzati lakások megvétele” — hangzott el a parlamentben egy képviselőtől.

Az iménti példák közös jellemzője, hogy a beszédkörnyezetbe nem illő elem stílustalanságot szül, és enyhén szólva furcsán hat.

A következő, napilapban megjelent rövid hír arra példa, amikor az egyénieskedő hang célt téveszt:

Mellbe szúrta hites urát

Házsártos miskolci feleségről kaptunk hírt. Hogy ez nem szenzáció? — lehet. Az azonban már legalábbis hírértékű, hogy az említett hölgy házsártossága egészen odáig fajult, mígnem hites urába mártotta a konyhakés pengéjét. A szerencsétlenül járt férjet súlyos állapotban szállították a Vasgyári Kórház Traumatológiai Osztályára. Mitől ragadtatta el magát az asszony? Erről, sajnos — legalábbis eddig — nem szól a fáma.

A tragédiát kimondó címmel nincs összhangban a megfogalmazás könnyed, adomázó hangneme. A beszélt nyelvre jellemző „lazaságok” nem valók ehhez a témához. A *hites ura* szókapcsolat ironizáló hangneme, a *házsártos* melléknévnek ide nem való alkalmazása jelzi a szóválasztás súlyos zavarát. Durva hiba ez, ha nem is nyelvi durvaság, de mindenképpen ízléstelenség. A nem odaillő kifejezések halmozása elfogadhatatlanná teszi a stílust, és visszatetszést kelt. A bemutatott példa mögött tehát már nem egyszerű félrekapcsolás van, hanem a nyelvi és a gondolkodási kultúra rendezetlensége.

3. A névadás kérdései

Bár a névadás nem kimondottan nyelvhelyességi kérdés, két területével kapcsolatban adhatók bizonyos tanácsok, amelyekkel elkerülhetők a nehezen érthető, a furcsa hangzású vagy a célnak meg nem felelő nevek. A két

terület: a keresztnévek és az intézménynevek, illetőleg az intézménynévszerű alakulatok (pl. vállalkozások, cégek, üzletek) köre. Az első előbb-utóbb szinte mindenkit érint, a második viszont egyre több embernek okoz gondot, lévén mind több magánvállalkozás.

a) Keresztnévadás

A keresztnévadást sok tényező befolyásolja: a műveltségi kör, valamilyen közösséghez tartozás (vallás), a divat, az egyéni ízlés, a családi hagyomány stb. Hogy a szülők milyen nevet adnak gyereküknek, az a saját dolguk, de gondolniuk kell a név viselőjének jövőjére is, hiszen majd őt érinti a névvel kapcsolatban minden kellemes vagy kellemetlen következmény. Alapos mérlegeléssel kikerülhetnek a pillanatnyi divathóbort okozta csapdák. A következőkben a névadással összefüggő néhány nyelvi tanácsot ajánlunk megfontolásra. Bővebb tájékoztatásért Ladó János Magyar utónévkönyvét lehet föllapozni.

Érdeemes ügyelni a jóhangzás elvére: magas hangrendű vezetéknevhez válasszunk inkább mély hangrendű utónevet, illetve fordítva (*Verebélyi Dénes* helyett *Verebélyi Csaba*; *Csanálos Orsolya* helyett *Csanálos Tünde*). Kerülendő, hogy a családnév és a vezetéknev azonos magánhangzókból álljon (*Farkas Magda*, *Kelemen Ferenc*). Kellemetlenkedő szóviccekre ad alkalmat a két névelem rímélése (*Homolya Ibolya*, *Lakos Lajos*), de jó hangzású a betűrím, az alliteráció (*Lázár Lőrinc*, *Endrődi Emma*).

Figyelembe vehetjük a vezetéknev és a keresztnév hosszúságát, hogy megfelelő ritmust alakítsunk ki: rövid családnévhez nyugodtan választhatunk terjedelmesebb utónevet és fordítva (*Kis Pál* helyett *Kis Aladár*, *Nagy Helga* helyett *Nagy Eleonóra*, *Köröspataki Sebestyén* helyett *Köröspataki Márk*). Jó, ha a nők férjhezmenetelük után szintén gondolnak erre, amikor asszonynevüket megválasztják. Célszerűtlen fölvenni férjük teljes nevét, a sajátjukét is megtartva, ha mindkettőjüknek amúgy már hosszú nevük van (*Brandstätter Krisztiánné Kolozsvári Marianna*).

Nagyon gyakori családnevekhez (*Kis*, *Kovács*, *Nagy*, *Szabó*, *Tóth*) ne az elkoptatott utóneveket illesszük, hiszen rengeteg *Kis Lajos*, *Kovács István*, *Nagy Éva*, *Szabó József* és *Tóth Mária* van az országban, és így a név megkülönböztető, egyedítő feladatának nem tud eleget tenni. Ebben az esetben bátran válasszunk ritkább keresztnévet (*Estilla*, *Gyopárka*, *Kincső*, *Mercédesz*; *Csenger*, *Dénes*, *Henrik*, *Tuzson*). Ugyanennek a fordítottja is igaz: ritka vezetéknev esetében megmaradhatunk a közismert utónévnél (*Karvajszky Vanessza* helyett *Karvajszky Valéria*).

Nem hanyagolhatók el a jelentéstani vonatkozások sem. Gúny tárgyává válik, ha a két név egybeolvasásából egyéb értelmet nyerünk: *Kasza Blanka* (*Casablanca*), *Fried Erika* (*Friderika*), *Mirza Bálint* (*Mir - zabál - int*). A

vezetéknév és a keresztnév kapcsolatából egyéb kerülendő furcsaságok is adódhatnak: *Fehér Piroska, Török Bors, Vízy Boglárka, Keserű Szilárd, Kökényessy Soma*. Utónévként is közismert családnév mellé ne válasszunk olyan ritka keresztnévet, amely inkább családnévként használatos, például: *László Sebes*. Ez ugyanis úgy hangzik, mintha egy magyar anyanyelvű külföldi állampolgár nevét az idegen nyelvekben szokásos sorrendben mondanánk ki.

A nevekkal kapcsolatos vizsgálódásunkat még további szempontokkal folytathatnánk, de már ennyiből is érzékelhető, hogy mennyi mindenre kell tekintettel lenni a névválasztáskor. Szerencsére az emberek nagy többsége önkéntelenül is kikerüli a buktatókat, és ráérez a megfelelő formára.

b) Intézménynevek és intézménynévszerű alakulatok

Az idetartozó típusok közül azokat ragadjuk ki, amelyekkel a magán-személyek közvetlen kapcsolatba kerülhetnek mint névadók. Ilyenek a vállalkozások, a magáncégek különféle formái, az üzletek, a kereskedések stb. Elnevezésük akkor felel meg a célnak, hogy ha utal a tevékenységi körre, egyedi, nincs agyonhasználva, rövid, könnyen megjegyezhető. Az új vállalkozások és üzletek névadói azonban — a jelek szerint — nincsenek tisztában a felsorolt követelményekkel: rengeteg az átlagember számára érthetetlen vagy semmitmondó, idegen szavakkal agyontűzdelt, esetleg túlbonyolított megnevezés. Tekintsük át mai névadásunk néhány jellegzetes gondját.

Az idegen szavak rendkívüli elszaporodását joggal kifogásolhatjuk azoknak a cégeknek a nevében, amelyeknek nincsenek külföldi kapcsolataik, valamint azoknak az üzleteknek a nevében, amelyeknek a célja nem a külföldi látogatók, vevők becsalogatása (*Concordat Tanácsadó Intézet, Quelle Bt., Workplus Munkatárs-közvetítő Iroda, Kompas Kft., Gold Griff Kft.*; illetőleg *Belami divat, Frisco sportruházat, Studio moda, Violetta divatcenter*). Túlzásba viszik a *multi-, extra-, szuper-* előtagok használatát (*multinagykereskedés, Extra shop, Elektron Extra Kft., Szuper diszkont*). Korábban a különlegesség, rendkívüliség jelzésére való szavak így hamar elvesztik eredetiségüket, szürkévé, hétköznapivá silányulnak.

Vannak túlbonyolított, szinte kimondhatatlan megnevezések, pedig nem kell mindent belesűriteni a névbe (*Sztár Motor Szerviz Center Kft., Vagép Kelet Mobil Autó Kft.*). Kerülendők a semmitmondó, csupán a beavattottak számára értelmezhető alakulatok, a „betűrejtvények” (*R-Ko-N Bt., BKR Szolgker Kft., Csa-Szignál diszkont*). Ezek nem utalnak a tevékenységi körre, és nem felelnek meg a jóhangzás elvének, hiszen zavaró tud lenni a kemény mássalhangzók torlódása — ez pedig elüt nyelvünk sajátosságaitól. Főleg az autókereskedők körében tűnt föl a magyartalan szórend (*Autó Eger, Auto Kápolnási, Suzuki Kovács, Suzuki Auto Pék*). A fordított szórend

megbontja a hagyományos magyar ritmust, és a szerkezet utolsó tagja lesz hangsúlyos.

Példaként idézzünk néhányat a célnak megfelelő, illetőleg a találó megnevezések közül, mert szerencsére ilyenek is vannak szép számmal: *Ceglédtej, Garancia Biztosító, Magyar Könyvklub, Mecénás Könyvkiadó, Schäfer Könyvelési Tanácsadó; Amper villamossági üzlet, Mágnes műszaki áruház, Színusz műszaki bolt, Cinóber papírbolt, Kondi salátabár, Krokodil cipőbolt, Varázs játékbolt, Forrás gyermek-szabadidőközpont*. A sok élelmi-szerdiszkont között nyelvi szempontból felüdülés az *Éléstár*.

Alaktan

I. Szóalkotásmódok

Szókészletünk gyarapításának két leggyakoribb módja a képzés és az összetétel. Mindkettő ékesen tanúsítja nyelvünk hajlékonyságát és a benne rejlő kiapadhatatlan lehetőségeket. Például az *él* igéből képzők segítségével kiterjedt szócsaládot hozhatunk létre: *éldegél, éled, élelem, élelmes, élemedett, élénk, élés, éleszt, élesztget, éleszthet, élesztő, élet, élhet, élhetetlen, élhetetlenség, élmény, élményű, élni, éltet, éltetve, élve, élvén* stb. Az igekötő szerepe a képzőhöz hasonló: *átél, felél, kiél, leél, megél, túlél, végigél*, illetve *eléldegél, újjáéleszt* stb. Az összetételekkel még tovább bővíthető a sorozat: *éléskamra, éléstár, életbiztosítás, életcél, élethalálharc, életmű, életműdíj, életpálya, él-hal*, illetve *aranyélet, bohémélet, börtönélet, csendélet, diákélet, előélet, közélet, magánélet* stb.

Nyelvünkben az utóbbi mintegy másfél évszázadban megfordult a képzés és az összetétel aránya: a nyelvújítás koráig a szóképzés volt az elsődleges, a nyelvújítás idején tudatosan előtérbe került a szóösszetétel, s napjainkra pedig a legfőbb szóalkotásmóddá vált. Nyelvünk rugalmasságát, életképességét bizonyítja, hogy a szóképzés fontos szerepe mindmáig megmaradt, hiszen például a nyelvünkbe bekerülő idegen szavakat már megjelenésük után azonnal ellátjuk képzőkkel: *joggingol, menedzsel, menedzselés, szoláriumozik*.

1. Szóösszetételek

Az összetételek egyik fő sajátossága a tömörítés, alaktanilag pedig a jelöletlenség. (Az utóbbi nem kizárólagos jellemzőjük, az újabb példákban viszont fontos szerephez jut.) Szószerkezetekből gyakran keletkeznek összetételek úgy, hogy a nyelvtani kapcsolatot jelölő rag elmarad:

<i>a gépkocsi(nak a) szerelője</i>	<i>gépkocsiszerelő</i>
<i>az alváz(nak a) száma</i>	<i>alvázsám</i>
<i>sótól nedves</i>	<i>sónedves (útszakasz)</i>
<i>adóból (történő) levonás</i>	<i>adólevonás</i>

Napjainkban az új összetételek többsége jelöletlen birtokos vagy jelöletlen határozós szóösszetétel, és igen megnőtt a jelentéstömörítő(sűrítő)

összetételek száma. A mind bonyolultabb, egyedi fogalmakat, tárgyakat, jelenségeket sokszor csak többszörös összetétellel tudjuk kifejezni: *adóalap-csökkentő* (tényező, tétel), *alegységgyűlés*, *vízvezetékrendszer*, *frakcióvezető-helyettes*, *polgármesterjelölt*, *munkanélküli-segély*, *labdarúgó-világbajnokság*. Nem nélkülözhetjük az efféle megszokott alakulatokat, s nincs is értelme annak, hogy jelöltté téve a nyelvtani viszonyt, oldottabb szószerkezetté alakítsuk őket. Más a helyzet a szokatlan, alkalmilag szerkesztett többszörös összetételekkel, amelyeket célszerű felbontani:

<u>Kerülendő</u>	<u>Ajánlott</u>
<i>életszínvonal-csökkenés</i>	<i>az életszínvonal csökkenése</i>
<i>hatoslottó-sorsolás</i>	<i>a hatos lottó sorsolása</i>
<i>könyvritkaság-gyűjtemény</i>	<i>könyvritkaságok gyűjteménye</i>
<i>jövedelemadó-bevallás</i>	<i>a jövedelemadó bevallása</i>
<i>matematika-házi feladat</i>	<i>matematikai házi feladat, házi feladat matematikából</i>
<i>parabolaantenna-vásár</i>	<i>parabolaantennák vására</i>
<i>gépjárművezető-képzés</i>	<i>gépjárművezetők képzése</i>
<i>munkanélkülisegély-kifizetés</i>	<i>a munkanélküli-segély kifizetése</i>

Az ilyen bonyolult szóösszetételeket ajánlatos elkerülnünk magánjelle-gű iratokban és nagyközönségnek szóló (publicisztikai) kiadványokban. De a tudományos nyelv, a szaknyelvek nem nélkülözhetik a testesebb alakula-tokat sem, tehát azokat már nem kifogásolhatjuk (*előgyűjtás-szabályozó*, *tű-zelőanyagszivattyú-szelep*, *ormelléküreg-gyulladás*, *vastagbél-nyálkahártya*, *magánhangzó-harmónia*, *mássalhangzó-torlódás*).

A többszörös összetételek leírásakor meg kell állapítanunk, hogy szük-séges-e kötőjelet alkalmazni. A ragokat és a jeleket figyelmen kívül hagyva hat szótagig kötőjel nélkül írjuk őket (*repülőgépjárat*), a hét és az annál több szótagúakat viszont kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán (*repülőgép-szerencsétlenség*). Különleges esetekben az úgynevezett mozgó-szabály igazít el (a helyesírási szabályzat 139. pontja).

A korábbi nyelvművelés sokat kárhoztatta a jelöletlen határozós össze-tételeket. Nyelvünk szellemétől idegennek tartották őket, mivel jórészt né-met tükörfordítások voltak. A bírálatok ellenére ezek az elemek nemcsak megmaradtak nyelvünkben, hanem azóta még szaporodtak is, illetőleg szá-muk még most is gyarapodik. Elterjedtek, megszokottá váltak, és a mai fül számára már nem bántóak. Erényük a tömörítés: hosszabb szó szerkezetet rövidíthetünk le használatukkal. Néhány évtizeddel ezelőtt még kerülendő-nek bélyegezték a melléknévi utótagú határozós összetételeket:

- bő: vérbő, vízbő;
- dús: érdemdús, ózondús, vitamindús;
- érzékeny: fényérzékeny, penicillinérzékeny;
- gazdag: gondolatgazdag, színgazdag;
- hű: élethű, hithű, természethű;
- képes: életképes, harcképes, munkaképes;
- mentes: fegyvermentes, szenvedélymentes;
- szegény: csapadékszegény, vízszegény;
- teljes: erőteljes, méltóságteljes;
- teli: örömteli.

Vannak befejezett melléknévi igenévvel létrehozott összetételek: *mozgássérült, hallássérült, látássérült, mozgáskorlátozott, vadvédtet* (terület).

A jelöletlen határozós szóösszetételeket mint típust egyöntetűen tehát nem ítélni el. A nyelvhasználat bebizonyította, hogy szükségünk van ezekre a nyelvi elemekre. Nagyobbik részük napjainkban már teljesen természetesnek hat, egynémelyikük viszont szokatlansága miatt tűnik föl, az utóbbiak helyett szükséges más megoldást választanunk: *érdemdús — érdemes, vadvédtet — védett*.

A jelöletlen határozós összetételekhez közel áll a jelentéstömörítő (jelentéssűrítő) összetételek típusa, amely napjainkban szintén gyarapodik. Jellemzőjük, hogy az elő- és az utótag között bonyolult kapcsolat van, ezért az összetétel csak többszavas szerkezettel értelmezhető. Pl.: *fénysorompó* — fénnel jelző/működő sorompó. További példák: *fallabda, felelősségbiztosítás, fényzedés, motorcsónak, testvérváros, vámvizsgálat*. A neologizmusok és a legfrissebb magyarítások között sok ideillő szót találunk: *hangkazetta, képkazetta, képmagnó, sétamagnó, sétálómagnó, hódieszka, szélsikló*.

Újabban inkább azt tekinthetjük gondnak, hogy egyes utótagok túlságosan gyakorivá válnak, divatelemek lesznek, és nagyon elszaporodnak a velük alkotott összetételek. Eddigi példáink közül ilyen a *-sérült* igenév, de még több adatunk van az *-érzékeny* melléknévre: *fagyérzékeny, lisztérzékeny, inzulinérzékeny, piacérzékeny* (ipar), *ár- és költségérzékeny* (munkabér), *problémaérzékeny* (író). Ezek az összetételek nyelvhelyességi szempontból nem hibáztathatók, legföljebb az állapítható meg róluk, hogy alkotás módjuk eléggé fölkapott. A *problémaérzékeny* melléknévvvel szemléltethetjük, mennyivel egyszerűbb az összetétel, mint a körülményes szó szerkezet: *a problémák iránt érzékeny vagy érzékeny a problémákkal szemben*.

Ugyancsak több adatunk van a *-barát* főnév indokoltalan, sokszor magartalan használatára. A legfrissebb fejlemények: *környezetbarát* (anyagok), *szövetbarát* (műanyag), *polgárbarát* (rendőrség), *családbarát* (iskola), *pedagógusbarát* (önkormányzatok), *utasbarát* és *szervizbarát* (gépkocsik),

vendégbarát (ellenőrzési rendszer), *levélbarát*, *borbarát*, *sörbarát*. A felsoroltak közül azokat kifogásolhatjuk, amelyeket nyelvünk valamilyen egyszerű módon, másféleképpen is ki tud fejezni: az *utasbarát* és a *vendégbarát* helyesen *vendégszerető*, a *szervizbarát* (?) gépkocsiról kiderül, hogy valójában *nem szervizigényes*, a *levélbarát* pedig *levelezőtárs*, a *borbarát*, *sörbarát* magyarul *borkedvelő*, *sörkedvelő* vagy *borivó*, *sörivó*.

2. Szóelvonás

E viszonylag ritka szóalkotási módon belül nyelvhelyességi kérdések akkor merülnek föl, amikor összetett főnevekből vonják el az igéket. Ez általában úgy történik, hogy elhagyják az egyébként összeforrott főnév végéről a névszóképzőt. Így lett például *gépírás* szavunkból a *gépír* ige, *gyorsírásból* pedig *gyorsír*. Az új alakulatok először mindenképpen szokatlanok, használatukat tehát ebből a szempontból kell megítélni, mivel maga a szóalkotásmód nyelvtanilag nem hibás. A szaknyelvekben már számos elvont összetétel honosodott meg: *fejtrágyáz*, *hőszigetel*, *mélyhűt*, *távírányít*, *vámkezel*. Az elmúlt évtizedekben többen ugyan vitatták az alábbiak létjogosultságát, mégis úgy látszik, hogy elfogadottak lesznek: *apróhirdet*, *árdrágít*, *béreلسzámol*, *gyomírt*, *idegenvezet*, *nagymos*, *nagytakarít*, *népművel*, *szakdolgozik*, *végkielégít*. Használatuk azonban bizonyos kötöttségeket jár: az igényes stílusban kevésbé találkozunk velük, mivel jellegük zsargonszerű, illetve bizalmas. Egyes szám harmadik személyű alakjuk kevésbé furcsa, mint az első és a második személyű. Figyeljük meg mondatbeli szerepüket:

Tavalyig *béreلسzámoltam*. Tavalyig *béreلسzámoló voltam*.
Te kinél *szakdolgozol*? Kinél *készíted a szakdolgozatodat*?
A vállalatom *végkielégített*. A vállalatom *végkielégítést adott*.

A legutóbbi példa mutatja, hogy olykor humoros hatást is kelthet az efféle túlzott tömörítés. Nem hiba viszont, ha szándékosan folyamodunk a tréfás, könnyed megfogalmazáshoz: *bájcseveg*, *képmutat*, *műkedvel*, *népszavaz*, *pártvillong*. Túlzásba vitelük kerülendő modorosság.

3. Szórövidülés

Természetes törekvés nyelvünkben, hogy egyes hosszabb szavak megrövidülnek. Lényegét tekintve hasonlít a szóelvonáshoz, de annyiban különbözik tőle, hogy nem képző marad el az összetétel végéről: *autó* (autómobil), *busz* (autóbusz), *kösz* (köszönöm), *prof* (professzor), *videó* (videomagnó). Az utóbbi évtizedekben nagyon elszaporodtak azok a rövidülések, amelyek a játékos hagzású *-i* kicsinyítő képzővel kapcsolódnak össze: *cuki*, *csini*,

csoki, dumcsi, fagyi, izgi, nagyfi, pulcsi. A gyermeknyelvben helyénvaló az ilyenek alkalmazása, és a diáknyelvben is megszokottak a példák: *bizi, doli, isi, töri, teszi*. A felnőttek beszédjében azonban már visszatetszést keltenek a gyerekes szóhasználat édeskés, bájos hatású formái: *édi, finszi, naci, prémcsi, ruci, uncsi*. Rendkívül furcsa a zöldségek, gyümölcsök boltokban, piacokon látható kiírása: *buri, kápi, kelkápi, nari, pari, ubi*. Remélhetőleg kérészetű lesz a turkáló boltok *turi, turci* alakja.

4. Mozaikszók

Összefoglalóan mozaikszóknak nevezzük az intézmények, szervezetek stb. nevének rövidítését. A közimert elnevezések használatának nincsen különösebb akadály, ha az olvasó, hallgató pontosan megérti, miről is van szó (*ELTE, MÁV, MTK, USA*). Napjainkra viszont követhetlenné vált a mozaikszók áradata, divat mindent azonnal rövidíteni. A szöveg befogadója számára rendkívül zavaró, ha ismeretlen alakulatokkal találkozik, amelyek csak a beavatottnak mondanak valamit (*HEMO, HTD Kft., IME, KSZE Rt., NOLG*). Először célszerű kiírni a teljes megnevezést ilyen esetekben, majd utána lehet áttérni a mozaikszó használatára.

Az *Állami Számvevőszék* megvitatta a javaslatokat...

Az *ÁSZ* elnöke bejelentette, hogy...

A mozaikszók átgondolatlan és kritikátlan alkalmazása olykor jelentéstan furcaságokat okozhat, sértheti a jóhangzás elvét, illetőleg félrevezető képzettársításokra adhat alkalmat. Korábban például kifogásolták a *FŐBUHA* (mai írásmóddal: *Főbuha*) formát, amely a Fővárosi Bútor-, Hangszer- és Sportszer-kiskereskedelmi Vállalat rövidítése volt. Vannak, akik szerint nem szerencsés a vegyes hangrendű mozaikszó (*MOGÜRT, MÜÁRT*), illetőleg a kemény mássalhangzók halmozása (*BKR Szolgker*). Egyértelmű hiba, ha a rövidítés a jelzett intézmény feladatkörétől merőben eltérő értelmet sugall, hiszen így teljesen hiányzik a név azonosító funkciója. Ilyen példák:

- Ászok* — Általános Szofverfejlesztő és -kereskedelmi Bt.
- BÖK* — Baloldali Önkormányzati Közösség
- Frász* — Független Rádiósok Szakszervezete
- Füge* — Független Gondolkodók Egyesülete
- Kefe* — Keresztény Fiatalok Egyesülete
- Pofosz* — Politikai Foglyok Szövetsége

(A *Frász* és a *Füge* szándékolt hatáskeltés.)

A tulajdonnévi mozaikszókon kívül vannak köznéviak is (*áfa, gmk, gyed, gyes, szja*). A rövidült forma kiejtését, jelentését itt szintén célszerű

figyelembe venni az idétlenségek kiküszöbölése végett (*nyák*: nyomtatott áramkör, *ványa*: vállalozási nyereségadó).

II. Toldalékolás

1. Igék

a) Az ikes ragozás nyelvhelyességi kérdései

A legtöbb félreértés, bizonytalanság már hosszú ideje az ikes igék ragozásában figyelhető meg. Ez a csoport az *-ik* személyrgról kapta a nevét, amely a kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyének alanyi ragozásában jelentkezik: *álmodik, bújik, mosdik, viselkedik, zajlik*. Az iktelen igéktől eltérő ragozási sornak addig volt meg a létjogosultsága, amíg azzal jelentéskülönbséget érzékeltetett nyelvünk: a szenvedő szemlélet ősi kifejezőjeként elkülönítette a tárgyatlan igéket a tárgyasoktól:

<i>tör</i>	—	<i>török</i>	(<i>Ő eltöri</i> az ágat. — Az ág <i>eltörik</i> .)
<i>hall</i>	—	<i>hallik</i>	(ma: <i>hallatszik</i> ; pl. nem <i>hallik</i> madárdal)
<i>lát</i>	—	<i>látszik</i>	(azaz: <i>látszódik</i>)
<i>érez</i>	—	<i>érezik</i>	(ma: <i>éreződik</i> ; furcsa szag <i>érezik</i> itt)

Ma is az ikes igék csoportjába tartoznak az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képzős szenvedő igék és a visszaható igék:

<u>Szenvedő</u>	<u>Visszaható</u>
<i>kidoboltatik</i>	<i>mosakodik</i>
<i>megméretik</i>	<i>öltözködik</i>
<i>szétdaraboltatik</i>	<i>visszaverődik</i>

Idővel azonban visszaszorultak a szenvedő igék, ezért elhomályosult az ikes ragozás jelentésmegkülönböztető szerepe, és funkciótlaná vált az iktelen igéktől eltérő ragozási sor. A korábbi határozott kettősség a XVI. századtól megbomlott, mind szabálytalanabb lett, s ez a folyamat napjainkban is tart. Sokat vitatkoztak arról, hogy bele szabad-e nyugodnunk a hagyományos formák elvesztésébe, vagy pedig mindenáron ragaszkodnunk kellene megőrzésükhöz. Tehát szegényedik vagy egyszerűsödik nyelvünk? Mindkét megállapítás indokolható. Igényes, választékos, ünnepélyes megnyilatkozásainkban helyes, ha az ikes formákat alkalmazzuk, a köznyelv és a népnyelv normakövetése természetesen sokkal lazább. Nemritkán a szokás és a hangzás szabja meg, mit tekintünk ikes igének. A mai helyzet bonyolultságát jellemzi, hogy a tiszta, állandó ikes igéken kívül vannak

úgynevezett álikes és ingadozó álikesek is. Az **állandó ikések** szabályosan ragozhatók: *álmodik, alszik, dolgozik, eszik, iszik, költözik, lakik, mászik, mosdik, nyugszik, öltözködik, tetszik, ugrik, utazik, viseltetik*. Az **álikesek** ugyan a kijelentő mód, jelen idejének egyes szám 3. személyében fölveszik az *-ik* ragot, más módban, időben, számban és személyben viszont általában iktelenek: *akadozik, bomlik, bújik, egerészik, gyűlik, hazudik, hullik, illik, megjelenik, múlik, telik, tűnik, válik, züllik*. Ingadozásuk abban nyilvánul meg, hogy egynémelyikükről még az *-ik* rag is elmaradhat, olykor jelentésmódosulást okozva (*akadoz, bomol, búj, hull*), illetőleg bizonyos alakjukban mégis előfordulhat ikés ragozás (*bújjék, jelenjék, múljék, teljék, váljék*).

A továbbiakban áttekintjük az ikés ragozás használatának főbb nyelvhelyességi kérdéseit, kiemelve a napjainkban gondot okozó eseteket.

Az *-m* személyrag megőrzését fontosnak tarthatjuk a kijelentő mód jelen idejének egyes szám 1. személyében. A kevésbé igényes nyelvhasználatban, nem választékos stílusban nagyon elterjedt a *-k* személyrag, ez írásban mindenképpen kerülendő:

Sokat *eszem*. Narancslét *iszom*.

Csak ritkán *álmodom*. Rosszul *alszom*.

Tízkor *érkezem*. Gyárban *dolgozom*.

Vidéken *lakom*. Mindjárt *felöltözködöm*.

Az álikesek — a fenti meghatározásuknak megfelelően — iktelenül ragozhatók: *adakoznak, akadoznak, bújnak, megjelennek, rádióznak, tévéznek, (el)válok, videóznak, (el)züllnek*. Beszéd közben viszont az ember nem gondolkodik azon, hogy vajon tiszta vagy álikes igét kell-e mondatba illesztenie. Ezért merev szabály helyett inkább azt tanácsolhatjuk, hogy igényes megnyilatkozásaink során támaszkodjunk nyelvérzékünkre, a hangzásra, és bátran használjuk az ikés *-m* személyragot akkor, ha nem szokatlan: *angolosan távozom* — helyes, *hétvégeken horgászom* — furcsa, helytelen, tehát *horgászok*.

Feltételes módban az egyes szám 1. és 3. személyének hagyományos ragja ma már mindenképpen szokatlan, és régiesnek vagy népiesnek hat:

	<u>Szabályos változat</u>	<u>Mai változat</u>
én	<i>dolgozám</i>	<i>dolgoznék</i>
te	<i>dolgoznál</i>	<i>dolgoznál</i>
ő	<i>dolgoznék</i>	<i>dolgozna</i>

További példák: én *enném/innám/aludnám* egy kicsit;

ő *ennék/innék/aludnék* valamennyit.

Zavaró, hogy a régies 3. személy megegyezik a jelenlegi 1. személlyel, s többek között emiatt is kell egységesen állást foglalni valamelyik változat mellett, s ez pedig az iktelen ragozás. Az archaikusnak nevezhető formák egykori irodalmi művekben őrződtek meg, illetve a tájnyelvekben tűnhetnek föl, a köznyelvből teljesen hiányoznak.

A felszólító módban is megvan ez a kettősség, de a szabályos alakok még nem annyira szokatlanok: az 1. személy *-m* ragja az igényes köznyelvben előfordul, a 3. személy *-(j)ék* toldaléka pedig a választékos stílusban:

	<u>Szabályos változat</u>	<u>Mai változat</u>
én	<i>dolgozzam</i>	<i>dolgozzak</i>
te	<i>dolgozzál</i>	<i>dolgozz(ál)</i>
ő	<i>dolgozzék</i>	<i>dolgozzon</i>

A harmadik személyű ikes alakkal gyakran teszik ünnepélyessé, emelkedett hangúvá a közlést (szónoklatok, határozatok, törvények, jelmondatok, esszényelv): *emelkedjék, fejlődjék, gazdálkodjék, jelentkezzék, képződjék, kéredzkedjék, nyugodjék, utazzék, váljék*. Múlt századi irodalmi példák tanúsága szerint akkor ezek a formák még általánosak voltak:

A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne *nyúljék*, ha jön a szép kikelet...

(Petőfi Sándor)

Továbbra is csak az ikes ragozás képzelhető el az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képzővel alkotott szenvedő igéken: *dicsértessék, engedtessek, méltóztassék, viseltessék*; „*Adassék* A levél Hunyadi Mátyásnak...” (Arany János). Ezek meggyökeresedett, állandósult formáknak tekinthetők, akárcsak a *tessék, tessék-lássék (tetsszék, látsszék, azaz tetsszen, látsszon)*.

Az ikes igék ható képzős alakjait ma már iktelenül ragozzuk: *alhat, ehet, ihat, lakhat, mászhat*. Arany János korában még természetes volt: „*Király nem alhatik...*”; ma legfőljebb választékos stílusú értekező prózai szövegekben találkozhatik az ember ilyenekkel: *hivatkozhatik, lakhatik, vonatkozhatik*.

Ritkán előfordul, hogy **iktelen igéket ikések módjára** toldalékolnak. Ez népnyelvi sajátosság is lehet, a köznyelvben viszont hiba. A felszólító mód egyes szám 3. személyű alakjait — melyek megegyeznek a 2. személy magázó formáival — tehát ne használjuk úgy: *adjék, álljék, menjék, üljék*. A kijelentő mód jelen idejének egyes szám 1. személyében két igealak esetében figyelhető meg gyakrabban a helytelenül alkalmazott *-m* személyrag: *könyörgöm, edzem*.

Könyörgöm, segíts! — Helyesen: *Könyörgök, segíts!*

Sokat *edzem*. — Helyesen: Sokat *edzek*.

(Az utóbbi alanyi ragozás, de tárgyas ragozásban csak az *-m* toldalék a jó: *edzem a testem*)

A *könyörgöm* terjedésében közrejátszik a hasonló szerepű *kérem*, tehát analóg hatásról van szó. A szinkronizált mozi- és tévéfilmekben sokszor elhangzik a nemkívánatos forma, így térhódítását nehéz megakadályozni.

Összegzőképpen megállapíthatjuk az ikes igék ragozásáról, hogy az már jórészt nem nyelvhelyességi kérdés, hanem a stílust színező, árnyaló, befolyásoló tényező. Szabályos használata nehezen követelhető meg, de a hagyományos továbbélése miatt az igényes közlésekben nem mondhatunk le róla.

b) A suksük-ragozás

A köznyelvben talán a legsúlyosabb nyelvhelyességi hiba, ha a *-t* végű igék tárgyas felszólító alakját kijelentő értelemben használják:

Nem tudom, hogy *tanítsák* itt a magyart.

Hamar *fölepítsük* a házat.

Az ember szerencsésnek *mondhassa* magát.

Nagyon *szeressük* a jó filmeket.

Megjegyzendő, hogy több nyelvjárásban természetes ez a toldalékolás, de a normatív nyelvváltozatokban (köznyelv, irodalmi nyelv) súlyos hibának számít. A suksüközés viszonylag újkeletű jelenség köznyelvünkben: csak 1945 után terjedt el zavaró mértékben. A nyelv művelők szinte példátlan ösztüzet irányítottak rá, és az eredmény nem is maradt el. 1970-től már korántsem okoz annyi gondot, mint előtte. Teljesen azonban nem sikerült kiszorítani, mivel enyhébbnek mondható változata, az *-szt* végű igék *szukszük*-ragozása továbbra is él és virul, nemritkán közéleti személyiségek, politikusok, értelmiségiek beszédében. Ennek az a magyarázata, hogy nehezebben vehető észre, alattomosabban „támad”, mint rútabb társa, a suksüközés. Hangzás szempontjából ugyanis az *-szt* végű igék felszólító és kijelentő módjának alakjai között nincsen olyan nagy különbség, mint amilyen a *-t* végű igék korábbi példáiban mutatkozott:

látja — *lássza* *ragasztja* — *ragassza*

Így azután figyelmetlenségből is adódhatnak az alábbi helytelen mondatok:

A bizottság *elhalassza* az ülést.

Mi nem *rekesszük* ki a kisebbségeket.
Egyelőre *felfüggeszük* az ön tagságát.
(Helyesen: *elhalasztja, rekesztjük, felfüggesztjük.*)

Téves analógia is okozhatja az iménti hibatípust, mivel ezek a mondatok könnyen átalakíthatók olyanokká, amelyekben már csak a felszólító igealakoknak van létjogosultságuk, például ha bizonyos főmondatnak rendeljük alá őket:

Nem kívánjuk, hogy a bizottság *elhalassza* az ülést.
(Helyesen: *halassza el*)
Indokolt, hogy *felfüggeszük* az ön tagságát.
(Helyesen: *függeszük fel*)

Az utóbbi mondatszerkezet újabb buktatót rejt magában. A *suksük-szükszük* ragozástól való félelem miatt az itt helyénvaló felszólító mód helyett olykor kijelentő módot használnak:

Meg kell akadályozni, hogy a silány keleti termékek *elárasztsják* az országot.
Javaslom, hogy a testület *választja meg* elnöknek..
(Helyesen: *elárasszák, válassza meg.*)

c) A felszólítás egyéb nyelvi eszközei

Felszólító értelmet nemcsak felszólító módú igealakkal tudunk kifejezni, hanem másféle nyelvtani eszközökkel is. Itt azokat tekintjük át, amelyekhez nyelvhelyességi megjegyzést fűzhetünk.

Felszólítás **kijelentő módú igealakkal**: Azonnal *idejössz!* Nem *beszélj!* Nyugton *maradsz!* Nem *tesszük* zsebre a kezünket! Ezek alkalmankénti használata nyelvtanilag nem helytelen, mivel stílusértékük különbözik a felszólító módban lévő igealakkal kifejezett mondatokétól: nyomatékosabbak és határozottabbak. Túlzásba vitelük azonban kerülendő modoroság és udvariatlanság. Más megítélés alá esnek a harmadik személyű felszólítások: A gyerek *nem beszél!* A beteg *nem mozog!* A fiúk rám *figyelnek!* Ezek ugyanis az első és második személyű alakokhoz képest személytelenek, ridegek, még udvariatlanabbak, úgyhogy alkalmazásuktól mindenképpen tekintsünk el.

Felszólítás **múlt idejű igealakkal**: *Vigyáztam! Vigyáztunk, kérem!* Rendkívül ritka jelenség, és igen szűk használati körre korlátozódik: régebben a kalauzok nyelvében élt („kalauzimperativus”), ma pedig a szállító-munkásokéban (piacok, vásárcsarnokok). Egyedi volta miatt ma már talán kevésbé kell tartanunk káros hatásától.

Felszólítás **főnévi igenévvel**: *Felállni! Leülni! Beszállni!* A főnévi igenévvel kifejezett felszólítás tömörsége folytán erőteljes, személytelensége miatt viszont bántó. Nyelvművelőink sokat helytelenítették, többek között idegenszerűségét kifogásolták. Értelmezhető azonban hiányos mondatnak is: *Tessék leülni! Gyertek ebédelni!* Használata színezőelemként olykor elképzelhető, de köznyelvi — főleg pedig igényes — megnyilatkozásokban kerülendő (a pedagógusok nyelve).

Felszólítás főnévvel, határozószóval **hiányos mondatokban**: *Ide, gyorsan, ide! Ki, ki innen! Segítség! Vigyázat! Vízet!* Indulat, düh, kétségbeesés, félelem, vészhelyzet kifejezésekor elmaradhat a mondatból az ige, igekötője pedig határozószóként önállóan áll. (A teljes mondatok például: [*Jöjjenek/Siessenek*] *Ide! Vízet* [*kérek*]!) Nyugodtabb közléshelyzetekben a hiányos mondat udvariatlan, használjuk a személyre is utaló igealakot: *Tessék vigyázni! Vigyázzanak, kérem!*

d) A feltételes mód tárgyas ragozásának **-nók, -nők** toldaléka

A feltételes mód tárgyas ragozásának sora ma így hangzik: *hoznám, hoznád, hozná, hoznánk, hoznátok, hoznák*. A többes szám első személyének eredeti, hagyományos toldaléka nem a *-nánk, -nénk*, hanem a *-nók, -nők* (tehát: mi *hoznók* azt). A változás úgy történt, hogy az alanyi ragozás végződése a tárgyas ragozás toldalékának helyébe lépett, s így nyelvtani azonosalakúság jött létre:

Szívesen *hoznánk* neked *valamit* (alanyi).

Szívesen *elhoznánk* neked *a kért könyvet* (tárgyas).

Az utóbbi forma mai nyelvhasználatunkban teljesen általánossá, mondhatni természetessé lett, és szokatlannak tűnik a korábbi változat:

Szívesen *elhoznók* neked *a kért könyvet*.

Az efféle alakokat csak különleges stílushatás elérésére használjuk, például rendkívül ünnepélyes, emelkedett hangú szövegek szerkesztésekor, de akkor is ritkán. Könnyen előfordulhat tudniillik, hogy tévesen akkor alkalmazzuk, amikor pedig az alanyi ragozású igealakra lenne szükség. A választékosnak szánt megfogalmazás így csupán nyelvi félműveltségünket bizonyítja:

Még *játszanók* egy kicsit (helyesen: *játszanánk*).

Irodalmi alkotásokban találkozhatunk az archaikusnak ható formával, ezért továbbra is tudnunk kell a jelenségéről, hogy helyesen értelmezzük a szöveget:

Mintha újra *hallanók* a pusztán
A lázadt ember vad keserveit...

(Vörösmarty Mihály)

e) A feltételes mód alanyi ragozásának egyes szám 1. személye

Az alcímben jelzett igealakokkal a mély hangrendű szavak esetében lehet gondunk: én *hoznék/kapnék/mondanék/olvasnék* valamit. A szótő mély magánhangzói ellenére itt nincs hangrendi illeszkedés, és magas hangrendű todalékot fűzünk a tőhöz. Így tudjuk ugyanis elkerülni azt, hogy meg-egyezzék egymással az alanyi ragozás egyes szám 1. személye és a tárgyias ragozás többes szám 3. személye:

én *hoznék* valamit — ők *hoznák* azt

Igen súlyos nyelvhelyességi hibának számít a helytelen todalékolás (én *hoznák*).

f) Az igekötők

A mintegy száz igekötőnk segítségével árnyalhatjuk, módosíthatjuk, megváltoztathatjuk az alapige jelentését:

<i>csap</i>	(‘üt’)
<i>becsap</i>	(‘ajtót bevág’; ‘rászed’)
<i>elcsap</i>	(‘elbocsát állásából’)
<i>felcsap</i> vminek	(‘beáll vminek’)
<i>hozzácsap</i>	(‘hozzátesz, hozzászámít’)
<i>kicsap</i>	(‘kizár, elbocsát’)
<i>lecsap</i>	(‘indulatosan ledob’)
<i>összecsap</i>	(‘harcolni, küzdeni kezd vmivel’)

Az igekötők használatakor azt kell mérlegelnünk, hogy nyújt-e valamilyen jelentéstöbbletet, vagy pedig nem, mert az utóbbi esetben nincs szükség rá.

Főlöszleges az igekötő: *(be)biztosít*, *(be)csatol*, *(be)pótol*, *(el)kirándul*, *(ki)pótol*, *(ki)értésít*, *(ki)hangsúlyoz*, *(ki)kézbesít*, *(le)ellenőriz*, *(le)kötöl*, *(le)igazol(tat)*, *(le)láttamoz*, *(meg)kifogásol*.

Az iménti példákban az igekötő nélküli forma pontosan azt jelenti, mint az igekötős, ezért éljünk az egyszerűbb és rövidebb alakokkal. A gyakori használat miatt megszokottá vált ugyan a *bebiztosít* és a *kihangsúlyoz*, de továbbra is hibásnak tarthatjuk mindkettőt. A felsorolás több szava az

iskolai nyelvből (*bepótol, kipótol, leellenőriz, leláttamoz*), illetve a hivatalos nyelvből való (*becsától pl. iratot, kiértesít, kikézbesít, megkifogásol*). Az előbbi csoportra gondolva tehát nagy a pedagógusok felelőssége e típushibák továbbélésében. A helytelenített alakulatok némelyike analógiás úton vagy szerkezetvegyüléssel jött létre, például:

$$\begin{array}{lcl} \textit{kiemel} & \times & \textit{hangsúlyoz} = \textit{kihangsúlyoz} \\ \textit{kiegészít} & \times & \textit{pótol} = \textit{kipótol} \end{array}$$

Mindenképpen kerülendő, hogy igekötős igét lássunk el újabb igekötővel (*elkirándul, leellenőriz, megkifogásol*).

A hivatalos, a jogi és a műszaki nyelvben bőven akadnak fölösleges igekötők, de szűkebb használati körű kifejezésekben. Ezek ugyan az adott szakzsargon sajátos termékei, és kevésbé ismertek, mégis szóvá tehetjük őket: (*be*)*azonosít*, a bűnözők (*le*)*követik* áldozatukat, (*le*)*elnökli* az ülést, (*meg*)*hiányolt* alkatrészt, (*meg*)*javasolt* napirend. A szaknyelvi alakulatok megítélése nem egységes: vannak, akik bizonyos esetekben el tudják fogadni a mind gyakoribb *le* és *meg* igekötő használatát, mivel újabb jelentésárnyalatot éreznek bele, például a cselekvés befejezetté tételét. A köznyelvben és a sajtóban viszont ajánlatos elkerülni a furcsa vagy félreérthető kifejezéseket (a múzeum a festményt *levédte* — azaz védetté nyilvánította).

A fölösleges igekötő-használat **idegen szavak** esetében is megfigyelhető. A hibát sokszor az okozza, hogy a nyelvérzékünk nem ismeri föl az idegen szó előtagjának a fölöslegesen kitett magyar igekötővel való egyenértékűségét, azonos jelentéskörét. Ez az igekötő a magyar megfelelőről is átkerülhet az idegen szóra, így szerkezetvegyülés jön létre:

$$\begin{array}{lcl} \textit{degradál} & \times & \textit{lefokoz} = \textit{ledegradál} \\ \textit{exportál} & \times & \textit{kivisz, kiszállít} = \textit{klexportál} \\ \textit{fixál} & \times & \textit{(le)rögzít} = \textit{lefixál} \\ \textit{integrál} & \times & \textit{betagozódik} = \textit{beintegrál} \\ \textit{investál} & \times & \textit{beruház, befektet} = \textit{beinvestál} \\ \textit{kombinál} & \times & \textit{(össze)vegyít, összekapcsol} = \textit{összekombinál} \\ \textit{redukál} & \times & \textit{(le)csökkent} = \textit{leredukál} \\ \textit{szeparál} & \times & \textit{elkülönít} = \textit{elszeparál} \\ \textit{transzformál} & \times & \textit{átalakít} = \textit{áttranszformál} \end{array}$$

Tanulásként leszögezhetjük: ahol lehet, ragaszkodjunk a mindenki számára világos magyar ígéhez.

Másféle hibatípus az **igekötő idegenszerű használata**. Az alábbi germanizmusokat korábban sokat bírálták, a köznyelvben mégis eléggé elterjedtek manapság is. Igényes megfogalmazásban óvakodjunk tőlük:

<u>Kerülendő</u>	<u>Helyes</u>
<i>átbeszél</i>	<i>megbeszél</i>
<i>beszűntet</i>	<i>megszűntet, beszűntet</i>
<i>betart</i>	<i>megtart, betart</i>
<i>kigyakorol</i>	<i>begyakorol</i>
<i>kinéz</i>	<i>tűnik, látszik vmilyennek</i>
<i>kiolvas</i>	<i>elolvas</i>

Két igénél már jelentésmegoszlás történt, emiatt nem egyértelmű a hibáztatás. *Beszűntetik* a munkát, a rádióadást, valaminek a gyártását, de *megszűntetik* a hiányt, a nyomort, az újság kézbesítését, illetve terjesztését. *Betartják* az előírásokat, a rendelkezéseket, a szabályokat, a törvényt stb.; tehát az igének olyan „külső” tárgya van, amely az alanytól többé-kevésbé idegen akarati, hatalmi tényező, hatóerő érvényesülését jelenti, s az ige az alanynak ehhez való alkalmazkodására, igazodására utal. *Megtartja* viszont valaki a szavát, ígéretét, esküjét, illetve a szokást; tehát az igének „belső” tárgya van, s az ige jelentése az alanyhoz tartozó, tőle eredő megnyilatkozásra vonatkozik, amelyet bizonyos lelki tartalom is jellemez. Itt a megőrzés, a ragaszkodás és az önként vállalt kööttség képzete érvényesül. (Mindkét példapárunkban lehetnek átfedések, azaz nem kezelhetjük mereven az ajánlott formákat.)

A nyelvművelők sokat hibáztatták a szakzsargon két igekötős szavát: *kiszerelel* 'csomagol', *kivált* 'pótol, helyettesít'. A köznyelvben kerüljük őket.

A szükséges **igekötő elmaradása** újabban egyre gyakoribb jelenség. Akkor tekinthető hibának, ha jelentéskülönbség van az igekötős és az igekötő nélküli forma között. Sokszor viszont csak a nyelvi gazdaságosság, egyszerűsítés miatt marad el az előtag, elsősorban a köznyelvben vagy a szakzsargonban. Az igényes megfogalmazás azonban továbbra is megkívánja a teljes alakok használatát.

Eredménytelen maradt a sok-sok hibáztatás: nem sikerült számúzni a gazdasági szaknyelvből a *bonyolít* igét *lebonyolít* értelemben. Pedig nem mindegy, hogy valaki az ügyet *bonyolítja* (összezavarja) vagy *lebonyolítja* (elintézi). Az *ügyintéző* félresikerült szinonimája a *bonyolító*, ez már-már elfogadott foglalkozásnév. Többi példánk a hivatalos nyelvből való. „...az örökhagyó mást *nevezhet örökössé*.” A hiányzó igekötővel kiegészítve megváltozik a vonzat, azaz a határozórag: más *örököst nevezhet meg*, vagy mást *nevezhet meg örököseként*. (Egyéb javítási lehetőség: mást *jelölhet ki örökösül*.) Olykor elhangzik, hogy egy bírósági ügyben *marasztaló ítélet* született. *Marasztalni* a vendéget szokták azért, hogy ne menjen még, maradjon tovább, és beszélhetünk *vendégmarasztaló sárról* is; a bírósági ítélet viszont *elmarasztaló*, ha valakit felelősnek, vétkesnek vagy bűnösnek találnak az ügyben.

Néhány további példa:

Két autó (össze)ütközött a Rákóczi úton.

A forgalmat (el)terelik.

A havazás miatt (fel)borul a menetrend.

A bajnoki fordulóban ismét (fel)borult a papírforma.

Az építkezést anyagi okokból (el)halasztják.

Hibát követett (el) azzal, hogy idejében nem jelentette a történeteket.

Üzletünkben Shimano alkatrészszel (fel)szerelt kerékpárok kaphatók.

Igen súlyos hiba, ha nem ismerjük föl az **el nem való igekötőket** a következő szavakban: *befolyásol*, *bevételez*, *ellenőriz*, *fellebbez*, *kifogásol*, *kivételez*, *kivitelez*, *kivonatol*. Az igekötők rendhagyó viselkedését az okozza, hogy a felsorolt igék (a *fellebbez* kivételével) főnevekből alakultak ki: *befolyás*, *bevétel*, *ellenőr*, *kifogás* stb. (A *fellebbez* pedig a *feljebb* középfokú határozószóból.) Ezekben az alapalakokban elválaszthatatlanul összeforrott a két szóelem, úgyhogy amikor igeképzővel látjuk el őket, akkor is megőrzi ezt a jellegzetességüket:

<u>Egyéb ige</u>	<u>Hibás</u>	<u>Helyes</u>
<i>nem hozza be</i>	<i>nem folyásolja be</i>	<i>nem befolyásolja</i>
<i>álljanak ellen</i>	<i>őrizzék ellen</i>	<i>ellenőrizzék (!)</i>
<i>fel fognak menni</i>	<i>fel fognak lebbezni</i>	<i>fellebbezni fognak</i> (fellebeznak)
<i>ne vigyék ki</i>	<i>ne vitelezzék ki</i>	<i>ne kivitelezzék (!)</i>

Nem ide tartozik az *ellenszegül*, a *feltételez* és a *kirándul*, tehát igekötőjük szabályosan elválik a megfelelő mondatbeli helyzetben (*nem szegült ellen*, *nem tételezte föl*, *nem rándult ki*).

Az igekötők használatának **újabb jelenségei**. Az igekötők mozgékonyágát, kimeríthetetlen jelentésárnyaló szerepét bizonyítja, hogy állandóan keletkeznek újabbnál újabb igekötős igék. Szokatlanságuk és vélt helytelenségük ellenére nem tudjuk korlátozni alkalmazásukat, legföljebb arról lehet szó, hogy a művelt köznyelvben kerüljük a stilisztikailag nem odavaló formákat. Az új változat ugyanis a legtöbbször valóban hoz jelentésbeli vagy stílusbeli eltérést, és így meglehet a létjogosultsága. Különösen szembeötlő a *le* igekötő elszaporodása:

<i>lebénul</i>	me g bénul
<i>lebetegedik</i>	me g betegedik
<i>lebeszél (időpontot)</i>	me g beszél
<i>ledermed</i>	me g dermed
<i>ledöbben</i>	me g döbben

<i>lerendez</i>	elrendez, elintéz
<i>leszervez</i>	megszervez
<i>letárgyal</i>	megtárgyal
<i>leterhel</i>	megterhel, túlterhel

Ritkább, főleg szakzsargonbeli példák: *leadózik*, *lejelent* (létszámot), *lejelentkezik*, *lemedenzzel*, *leszanál*, *letetőzik* (árhullám). A választékos nyelvhasználatban célszerű ragaszkodni a hagyományos formákhoz.

A *be* igekötő terjedése is elsősorban szaknyelvi jelenség: *bevizsgál*, *be-minősít*, *bemódosít*, *beriadóztat*, *bejósol*. A *vállal* — *elvállal* — *felvállal* mellett megjelent az egyébként fölöslegesnek tűnő *bevállal*.

2. Névszók

A névszók toldalékolásának rendkívül szerteágazó témaköréből csak azokat az eseteket válogatjuk ki, amelyek gyakoribb nyelvhelyességi hibákat okoznak.

a) Határozóragok

-ba, -be — -ban, -ben

Szóban gyakran előfordul e két ragunk összekeverése, pontatlan használata, még művelt emberekkel is megtörténik, hogy gyors beszédben olykor vétenek a szabályok ellen. Írásban viszont mindenképpen elfogadhatatlan a *hol?* és a *hová?* kérdésre felelő ragok fölcserélése: a szobában tartózkodunk — bevisszük a virágot a szobába. Helytelen: bent vagyok a szobába, ebbe az évbe még nem voltam beteg, a boltba nem volt friss kenyér, ünneplőbe kell mennünk a hangversenyre (a szabályos formák: szobában, ebben az évben, boltban, ünneplőben). A túlzott pontoskodás miatt olykor előfordul ennek az ellenkezője, amikor a *-ba, -be* helyett tévesen alkalmazzák a *-ban, -ben* ragot: a boltban még nem jött friss kenyér, ünneplőben kell öltöznünk, figyelemben vesz (helyesen: boltba, ünneplőbe, figyelembe).

-lag, -leg, -ilag, -ileg

Bár a régebbi nyelv művelők sokat kifogásolták a *-lag, -leg* határozórag mértéktelen használatát, ma már semmi kifogásunk nem lehet az ilyen szavak ellen: *ellenkezőleg*, *futólag*, *látszólag*, *tudvalevőleg*, *tettleg*, *utólag*, *vonatkozólag*. Bizonyos esetekben egyaránt jó ugyanannak a szónak *-lag, -leg* vagy *-an, -en* ragos alakja: *bénítólag* — *bénítóan*, *elismerőleg* — *elismerően*, *kérőleg* — *kérően*, *kérőn*, *ezt követőleg*, *ezt megelőzőleg* — *ezt követően*, *ezt megelőzően*. Máskor viszont jelentéskülönbség van a kétféle szóalak között: *egyhangúlag* — *egyhangúan* (bővebben lásd a 34. oldalon).

Az eddigiekkel ellentétben kerülendők a *-lagosan*, *-legesen* toldalékhalmozásos formák akkor, ha egyenértékűek, azonos jelentésűek a rövidebb változattal: *hallgatólagosan*, *házilagosan*, *kizárólagosan*, *színlegesen* (azaz *hallgatólag*, *házilag*, *kizárólag*, *színleg*). Vizsgáljuk meg részletesen az eléggé elterjedt *házilagosan* szóalak alkotóelemeit:

<i>ház</i>	—	<i>i</i>	—	<i>lag</i>	—	<i>(o)s</i>	—	<i>(a)n</i>
tő		melléknév- képző		határozó- rag		melléknév- képző		határozó- rag

Láthatjuk, hogy a szóalakban megismétlődnek az ugyanolyan szerepű toldalékok: az *-i* melléknévképző egyenértékű az *-s* melléknévképzővel, a *-lag* és a *-n* egyaránt módhatározórag. A nyelvi gazdaságosság jegyében tehát célszerű a rövidebb alakot választanunk. (Ez egyébként a nyelvtanilag szabályos, a hosszabb pedig az indokolatlanul túlképzett forma.)

Egyéb *-lagosan*, *-legesen* toldalékú alakok helyesek: *egyetemlegesen*, *esetlegesen*, *merőlegesen*, *ténylegesen*, *vagyilagosan*. Amelyiknek él a rövid párja, annak a jelentése elűt a testesebb szóalaktól: másként használjuk az *esetleg* módosítószót, mint az *esetlegesen* alakot, különbözik a *tényleg* a *ténylegesentől*.

Az *-ilag*, *-ileg* toldalékos formák egynémelyike helyett szerencsésebb másféle megoldást választani:

<u>Kerülendő</u>	<u>Ajánlott</u>
<i>levélileg</i> értesít	<i>levélben</i> értesít
<i>táviratilag</i> hazahív	<i>táviratban</i> hazahív
<i>szóbelileg</i> megállapodtak	<i>szóban</i> megállapodtak
<i>rendeletileg</i> szabályoz	<i>rendeletben</i> szabályoz
<i>lényegileg</i> igaza van	<i>lényegében</i> igaza van

-nál, -nél

A *-nál*, *-nél* használatát akkor helyteleníthetjük, ha más, egyértelmű határozóragokat szorít ki. A nyelv művelő irodalomban sokszor kifogásolták ezt a „*nálnél-ozás*” névvel illetett jelenséget. A rag alapjelentése helyhatározói (*a kapunál* álltam), a bírált esetekben főként időhatározói, állapothatározói, úgynevezett külső állapothatározói (körülényhatározói), tehát elvontabb jelentéseket fejez ki. Például:

<u>Kerülendő</u>	<u>Ajánlott</u>
A <i>nőknél</i> X. Y. lett az első.	A <i>nők közül</i> /A <i>nők versenyében</i> ...
A példa <i>megoldásánál</i> arra kell törekedni...	A példa <i>megoldásakor</i> /megoldásában...

<i>A szavazásnál az történt...</i>	<i>A szavazáskor/szavazáson...</i>
<i>Ennél a versnél megfigyelhetjük...</i>	<i>Ebben a versben...</i>
<i>A belépődíj felnőtteknél...</i>	<i>A belépődíj felnőtteknek...</i>
<i>Kitart a véleményénél.</i>	<i>Kitart a véleménye mellett.</i>
<i>Alacsonyabb hőfoknál...</i>	<i>Alacsonyabb hőfokon...</i>

-nál, -nél — -tól, -től

A hasonlító határozót elsősorban a *-nál, -nél* raggal fejezzük ki: idősebb *Péternél*, alacsonyabb a *testvérénél*, szebb a *másiknál*. Ritkábban előfordul a *-tól, -től* rag használata: idősebb *Pétértől*, alacsonyabb a *testvérétől*. Az utóbbi változatokat is helyesnek tekintjük. Eredetük egyébként a népnyelvre, illetve a régi nyelvre vezethető vissza. A mai nyelvművelés azt ajánlja, hogy az esetleges félreértések elkerülése végett maradjunk meg a szokványosabb formánál, és részesítsük előnyben a *-nál, -nél* ragot. (Másfajta kifejezésmód kötőszóval, mellékmondatlaltal: *Idősebb, mint Péter. Alacsonyabb, mint a testvére.*)

-stul, -stül

Ezt a társ-, illetőleg állapothatározó-ragot sokan nem merik ebben a formában használni, mivel tájnyelvinek vélik. A *-tól, -től* köznyelvi alak mellett valóban népnyelvi a *-tul, -tül*, de itt nem erről van szó. A *ruhástul* szóalakot tévedés úgy elemeznünk, hogy a *ruha* szótóhoz először hozzákapcsolunk egy *-s* melléknévképzőt (*ruhás*), majd ehhez illesztjük a *-tól* ragot (*ruhástól*). Ma ugyanis a *-stul, -stül* ragot egységesnek tekintjük, és ezt a változatát tartjuk természetesebbnek. Nem szabad tehát ódzkodnunk használatától, és legkevésbé sem a műveletlenség jele, ha valaki így mondja, írja. De elterjedtsége miatt nem hibáztathatjuk a *-stól, -stól* formát sem. Példák: *ruhástul* esett a vízbe, *cipőstül* ment be a szobába, *családostul* üdül, *mindenestül* eltűnt, *szőröstül-bőröstül* megette, *testestül-lelkestül* szereti.

-t, -tt

A *-t, -tt* ugyanaz az ősi helyhatározórag, mint ami határozószóink és névszóink egy részén megtalálható: *kint, bent, itt, alatt, közt, oldalt* stb. Ezekre és hasonlókon kívül aktív ragként ma már csak bizonyos helynevekhez járul, az *-n* és a *-ban, -ben* szinte teljesen kiszorította. A *-t, -tt* használható a *-vár* és *-hely* utótagú településnevek, valamint néhány egy szótagú városnév esetében: *Kolozsvárott* (*Kolozsvárt*), *Kaposvárott*, *Magyaróvárott*, *Szigetvárott*, *Hódmezővásárhelyt*, *Győrött*, *Pécsett*, *Vácott*. Nem szokásos,

ezért kerülendő formák a következők: *Soroksárrott, Martonvásárrott, Tácrott, Munkácsrott, Sátoraljaújhelyt, Ungvárrott* (helyesen: *Soroksáron, Martonvásáron, Tácon, Munkácson, Sátoraljaújhelyen, Ungváron*). A *hol?* kérdésre válaszoló *Győrött, Pécssett* stb. alakok ma elsősorban a választékos nyelvhasználatban képzelhetők el. Csak akkor éljünk velük, ha tisztában vagyunk alkalmazásuk szabályaival.

b) Többvonzatú határozók

A határozók között vannak olyanok, amelyeknek több vonzatuk (ragjuk és névutójuk) egyaránt helyes:

<i>hasonlít</i>	-ra, -re <i>az apjára hasonlít</i>	-hoz, -hez, -höz <i>az apjához hasonlít</i>
<i>gondolkozik</i>	-n <i>gondolkozik az ajánlaton</i>	-ról, -ről <i>gondolkozik az ajánlatról</i>
<i>vitatkozik</i>	-n <i>vitatkozik az eredményen</i>	-ról, -ről <i>vitatkozik az eredményről</i>
<i>messze van</i>	-hoz, -hez, -höz <i>messze van a házhoz a vasútállomás</i>	-tól, -től <i>messze van a háztól a vasútállomás</i>
<i>utazik</i>	-n <i>vonaton utazik</i>	-val, -vel <i>vonattal utazik</i>
<i>álmodik</i>	-ról, -ről <i>a gyerekéről álmodik</i>	-val, -vel <i>a gyerekével álmodott</i>

Az *álmodik* igének névutós vonzata is létezik: *álmodik valaki felől*. Ez, valamint az *álmodik valakivel* az utóbbi időben a köznyelvből visszaszorult. A többvonzatú határozók ragjának kiválasztásában és használatában nagy szerepe van a nyelvszokásnak és az egyéni ízlésnek.

c) Településnevek helyhatározóragjai

Nehéz egyértelmű szabályokba foglalni azt, hogy a földrajzi tulajdonnevekhez mikor milyen határozóragot kell kapcsolni, mivel sok a kivétel, és nemegyszer a nyelvszokás dönt. A fő kérdés: mikor alkalmazunk belviszonyragokat (*-ba, -be, -ban, -ben, -ból, -ből*) és mikor külviszonyragokat (*-ra, -re, -on, -en, -ön, -ról, -ről*).

A **külföldi** — és nem magyar nevű — **települések** általában belviszonyragokat kapnak: *Berlinben, Hágában, Madridban, Moszkvában, Pe-kingben, Szöulban, Washingtonban*.

A **magyar** — de nem csupán a magyarországi — **helynevek** nagyobbik részéhez viszont külviszonyragokat fűzünk. Idetartozó típusok:

magánhangzóra végződő nevek (*Ajkán, Cecén, Gyulán, Komlón, Makón, Nagykanizsán, Szikszón, Tapolcán*);

a *-bánya, -halom, -háza, -hely, -patak, -sziget, -telek, -vár, -várad* utótagú nevek (*Tatabányán, Hegyeshalmon, Nyíregyházán, Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon, Máramarosszigeten, Aggteleken, Temesváron, Nagyváradon*);

a mássalhangzóra végződő nevek nagy része (*Balassagyarmaton, Budapesten, Kecskeméten, Munkács, Szegeden, Szombathelyen, Vámosgyörkön*).

Nem helyes a külviszonyrag idegen nevek végén: *Nowa Hutában*, nem *Nowa Hután, Rijekában*, nem *Rijekán*. Kivétel: *Novi Sadon, Novi Sadra, Novi Sadról* (nem *Novi Sadban* stb.).

A magyar településnevek kisebbik része belviszonyragot kap. Idetartozó típusok:

a *-falú* és *-szombat* utótagúak (*Leányfaluban, Nagyfaluban, Nagyszombatban*);

az *i, j, l, ly, m, n, ny, r* végűek egy része (*Orosziban, Tokajban, Kálban, Vizsolyban, Komáromban, Debrecenben, Tihanyban, Egerben*).

A ragnak jelentésmegkülönböztető szerepe is lehet: *Nagyszombatban* jártunk — *nagyszombaton* templomba megyünk, a magyarországi *Velencén* nyaraltunk — az olaszországi *Velencében* töltöttünk egy hétvégét. Ilymódon elkülöníthetők az azonos megye- és településnevek is:

<u>Megye</u>	<u>Település</u>
<i>Békésben</i>	<i>Békésen</i>
<i>Csongrádban</i>	<i>Csongrádon</i>
<i>Hevesben</i>	<i>Hevesen</i>
<i>Nógrádban</i>	<i>Nógrádon</i>
<i>Tolnában</i>	<i>Tolnán</i>
De: <i>Komáromban</i>	<i>Komáromban</i>

Változó tövű a *telek* köznévi, de változatlan tövű a településnevek *-telek* utótagja: a hétvégét kint töltöttük a *telken* — *Aggteleken* jártunk. Idetartozó további példák: *Besenyőteleken, Erdőteleken, Lakiteleken*. Az utóbbit tehát helytelenül használják *Lakitelken* formában, s a belőle képzett melléknév is *lakiteleki* (nem *lakitelki*).

d) *-t* tárgyrag

Az egyes szám 1. vagy 2. személyű birtokos személyjeles tárgy lehet ragos és ragtalan egyaránt: leejtettem a *tollam* vagy a *tollamat*, visszahoztam a *könyved* vagy a *könyvedet*. Az 1. és 2. személyű személyes, valamint

visszaható névmás is használható ragos, illetőleg ragtalan formában: *engem* — *engemet*, *téged* — *tégedet*, *magam* — *magamat*, *magad* — *magadat*. Korábban általánosabb volt a hosszabb alak (Petőfi: Egy gondolat bánt *engemet*...). Ma sem hibáztatható a ragos változat, a rövideg és a jó hangzás mégis a ragtalan formák használatát támogatja.

Régi keletű jelenség a ragkettőzés (*tulipántot*, *rubintot*) — ma inkább nyelvjárásiasság —, de a normatív nyelvváltozatokban nem fogadhatók el az ilyen alakok: *eztet*, *aztat*, *ötet*. Újabb példák: *kefírtet*, *banántot*, *kombinétot*. A népnyelvben a tárgyrag ráértésével jönnek létre effélék, azaz úgy vélik, hogy a szótó *t*-re végződik: *banánt* érkezett a boltba — szeretem a *banántot*, a hűtőben van a *kefírt* — megettem a *kefírtet* (helyesen: szeretem a *banánt*, megettem a *kefírt*).

e) **-k** többesjel

Bizonyos idegen szókhöz fölösleges hozzáilleszteniünk a többes szám jelét, mivel azok már eleve több dologra utalnak. A sajtó, a rádió és a televízió, tehát a tömegtájékoztató eszközök legrövidebb összefoglaló neve nálunk újabban használt *média*. A latin eredetre visszavezethető szó ebben a jelentésében hozzánk az angoltól érkezett, s mind az angolban, mind a latinban egyes száma *medium*, többes száma *media*. Ezek szerint a *média* főnevet alaktani szempontból indokolatlan ellátnunk a **-k** többesjellel, mégis elterjedt a *médiák* forma. A nyelvtanilag szabályos az volna, ha egyes számban bátran használnánk a *medium* szót, s ezt tennénk többes számba: *mediumok*. Csakhogy a *mediumról* a 'hipnotizált személy' jut az eszünkbe, s emiatt sokan nem merik alkalmazni ezt az alakot. A két, merőben eltérő jelentésben az a közös, hogy a hipnotizált személy a túlvilággal való kapcsolatteremtés **közege**, s a tömegtájékoztató eszközök is **közegek**. A nyelvi gondok kiküszöbölésére használjuk inkább a tömegtájékoztató eszközök rövid magyar megfelelőjét: **hírközeg**.

	<u>Helyes formák</u>	<u>Kerülendő</u>
egyes szám:	<i>hírközeg</i>	<i>medium</i>
többes szám:	<i>hírközegek</i>	<i>mediumok</i>
		<i>médiák</i>

Az *Alpesekek* és *Andesekek* tulajdonnévi alakok is mellőzendők, a magyar többesjel szintén már eleve többes számban lévő szóhoz kapcsolódik, a helyes változatok: *Alpok*, *Andok*.

f) **Páros testrészek nevének használata**

A páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevét nyelvünkben természetesebb, eredetibb egyes számban használni: *fáj a lábam* (azaz

mindkét lábam fáj), *kesztyűt húzott* (azaz mindkét kesztyűjét fölhúzta), illetőleg *szemébe néz valakinek* (nem a szeméibe), *füle botját sem mozdítja* (nem a fülei botját), *lábbal tipor* (nem a lábával).

Ha a megállapítás nem vonatkozik a páros testrész mindkét tagjára, akkor általában valamilyen jelzővel szűkítjük a jelentést: *a bal lábam fáj*, *fél szemére vak*, *a fél karját balesetben elvesztette*, *az egyik kezét leforrázta*.

Nem új jelenség a páros testrészek nevének többes számú használata, és éppen ezért nem tekinthetők elfogadhatatlannak vagy súlyos hibának a következő beszélt nyelvi jelenségek: *fájnak a lábaim*, *fájnak a füleim*, *ráméredt a nagy szeméivel*. A választékos megnyilatkozásokban azonban — többek között nyelvünk sajátosságainak megőrzése végett is — inkább az egyes számot ajánlhatjuk. A szólásokban és bizonyos állandósult szókapcsolatokban föl sem merülhet a főnév többes száma: *hegyezi a fülét*, *kézre kerít*, *meresztgeti a szemét*, *szemet szúr valami valakinek*.

g) Birtokos személyjelezés

A birtokos személyjelezés típushibája, a helytelen egyeztetés akkor jelentkezik, amikor több birtokosnak egy birtoka van. Ilyenkor nyelvünkben értelmi egyeztetést alkalmazunk, azaz ha több birtokoshoz külön-külön azonos birtok tartozik, akkor a birtokszó egyes számban marad. A kifogásolt formák mindenképpen kerülendőek:

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
Kérjük <i>vendégeinket</i> , hogy foglalják el <i>helyüket</i> .	Kérjük <i>vendégeinket</i> , hogy foglalják el <i>helyeiket</i> .
A <i>nézők</i> adják le <i>kabátjukat</i> a ruhatárban.	A <i>nézők</i> adják le <i>kabátjaikat</i> a ruhatárban.
<i>Munkatársaink feleségükkel</i> együtt voltak hivatalosak az ünnepségre.	<i>Munkatársaink feleségeikkel</i> együtt voltak hivatalosak az ünnepségre.

Ha viszont több birtokosnak valóban több birtoka van, akkor természetesen helyes a birtokszón a többesjel: A *tanulók* mindennap viszik az iskolába *könyveiket* és *füzeteiket*.

h) Melléknevek, határozószók, igék fokozása

Fokozni nemcsak a középfok és a felsőfok jelével lehet, hanem körülírással is. Az utóbbi esetben az *inkább*, *leginkább*, valamint a *jobban*, *legjobban* alakokat szokás alkalmazni. Főleg akkor van ezekre szükségünk, ha az igének a jelentéstartalmát akarjuk fokozni: *megfelel* — *inkább/jobban megfelel* —

a *leginkább/legjobban megfelel*. Ritkábban használatos ez a mód melléknévi igenevek vagy melléknévek esetében: *megalapozott — jobban megalapozott — a legjobban megalapozott*. Nyelvhelyességi hiba akkor adódik, ha a kétféle fokozást — a jellel történőt és a körülírást — egyidejűleg alkalmazzuk:

Helyes

Vállalkozásunk sikerei *mind számottevőbbek*.

Vállalkozásunk sikerei *mindinkább számottevőek*.

Új üzletünk *egyre eredményesebben* működik.

Új üzletünk *egyre inkább eredményesen* működik.

Helytelen

Vállalkozásunk sikerei *mindinkább számottevőbbek*.

Új üzletünk *egyre inkább eredményesebben* működik.

Ritka kivételként az is előfordul, hogy egy összetett szó elő- és utótagját egyaránt fokozzák: *Többszínűbb* lett a kép (helyesen: *többszínű* vagy *sokszínűbb*).

Három latin eredetű melléknév (*optimális, minimális, maximális*) már eleve felsőfokot jelöl azaz: a *legjobb*, a *legkisebb*, a *legnagyobb*, így fölösleges, sőt hibás ellátnunk magyar fokjellel. A gyakran használt *legoptimálisabb, legminimálisabb, legmaximálisabb* formák tehát egyáltalán nem fogadhatók el alaktani szempontból. A félreértések és tévedések elkerülésére használjuk a mindenki számára világos magyar megfelelőket: *optimális fordulatszám — a legkedvezőbb fordulatszám — optimális hatásfok — a legjobb hatásfok, minimális előny — igen kis előny, maximális erőbedobás — teljes erőbedobás*. Bár szorosán véve nem ide tartozik, hangsúlyozni kell, hogy a *maximális, minimális* és *optimális* szók melléknévek, tehát jelzőként használhatók: *minimális követelmények, maximális hőmérséklet, maximális íz*. A *maximum* és a *minimum* viszont főnév vagy határozószó, így a mondatban nem töltheti be a jelző szerepét. Kerülendő az ilyen szókapcsolatok: *minimum követelmények, minimum hőmérséklet, maximum hőmérséklet, maximum íz* (az utóbbi egy üdítőital jelmondatában). Helyettük ajánlott formák: *minimális követelmények* vagy *követelményminimum, hőmérsékleti minimum, hőmérsékleti maximum* vagy *a hőmérséklet maximuma*, illetve *csúcspontja, kiváló íz*.

i) -tlan, -tlen, -talan, -telen képző

Bizonyos melléknéveket, igeneveket gyakran kapcsolnak össze tagadószóval ahelyett, hogy a gördülékenyebb fogalmazást lehetővé tevő és egyszerűbb fosztóképzős alakokat használnák. Különösen akkor volna előnyös

a fosztóképzős forma alkalmazása, amikor a melléknév vagy az **igenév** valamilyen **névszó jelzőjeként** áll a mondatban:

Tagadószóval

Fosztóképzővel

Nem indokolt eljárás az, hogy... *Indokolatlan* eljárás az, hogy...

Kerüljük a *nem célszerű* döntéseket!

Kerüljük a *célszerűtlen* döntéseket!

A jelenlegi *nem kedvező* gazdasági helyzetben...

A jelenlegi *kedvezőtlen* gazdasági helyzetben...

Az intézkedés *nem kiszámítható* következményekkel járhat.

Az intézkedés *kiszámíthatatlan* következményekkel járhat.

Ez nem elfogadható magyarázat. *Ez elfogadhatatlan* magyarázat.

A legutóbbi mondatnak többféle szórendje lehet: *Ez a magyarázat nem fogadható el* (helyes). *Ez a magyarázat nem elfogadható* (kerülendő). (Az igekötős igenevek szórendjéről l. bővebben a Mondattan című fejezet I. 1. c) pontját.)

Hasonló kettősség tapasztalható akkor, **ha az igenév állítmányi szerepet tölt be**: Az önkormányzat eljárása *nem indokolt/indokolatlan*. A terv *nem kivitelezhető/kivitelezhetetlen*. Az ilyen viselkedés *nem engedhető meg/megengedhetetlen*. A körülmények *nem voltak ellenőrizhetők/ellenőrizhetetlenek voltak*.

Példáinkban a kétféle szerkezet nem teljesen egyenrangú. A tagadószó kifejezéseket sokan azért pártolják, mert nem olyan határozottak, erőteljesek, mint a fosztóképzős alakok. Megfelelő beszédhelyzetben mindkettőnek megvan a létjogosultsága, mégis arra buzdítunk, hogy ne feledkezzünk meg az utóbbi időben háttérbe szoruló fosztóképzős kifejezésekről.

Van néhány olyan fosztóképzős szavunk, amelyben a tőnek, illetőleg a képzőnek kétféle alakváltozata is él, különböző jelentésekkel: *gondatlan* ('rendetlen') — *gondtalan* ('vidám, derűs, gond nélküli'), *íztelen* (csak anyagról) — *ízetlen* (lehet étel is, tréfa is), *lelketlen* ('kegyetlen') — *lélektelen* ('fásult'), *tárgytalan* ('már nem esedékes') — *tárgyatlan* (ige).

j) *-beli, -beni, -bani* és *-bóli, -böli* toldalék

A *-beli* képzőt szabályosan használjuk a következő szavak esetében: *jövőbeli* (tervek), *levélbeli* (megkeresés), *pénzbeli* (támogatás). Mivel az ilyesféle szókapcsolatok könnyen átszerkeszthetők (*jövőben* megvalósult tervek, *levélben* történő megkeresés, *pénzben* történő támogatás vagy támogatás *pénzben*), a félrehallásnak és az analógiás hatásnak egyaránt szerepe lehet az egyébként nem újkeletű *-beni* forma terjedésében, mai népszerűségében:

jövőbeni (tervek), *levélbeni* (megkeresés), *pénzbeni* (támogatás). Ezeket az alakokat azért nem támogatjuk, mert egyrészt nyelvünk toldalékolási szabályaival ellentétesen jöttek létre — hiszen megszegik a szótő-képző-jel-rag hagyományos sorrendjét —, másrészt pedig kiszorítják a pontosan ugyanazt jelentő, de szabályos formákat. A jelenleg nemkívánatosnak bélyegzett példák a gyakori hangoztatás miatt előbb-utóbb ugyanolyan megszokottá válhatnak, mint a *nagybani* (árusítás, piac) és a *természetbeni* (juttatás, ellátás). Az utóbbi kettőt nyelvművelésünk már nem kifogásolja, mivel itt a formabontó toldalékolás csak körülírással volna helyettesíthető: *nagyban történő árusítás, természetben való ellátás*. Nem lenne jó a kivételes alakulatok számát szaporítani, kerülendők tehát az alábbiak:

<u>Kerülendő</u>	<u>Helyes</u>
<i>házban tartózkodás</i>	<i>a házban (való) tartózkodás, tartózkodás a házban</i>
<i>két ízben látogatás</i>	<i>két ízben történt/történő látogatás, látogatás két ízben, esetleg két látogatás</i>
<i>időbeni érkezés</i>	<i>időben/idejében történő (meg)érkezés, időben/idejében érkezés</i>
<i>részbeni megoldás</i>	<i>részleges megoldás, nem teljes megoldás</i>
<i>újbóli figyelmeztetés</i>	<i>újabb vagy ismételt figyelmeztetés</i>
<i>városbóli távozás</i>	<i>a városból (való) távozás, távozás a városból</i>

k) A kötőhangzó szerepe

A toldalékok előtt esetlegesen jelentkező kötőhangzó kérdésköre rendkívül szerteágazó: a részletes elemzést tőtípusonként és toldalékonként lehetne végigvezetni (vö. Nyelvművelő kézikönyv II. kötet 1047–87). Itt most csak egy olyan nyelvhasználatbeli változásra hívjuk föl a figyelmet, amellyel kapcsolatban már általános következtetéseket vonhatunk le. Fő megállapításunk röviden az, hogy **bizonyos toldalékok előtt a korábbiaknál gyakrabban tűnik föl kötőhangzó**. Ez egyfajta bizonytalanságot okoz, hiszen jócskán vannak ingadozó alakok, másrészt azonban szófaji-jelentésbeli megoszláshoz vezet, és emiatt nem mindegy, mikor melyik alakot használjuk.

A kötőhangzó már régebben jelentkezett az *ú*, *ű* végű melléknevek *-k* többesjele előtt: *szomorúak, keserűek, egyértelműek*. Újabb fejlemény viszont a kötőhangzós *-k* többesjel a folyamatos melléknévi igeneveken.

Ezek esetében még ingadozik a nyelvhasználat, sokszor mindkét forma, a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli egyaránt létezik, de nem mutat jelentéskülönbséget: *elbűvölők* — *elbűvölőek*, *elnézők* — *elnézőek*, *hajlandók* — *hajlandóak*, *használhatók* — *használhatóak*, *irigylendők* — *irigylendőek*, *visszataszítók* — *visszataszítóak*. A megfigyelések szerint főleg a fiatalabb nemzedék választja a kötőhangzós alakot, míg az idősebb korosztály tagjai inkább a hagyományos formákkal élnek. Egyébként mindkét forma kifogástalan.

A következőkben a magánhangzóra végződő névszók azon csoportját vizsgáljuk, amelyben a *-k* többesjel kötőhangzós vagy anélküli kapcsolódása **szófaji (és jelentésbeli) különbséggel jár**. Többeszófajúság esetén a főnévhez kötőhangzó nélkül, a melléknévhez viszont kötőhangzóval járul a többes szám jele. Megjegyzendő, hogy a kötőhangzós melléknevek sokszor töltik be a mondatban a névszói állítmány szerepét.

<u>Főnév</u>	<u>Melléknév</u>
<i>A fegyelmi</i> január 1-től hatályosak (azaz a <i>fegyelmi határozatok</i>).	Ezek a visszasságok már nem munkajogiak, hanem <i>fegyelmi</i> .
Elkészültek a <i>reggelik</i> , lehet enni.	A <i>reggeliek</i> késnek (azaz a <i>reggeli vonatok</i>).
A <i>hűsítők</i> a hűtőben vannak.	A hideg italok a nagy melegben <i>hűsítőek</i> .
A <i>hódítók</i> elfoglalták az országot.	Azok a lányok igazán <i>hódítóak</i> .

Hasonló kettősség, ingadozás figyelhető meg a **mód- és állapothatározó** kötőhangzó nélküli (*-n*) vagy kötőhangzós (*-an*, *-en*) ragjának használatában. Ma már sokszor természetesebbnek tűnnek a kötőhangzós alakok (*bátorítóan*, *drámaian*, *egyértelműen*, *egyszerűen*, *nagyvonalúan*, *rosszmájúan*, *találóan*, *vakmerően*), míg a kötőhangzó nélküliek régiesnek, választékosnak hatnak, s ritkábban használatosak (*bátorítón*, *drámain*, *egyértelműn* stb.) Máskor viszont egyenértékű variánsokkal állunk szemben: *bárgyún* — *bárggyúan*, *hányavetin* — *hányavetien*, *pökhendin* — *pökhendien*, *rátartin* — *rátartian*. A rövidebb hangtestű, képzőtlen vagy elhomályosult képzőjű szavakhoz az *-n* ragot szívesebben kapcsoljuk kötőhangzó nélkül, sőt némely toldalékos alaknak nem is létezik kötőhangzós változata: *buzgó(a)n*, *csalén*, *hiú(a)n*, *kapzsin*, *málén*, *olcsón*, *sunyin*.

A kötőhangzó szófaj-megkülönböztető szerepe a legegyértelműbben az *-s* képzős melléknevek és a belőlük szófajváltással létrejött főnevek csoportjában érvényesül:

Főnév

A *családosok* olcsóbban
üdülhetnek.

A vallási *fanatikusok*
összecsaptak a rendőrökkel.

A *felelősök* jelentenek.

A *hatalmasok* úgy döntöttek,
hogy...

Köszönök az *ismerősöknek*.

Ők a legjobb *magyarosok*.

A *radikálisok* újabb követelések-
kel álltak elő.

Melléknév

A nővéreim már *családosak*.

Nézeteik *fanatikusak* voltak.

A *felelősök* (főnév) *felelősek*
(melléknév állítmányként)
a rendért.

Ezek az épületek igazán
hatalmasak.

Azok a lányok valahonnan
ismerősek nekem.

A képen látható hímzés
motívumai *magyarosak*.

A tervezett gazdasági
intézkedések *radikálisak*.

Másfajta szavak kötőhangzója is ingadozhat: *absztraktok* — *absztrak-
tak*, *abszurdok* — *abszurdak*, *boldogok* — *boldogak*, *falánkok* — *falánkak*,
gonoszok — *gonoszak*, *makacsok* — *makacsak*, *pimaszok* — *pimaszak*.

Mondattan

A nyelvhelyességi hibák legnagyobb része nem önmagában jelentkezik, hanem szó szerkezetekben, mondatokban, illetőleg a szövegben. Ezért meglehetősen szerteágazó területeket fog össze fejezetünk, amely az eléggé általános Mondattan címet viseli. A könnyebb tájékozódás kedvéért két fő részt különítünk el: először egyes szófajok, majd pedig bizonyos mondatrészek nyelvhelyességi kérdéseivel foglalkozunk, érintve a témához kapcsolódó fogalmazási, szerkesztésbeli és szórendi tudnivalókat is. Az alcímekből kitűnik, hogy nem törekszünk a teljességre, hanem napjaink leggyakoribb nyelvi gondjainak vizsgálatára szorítkozunk.

I. Egyes szófajokhoz kapcsolódó nyelvhelyességi kérdések

1. Igenevek

a) Befejezett melléknévi igenév

A befejezett melléknévi igenév látszólag megegyezik az ige kijelentő mód, múlt idejének egyes szám 3. személyű, alanyi ragozású alakjával, valójában mégis alapvetően különbözik tőle. A múlt idő *-t*, *-tt* toldaléka jel, az igenévnek viszont *-t*, *-tt* formában képzője van. A nevük is mutatja, hogy a melléknévi igenevek használatának legtermészetesebb és leggyakoribb módja az, amikor a mondatban vagy egy kifejezésben jelzőként állnak: az *elhangzott* beszéd, a *becsukott* ajtó, az üresen *hagyott* házhely.

A magyar nyelvre nem jellemző az időviszonyításnak az idegen nyelvekben szokásos formája. Téves az az elképzelés, hogy a múltra vonatkozó mondatnak kötelező velejárója a befejezett melléknévi igenév használata. A sajtóban gyakoriak az ilyen és hasonló példák, amelyek valamiféle álszabály, nyelvtani babona kialakulását sejtetik:

„Egy dokumentarista stáb megkérte az éppen Budapesten *tartózkodott* német államfőt, hogy nyilatkozzon az ügy kapcsán.”

„A helyszínre *érkezett* mentők az ott *tartózkodott* N. Tamást életveszélyes állapotban kórházba szállították.”

Az első mondatban egyidejűség van az ige és az igenév között, sőt a kitett *éppen* határozószó azt különösen hangsúlyozza. Tehát egyértelműen ellentmondásos az *éppen Budapesten tartózkodott* kifejezés; helyette folyamatos melléknévi igenév illik ide: az éppen Budapesten *tartózkodó*...

Bár a második idézetben a *mentők megérkezése* és a beteg *kórházba szállítása* között fönnáll az előidejűség, azt mégsem szükséges kiemelni a befejezett melléknévi igenévvel. A megfogalmazásban törekedni kell a jóhangzásra is, és ez a mondat ebből a szempontból szintén javításra szorul: az *érkezett, tartózkodott, szállították* alakilag megegyező *-tt* toldaléka nemkívánatos ritmust és rímet hoz létre a prózai mondatban, és ez kerüendő, kiküszöbölendő. A helyes változat: „A helyszínre *érkező* (vagy *érkezett*) mentők az ott *tartózkodó* N. Tamást életveszélyes állapotban kórházba szállították.”

A kérdés bonyolultságát mutatja, hogy a vizsgált esetben elképzelhető akár a folyamatos, akár a befejezett melléknévi igenév (*érkező* — *érkezett*). Más szövegkörnyezetben viszont kizárólag az utóbbi fogadható el: „A *tegnap* Budapestre *érkezett* küldöttséget ma fogadta a külügyminiszter.” Eltérően viselkednek a tárgyas és a tárgyatlan igéből képzett igenevek, a jelentés, illetőleg a mondatban kitett időhatározókon kívül ez a tény is befolyásolja használatukat. További példák:

„A gyárat *megtekintett* szakemberek elismerésüket fejezték ki.”
(Helyesen: *megtekintő*.)

„Elutazott a vitában *részt vett* küldöttség.”
(Helyesen: *részt vevő*.)

„A középkorban *élt* emberek babonások voltak.”
(Helyesen: *élő*.)

„A Szolnok megyei Kunszentmártonban és Mezőtúron kedden *pusztított* vihar kiérdemelte a tornádó nevet.”
(Helyesen: *pusztító*.)

„Kézigránátot dobtak csütörtök hajnalban Szegeden egy használtautó-kereskedésre. A helyszínen *tartózkodott* őr észlelte a detonációt, és értesítette a rendőrséget.”
(Helyesen: *tartózkodó*.)

A **befejezett melléknévi igenév** használatának másik sarkalatos pontja — nyelvhelyességi szempontból — az az eset, amikor a mondatban **állítmányként** szerepel. Erre szabályosan csak akkor kerülhet sor, ha: (a) az igenév állapotot jelöl, (b) állandó tulajdonságot fejez ki, (c) elvesztette igei természetét, (d) melléknevesült, (e) fokozható: *bágyadt, fáradt, sápadt*,

nyugodt, ingerült, rekedt, kopott, gyűrött, romlott, foglalt stb. (a barátom *fáradt*, a viselkedése nagyon *nyugodt*, ez a nadrág *kopott*). Kerülendő a befejezett melléknévi igenév állítmányként való használata, ha az nem felel meg az iménti követelményeknek.

Nyelvművelésünk a legutóbbi időkig helytelenítette a *kizárt* és az *adott* igenevek állítmányi használatát: *Kizárt*, hogy ilyen megtörténhet. *Adott* két egyenes. . . A hibáztatás ellenére teljesen megszokottá vált mindkét forma, és sokak egyáltalán nem érzik helytelennek. (Az ajánlott változatok: *Ki van zárva* vagy *Kizárt dolog*; illetve: *Adva van* két egyenes.) Hasonlóan gyakori a *bizonyított*, *biztosított*, *tisztázott*, *eldöntött*, *megoldott*, *ellátott* igenevek állítmányi szerepe, de az ilyen mondatokat célszerű átfogalmazni:

<u>Kerülendő</u>	<u>Javasolt változat</u>
Ez az ügy még <i>nem tisztázott</i> .	Ezt az ügyet még <i>nem tisztázták/tisztáztuk</i> .
	Ez az ügy még <i>nincs tisztázva</i> .
	Ez az ügy még <i>nem tisztázódott</i> .
Az anyagellátás <i>nem biztosított</i> .	Az anyagellátás <i>nincs biztosítva</i> . Stb.
Az üzlet riasztóval <i>ellátott</i> .	Az üzlet riasztóval <i>van ellátva</i> .

Az alábbi üdülési tájékoztató sűrítve tartalmazza ezt a típushibát, s egyben mutatja elterjedtségét is:

„Az egész terület *bekerített*, a gépkocsik biztonságos őrzése *megoldott*. Az üdülő önellátós, a közelben bevásárlási lehetőség *biztosított*.”

Az előzőekhez hasonlóan ezeket a mondatokat is többféleképpen tudjuk kijavítani: nyugodtan alkalmazhatjuk a határozói igenév létigés szerkezetét, vagy az igenevet igévé alakítjuk, de egyéb módja is elképzelhető a gördülékeny fogalmazásnak:

„Az egész terület *be van kerítve*, a gépkocsik biztonságos őrzése *meg van oldva* (vagy: őrzését *megoldjuk*; őrzéséről *gondoskodunk* stb.). A közelben bevásárlási lehetőséget *biztosítunk* (vagy: A közelben *bevásárolhatnak*.)”

A határozói igenév létigés szerkezetét sokan — tévesen — magyartalannak vélik, ezért nem merik használni. Pedig ebben a helyzetben, tehát állapothatározóként nincs mit kifogásolni rajta (bővebben l. a 96. oldalon). A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepben ugyanúgy személytelen, mint például a hivatalos nyelv terpeszkedő kifejezéseinek egyike-másika (bővebben l. a 46. oldalon). Ezt a zavaró személytelenséget mindenképpen

célszerű valahogyan feloldanunk, például többes szám 1. vagy többes szám 3. személyű határozatlan, illetőleg általános alany alkalmazásával (*megoldjuk, gondoskodunk; bevásárolhatnak*). Az említett javítási lehetőségek bármelyike jobb, mint az eredeti mondatokban lévő, a magyar fülnek szokatlan szerkezet. Végül következzenek néhány egyedi hiba (zárójelben a javított változattal):

A Petőfi utca teljes egészében *lezárt* a forgalom elől. (...*le van zárva*...)

A haja közepén *elválasztott*. (...*van elválasztva*)

A biztonsági motozások a büntetés-végrehajtási intézményekben váratlanul *elrendeltek*. (...*motozásokat váratlanul rendelik el*...)

A szarvascsőrű madarak a fügére *utaltak*. (...*vannak utalva*)

A bányanyitás útja engedélyekkel *kikövezett*. (...*van kikövezve*)

b) Beálló melléknévi igenév

Melléknévi jellegéből ered legtermészetesebb és legáltalánosabb szerepe, a jelzői használat: *elolvasandó* könyv, *elvégzendő* feladat, *követendő* példa. Idegenszerűség a beálló melléknévi igenévnek célhatározóként vagy célhatározói mellékmondat értékében való alkalmazása: A kérdést *tanulmányozandó*, vizsgálóbizottságot küldenek ki. Ez a furcsa szerkezet is többféleképpen helyettesíthető: határozóragos névszóval, illetőleg mellékmondat. Ha lehet, maradjunk az egyszerűbb megoldásnál, a ragos főnévnel: A kérdés *tanulmányozására*... Nyelvtanilag természetesen jó a hosszabb változat is: Vizsgálóbizottságot küldenek ki, hogy a kérdést *tanulmányozzák*.

Az efféle szerkesztésmód a sajtónyelvben fordul elő többször, elsősorban akkor, amikor a választékosságra törekszik a szöveg készítője. Pedig nyelvünk hagyományaitól idegen a beálló melléknévi igenév mellékmondat értékű használata. Néhány további példa, zárójelben a legrövidebb javítási változattal:

„A kárt *enyhítendő*, a társvállalatok is felajánlották segítségüket.” (A kár *enyhítésére*...)

„Az MTK edzője a győri játékosokat *feltérképezendő* érkezett a városba.” (...*játékosok feltérképezésére*)

A szépirodalmi igényű publicisztikában is találkozhatunk ilyen mondatokkal:

„A főosztályvezető úr csendes magányában néha-néha benyúl az íróasztal legalsó fiókjába az ott lapuló szobrocska kopasz kobakjáról a rátelepedett port *letörlendő*.”

Ebben az esetben nem helyettesíthetjük ragos névszóval a kifogásolt igenevet, hanem mellékmondatot kell kialakítanunk: „...benyúl az íróasztal legalsó fiókjába, hogy az ott lapuló szobrocska kopasz kobakjáról *letörölje* a rátelepedett port.”

c) Igekötős melléknévi igenevek szórendje

Igekötős igéket használva, bizonyos esetekben elválik egymástól a két szóelem, és az igekötő az ige mögé kerül. Leggyakrabban a tagadó mondatokra jellemző az igekötő hátravetése, illetőleg még akkor kerül rá sor, amikor hangsúlyos határozó előzi meg az ige állítmányt:

<i>megnézem</i>	<i>nem nézem meg</i>
(De: Nem megnézem, hanem elolvasom ezt a színművet.)	
<i>elérem</i>	<i>alig érem el</i>
<i>bemegyek</i>	<i>a házba megyek be</i> (nem a garázsba)

Az igekötős igenevek összeforrottabbak, mint az igekötős igék, és nem is válnak el igekötőjüktől minden imént jelzett helyzetben, de a tagadószó szétválasztja a két elemet, például a **befejezett melléknévi igenév jelzői szerepében**: a *le nem írt* mondat, a *meg nem oldott* feladat, az *alá nem írt* szerződés, *át nem gondolt* akció, *el nem váló* igekötő (helytelen tehát: a *nem leírt* mondat, a *nem megoldott* feladat, a *nem aláírt* szerződés, *nem átgondolt* akció, *nem elváló* igekötő). A jelentés függvényében éljünk inkább az *-atlan*, *-etlen* képzős melléknevekkel: a *megoldatlan* feladat, az *átgondolatlan* akció.

A legtöbb hiba a *-ható*, *-hető* képzős **folyamatos melléknévi igenevek tagadó állítmányi használatában** mutatkozik. Ennek az általánossá váló jelenségnek a valószínű oka, hogy az előzőekben vázoltak szerint összeforrottabbnak tűnik az ilyen igenév, mint maga az ige. Mindezek ellenére ajánlatosabb megőrizni a hagyományos szórendet:

<u>Kerülendő</u>	<u>Javasolt szórend</u>
Ez a feladat <i>nem megoldható</i> .	Ez a feladat <i>nem oldható meg</i> .
A lakás <i>nem eladható</i> .	A lakás <i>nem adható el</i> .
A két kép <i>nehezen összetéveszthető</i> .	A két kép <i>nehezen téveszthető össze</i> .
A valóság <i>aligha túlszárnyalható</i> .	A valóság <i>aligha szárnyalható túl</i> .

Egyes esetekben ajánlatosabb lenne — az egyébként más jelentésárnyalatú — *-hatatlan, -hetetlen* képző alkalmazása (részletesen lásd a 85. oldalon).

Vannak, akik úgy érzik: a *nem megoldott* kevésbé határozott, enyhébb megállapítás, mint a *meg nem oldott*. Ezt egyelőre csak álszabálynak tarthatjuk.

d) Határozói igenév

A mai iskolai nyelvtanok tanítása szerint a határozói igenév képzője a *-va, -ve, -ván, -vén*, melyek közül az utóbbi kettő régies alak. Ez így is van, de érdemes tovább árnyalnunk a róluk alkotott elképzelésünket. Eredetileg a *-va, -ve* mód- és állapothatározót jelölt, a *-ván, -vén* pedig idő- és okhatározót. Napjainkban a *-va, -ve* már mind a négy körülményt kifejezi, de a *-ván, -vén* továbbra is csak időre és okra vonatkozik, szabadon tehát nem cserélhetők föl egymással:

<i>sietve</i> felöltözködik	— mód
<i>fekve</i> marad	— állapot
a szobába <i>lépve</i> (<i>lépvén</i>) köszönt	— idő
a körülményeit <i>ismerve</i> (<i>ismervén</i>) segítém őt	— ok

Az iméntiek fényében téves archaizálás a következő szerkezetek határozói igeneve: *sietvén* öltözködik, *fekvén* marad.

A határozói igenév **létigés szerkezetét** (*be van csukva, el van téve, le van írva*) egyesek idegenszerűnek vélték, és tévesen hibáztatták. E miatt a nyelvművelő babona miatt sokan nem merik használni a határozói igenevet az ilyen mondatokban. A kérdés összetettsége részletesebb vizsgáldást tesz szükségessé, és nem elégedhetünk meg a szüksézáv általánosságokkal. A szóban forgó szerkezet helyes, illetőleg helytelen volta ugyanis több körülménytől függ. Azt viszont leszögezhetjük, hogy a germanizmus vádja nem felel meg a valóságnak, mivel ez a kifejezéstípus nyelvünkben igen régi, nyomai az ugor nyelvekhez vezetnek vissza. A népnyelvben és a népdalokban éppúgy találkozunk vele, mint legjobb íróink, költőink nyelvhasználatában:

Gábor Áron rézágyúja *fel van virágozva*.

(Népdal)

Be van fejezve a nagy mű. . .

(Madách Imre: *Az ember tragédiája*)

A posztó *meg van véve* rég. . .

(Petőfi Sándor: *Pató Pál úr*)

Nincs talán még elfeledve a dal...

(Tompa Mihály: A madár, fiaihoz)

Vegyük sorra azokat az eseteket, amikor helyes a határozói igenév létigés szerkezete.

Gyakran fejezünk ki ily módon **állapotot, állapotváltozást** vagy megváltozott állapotot: *meg van fázva, el van keseredve, le van törve, ki van merülve, meg van ijedve, fel van bosszantva, be van gombolkozva, be van kenve, el van mázolvva, ki van festve.*

Érzékeltethetjük a **cselekvés befejezettségét, eredményességét**: *ki van nyitva, be van csukva* az ablak, a pénz *be van fizetve*, az ügy *el van intézve*, a táska *be lett hozva*, a rádió már *be van kapcsolva*, a huzal *meg van feszítve.*

Amikor a cselekvő alanyt nem ismerjük, vagy megjelölését nem tartjuk szükségesnek, célszerűnek, akkor a **személytelenség**, illetőleg az általános vagy határozatlan alany kifejezésére alkalmas a határozói igenév: a kérdés ezzel *nincs megoldva; be van bizonyítva* az, hogy...; minden egy lapra *volt föltéve; meg vagyok én veled áldva; ki lesznek zárva* a versenyből; *meg lesz*el mondva; a dolgozatok *ki vannak javítva, tálalva van* az ebéd.

Az imént taglalt három tényező — az állapot, a befejezettség és a személytelenség — nem választható el mereven egymástól, a kifejezésekben egyszerre több is érvényesülhet: az ablak *ki van nyitva* — ez nemcsak a befejezettségre utal, hanem helyzetet, állapotot is érzékeltet; de az ablak azért *van kinyitva*, mert *kinyitották* (határozatlan alany), vagy pontosabban mert *Péter kinyitotta* (de a cselekvő alanyt nem kívántuk megnevezni). A második csoport példáiban nemcsak a befejezettség, hanem a személytelenség is megfigyelhető: a pénz *be van fizetve*, mert *befizettük/befizették*; az ügy *el van intézve*, mert *elintéztük/elintézték/elintézte* a főnök.

Láthattuk tehát, hogy a téves helytelenítések ellenére sokszor szabályos a határozói igenév létigés szerkezete. Következzenek azok a típuspéldák, mondatbeli helyzetek, amikor viszont nem fogadható el ez a kifejezőmód.

Kerülendő a határozói igenév akkor, amikor a cselekvő alany megnevezése miatt magát a cselekvést természetesebb igével kifejezni: *ők el vannak menve*, a gyerek már *meg van érkezve*, a macska *fel van mászva* a tetőre, a család a hétvégén *ki volt rándulva*, a szomszédaink most *el vannak utazva*. Ilyeneket a mindennapi beszédben, a köznyelv alsó szintjén, illetőleg a nyelvjárásokban gyakran hallani, de a választékos stílus és az írott nyelv más kifejezésformákat igényel helyettük. Tehát az iméntiek helyesen: *ők elmentek*, a gyerek már *megérkezett*, a macska *felmászott* a tetőre, a tetőn *van*, a család *kirándult*, a szomszédaink *elutaztak, nincsenek itthon*. Olykor udvariassági szempontok szólnak a határozói igenév

használata ellen. Nyelvtanilag ugyan helyesek a következő mondatok, de a beszédhelyzet miatt mégsem ajánlhatjuk őket: *Rendezve van a számla? Itt lesz fogyasztva?* A pincérek ilyen és hasonló kérdései azért fogalmazódnak meg, mert a megszólalók el szeretnék kerülni a közvetlen megszólítást, tehát ragaszkodnának a személytelen szerkezethez. Erre — mint az előbb láttuk — valóban alkalmas a határozói igenév, mégis az illendőség úgy kívánja, hogy az előbbi rideg mondatokat tegyük személyesebbé: *(Ön) már rendezte a számlá(já)t? Tetszett már rendezni... Szíveskedett már rendezni... Itt fogyasztja?* Itt *tetszik/kívánja* fogyasztani? A tanárok nyelvhasználatában durva hibának számít a következő kérdéstípus: *Meg vagyok értve? Értve vagyok?* (Helyesen: *Értik? Értitek? Megértettétek?*)

2. Névelők

A névelőkre meglehetősen kevés figyelem fordul, pedig elhagyásuk vagy fölösleges kitételük jelentős értelmi különbséget okozhat. Használatukat bonyolult szokás- és szabályrendszer irányítja, amelyből itt csupán néhány jellegzetes típushibát emelünk ki.

a) Határozott névelő

Ahogy neve is mutatja, ez a névelő a hozzá tartozó szó fogalomkörét leszűkíti, határozottá teszi, s az ugyanolyan fajtájú dolgok közül egyet kiemel: *A második vágányról gyorsvonat indul, a második vágány mellett, kérjük, vigyázzanak!* (Helytelen: *Második* vágányról gyorsvonat indul, *második* vágány mellett...) A szükséges határozott névelő elhagyása gyakori hiba kiírásokban, feliratokban:

<u>Helytelen</u>	<u>Helyes</u>
<i>Pénztártól</i> való távozás után reklamációt nem fogadunk el.	A <i>pénztártól</i> való távozás után...
<i>Fűre</i> lépni tilos!	A <i>fűre</i> lépni tilos!
<i>Vezeték</i> érintése életveszélyes!	A <i>vezeték</i> érintése életveszélyes!
<i>Tetőn</i> dolgoznak!	A <i>tetőn</i> dolgoznak!

A hivatalos nyelv egyik sajátossága, hogy sokszor elmarad a nélkülözhetetlen határozott névelő: *Ügyész* indítványozta... *Vádlott* kijelentette... *Védő* álláspontja szerint... *Felperes* kárigényt jelentett be... *Alperes* védekezésében előadta... (Helyesen: **Az** *ügyész*... **A** *vádlott*... **A** *védő*... Stb.) Ezekben a példákban a köznevek mintegy tulajdonnevesülnek, de ezt a szemléletbeli átalakulást (vagy inkább modorosságá váló egyszerűsödést) nyelvileg semmiféleképpen sem fogadhatjuk el. Ugyancsak helytelenek a következő mondatrészek: *Illetékes szervek* engedélyezték... *Szerződő felek* megállapodtak abban... *Fent nevezett személy*... *Említetteken*

kívül megjegyzem... *Előzőekben* szó volt arról... Helyesen mindegyik kifejezés előtt szerepelnie kell a határozott névelőnek: **Az** *illetékes szervek* engedélyezték... **A** *fent nevezett személy*... Stb.) A mondatok időhatározói szó szerkezeteinek éléről is indokolatlanul elmarad a névelő:

<u>Helytelen</u>	<u>Helyes</u>
<i>Jövő héten</i> utazunk.	A <i>jövő héten</i> utazunk.
<i>Első pillanatban</i> tudtam...	Az <i>első pillanatban</i> tudtam...
<i>Utóbbi időben</i> tapasztaltam...	Az <i>utóbbi időben</i> tapasztaltam...
<i>Utolsó percben</i> érkezett.	Az <i>utolsó percben</i> érkezett.
Erre <i>későbbiekben</i> még visszatérünk.	Erre a <i>későbbiekben</i> még visszatérünk.

A határozott névelőre akkor nincs föltétlenül szükség, ha a hozzá kapcsolódó főnevet birtokos személyjellel látjuk el: *Védőnk* álláspontja szerint... *alperesünk* védekezésében előadta... *Illetékes szerveink* engedélyezték... Ez azonban nem általános szabály, és sok mindentől függ. Van olyan beszédhelyzet, amikor mindkét változat elfogadható: *Pénztárunktól* való távozás után reklamációt nem fogadunk el. **A** *penztárunktól* való távozás után reklamációt nem fogadunk el.

Nyelvi babona az, hogy a határozott névelő nem állhat **tulajdonnevek** előtt. Egyrészt ez a megállapítás túlságosan általános, mert a tájegységnevek névelősek (**a** *Kisalföldön* születtem), de a megyenevek névelőtlenek (*Borsodban* születtem); az államnevek névelősek (**a** *Magyar Köztársaságban* születtem), de az országnevek névelőtlenek (*Magyarországon* születtem); a folyónevek névelősek (nagy folyónk **a** *Duna* és **a** *Tisza*), de a kontinensek neve névelőtlen (lakóhelyünk *Európa*) — és még folytathatnánk a sort. Az előbbi pontatlan megállapítást úgy árnyalhatjuk, hogy bizonyos tulajdonnevek általában névelő nélkül állnak, míg más tulajdonnevek névelővel. A továbbiakban a **névelőtlen tulajdonnevekkel** foglalkozunk. Bár közvetlenül hozzájuk nem kapcsolódik névelő, előfordulhat olyan mondatbeli helyzet, hogy mégis szükség van a kitételére. Akkor lehetséges ez, ha a névelő valamely következő mondatrészre vonatkozik. Gyakori hiba ilyenkor a szükséges *a*, *az* elmaradása:

<u>Helytelen</u>	<u>Helyes</u>
A minisztérium visszautasítja <i>Kovács Lászlót</i> ért vádakát.	A minisztérium visszautasítja a <i>Kovács Lászlót</i> ért vádakát .
Reagálni szeretnék <i>Tóth Sándor</i> által elmondottakra.	Reagálni szeretnék a <i>Tóth Sándor</i> által elmondottakra .

Ismered *Pétertől* balra álló
szőke lányt?

Ismered **a** *Pétertől* balra álló
szőke **lányt**?

Egyszerű átalakítással, mondatstruktúrával meggyőződhetünk a határozott névelő szükségességéről: A minisztérium visszautasítja **a** *vádakat*. Reagálni szeretnék **az** *elmondottakra*. Ismered **a** *szőke lányt*? A névelő tehát nem a tulajdonnevekre, hanem a köznevekre vonatkozik, csak hogy példánkban tulajdonnevet is tartalmazó alárendelt bővítmény ékelődött közéjük, és emiatt a névelő elvált a szavától. Hasonló a helyzet az alábbiakban is: Abban az időben még **a** *Budaörsi úti kollégiumban* laktam. Szombat hajnalban **a** *Budapest—Pécs vasútvonalon*, Százhalombatta közelében súlyos baleset történt.

A nyelvművelés régóta kifogásolja a határozott névelőnek a személynévvel előtti fölösleges alkalmazását. A **személynevek** már eleve határozottak, így szükségtelen hozzájuk kapcsolni a névelőt. Ennek ellenére sokan úgy érzik, más stílusértékű a névelős személynév. A népnyelvben, a társalgási nyelvben és az értelmiségiek kifejezésmódjában egyaránt föllelhető jelenségről mégis azt mondhatjuk, hogy kerülendő modorosság: *A Feri* azt üzenté... Ma már láttad *a Klárikát*? *A Latinovits* szavalta ezt a verset. *A Törőcsik* játszotta a főszerepet. (Helyesen: mindegyik mondatban névelőtlen a személynév.)

b) Határozatlan névelő

Kevesebb gond adódik a határozatlan névelő használatában. Egyetlen esetet emelünk ki: a névszói állítmány előtti idegenszerű alkalmazását. Sok más nyelvben ugyanis ilyenkor nélkülözhetetlen valamilyen névelő — a határozott híján kell a határozatlan. A magyartól viszont idegen ez a szerkesztésmód: A sas *egy* nagy testű *madár*. Miskolc *egy* hatalmas ipari *város*. Péter *egy* okos *fiú*. (Helyesen: A sas nagy testű *madár*. Miskolc hatalmas ipari *város*. Péter okos *fiú*.) A köznyelvben még gyakoribb ugyanennek a mondat típusnak a tagadó változata: *Nem* volt *egy* jó meccs. Láttam, de *nem egy* izgalmas film. *Nem* volt *egy* könnyű helyzet! Ez legföljebb a bizalmas stílusban fogadható el, az igényes megnyilatkozásokban, valamint az írásos munkákban kifogásolható. Helyesen tehát: *Nem* volt jó meccs. Láttam, de *nem* izgalmas a film. *Nem* volt könnyű helyzet!

3. Névtutók

A névtutók — a határozóragokhoz hasonlóan — különböző körülményeket, viszonyokat fejeznek ki névszókhoz kapcsolódva, például helyet, időt, okot, célt stb.: *alá, alatt, alól, felett, mellett, miatt, részére, végett*. A régi,

hagyományos névutókon kívül nagy számban keletkeznek újak is, elsősorban ragos névszóból: *alkalommal, érdekében, kapcsolatban, keretében, következtében, tekintetében, vonatkozásában*. Főleg a hivatalos nyelvhasználat alkalmazza előszeretettel a bonyolultabb, terjedelmesebb névutókat, kiszorítva ezzel az egyszerűbb megoldásokat: a hagyományos névutókat vagy pedig a még egyszerűbb határozóragokat. Ugyanolyan folyamatról van szó, mint az úgynevezett terpeszkedő kifejezések esetében (bővebben l. a Szavak és állandó szókapcsolatok helyes használata című fejezet I/5. pontját). Alapszabályként azt mondhatjuk: ha a határozóragos névszóhoz közel álló névutót egyértelműen helyettesíthetjük valamilyen megszokottabb névutóval vagy határozóraggal, akkor célszerű a rövidebb megoldást választani:

Kerülendő

Öt *alkalommal* jártam nála.

Mindent megteszünk a jó *ügy érdekében*.

A *szerződés értelmében* járunk el.

...a múlt év *folyamán*

...a tegnapi *nap folyamán*

...a tárgyalás *folyamán*

A *tanácskozás keretében* megvitatták a kialakult helyzetet.

A baleset személyi *mulasztás következtében* következett be.

Az *ünnepelt részére* átadták a kitüntetést.

A *megbeszélés során* felszínre kerültek az ellentétek.

Ajánlott

Öt*ször* jártam nála.

Mindent megteszünk a jó *ügyért*.

A *szerződés szerint* járunk el.

...a múlt év*ben*; *tavaly*

...a tegnapi *nap(on)*; *tegnap*

...a tárgyalá*son*

A *tanácskozás**on* megvitatták a kialakult helyzetet.

A baleset személyi *mulasztás miatt* következett be.

Az *ünnepeltnek* átadták a kitüntetést.

A *megbeszélé**sen* felszínre kerültek az ellentétek.

Egyöntetűen nem vethetjük el a ragos névszóból keletkezett névutókat, olykor megvan a maguk szerepe, és határozóraggal sem helyettesíthetők bizonyos esetekben. Az elvontabb körülmény kifejezésére használható *kapcsolatban, tekintetében, vonatkozásában, vonatkozóan, vonatkozólag* meglehetősen gyakoriak a hivatalos nyelvben, egyszerű javítási mód mégsem létezik kiküszöbölésükre, tehát körülményességük ellenére szükségesek. Legfőljebb a mondatok átfogalmazásával tehetjük gördülékenyebbé a velük szerkesztett kifejezéseket:

A szállás **tekintetében** nincsenek különös igényeink.

A szállással **szemben** nem támasztunk különös igényeket.

A kockázat és a mellékhatások **tekintetében** kérdezze meg orvosát vagy gyógyszerészét.

A kockázatról és a mellékhatásokról kérdezze meg orvosát vagy gyógyszerészét.

Aggodalmunk a termelés visszaesése **vonatkozásában** nem vált be.

A termelés visszaesésével **kapcsolatos** aggodalmunk nem vált be.

Féltünk a termelés visszaesésétől, aggodalmunk azonban alaptalannak bizonyult.

Az ülés tárgysorozatának **vonatkozásában** nincs több hozzászólás.

Az ülés tárgysorozatával **kapcsolatban** nincs több hozzászólás.

Az ülés tárgysorozatához nincs több hozzászólás.

Ha összehasonlítjuk a *vonatkozásában, tekintetében, kapcsolatban* névutókat — amelyek talán az összes közül a leghivatalosabb ízűek —, akkor az elsőt rendkívül szerencsétlennek tarthatjuk, az utóbbi kettőre viszont nagyobb szükségünk van.

Egyéb névutók nyelvhelyességi kérdései:

alatt

Ez alatt azt értjük: korábban idegenszerűnek tartották, egyszerűbben, magyarosan: *ezen* azt értjük.

belül

Túlbonnyolított szerkezet: *valaminek a keretén belül*, pl. *az ünnepség keretén belül*. Helyesen: *az ünnepségen*.

dacára

Az *ellenére* rokon értelmű párja: *a rossz idő dacára* — *a rossz idő ellenére*. A háború előtti nyelvművelés — tévesen — idegenszerűségnek minősítette, ma már nem kifogásoljuk, csak a fordított szórendű használatát (*dacára a rossz időnek*).

felé

Részeshatározói értékben helytelenül használja a hivatalos nyelv: *az iratokat továbbítottuk a minisztérium felé, panaszt teszünk a felsőbb szervek felé*. Helyesen: *a minisztériumnak, a felsőbb szerveknek*.

fölött

Kerülendő: *vitatkozik a kérdések **fölött**, csodálkozik a történetek **fölött***; helyette jobb: *vitatkozik a kérdésekről, kérdéseken, csodálkozik a történeteken.*

keresztül

A *keresztül* névutóval elsősorban helyhatározót fejezünk ki, ritkábban időhatározót. Az utóbbi esetben célszerűbb más megoldást választanunk: *hónapokon **keresztül** vártam — hónapokig vártam, hónapokon **át** vártam.* Egyéb, elvontabb körülményeket ne ezzel a névutóval érzékeltessünk. Helytelen: *a sajtón, a rádión **keresztül** értesült róla; az önkormányzaton **keresztül** kapott segélyt; az író ezen a művén **keresztül** . . .* Helyes: *a sajtóból, a rádióból értesült róla; az önkormányzattól kapott segélyt; az író ebben a művében, az író ezzel a művével . . .*

létére

Bizonyos fajta szembeállítást, ellentmondást érzékeltetünk vele (pontosabban úgynevezett megengedést, ami emlékeztet az ellentétes viszonyra). Helyes: *Szakember **létére** nem ismerte föl a hibát. (Azaz: **Noha** szakember, mégsem ismerte föl a hibát. — **Noha**: megengedő kötőszó.)* Helytelen: *Szakember **létére** azonnal fölismerte a hibát.* Ebben a mondatban nincsen a szembeállításhoz hasonló megengedő jelentéstartalom, hanem bizonyos fajta okviszonyt kell kifejeznünk: ***Mivel** szakember, azonnal fölismerte a hibát. Szakember **lévén** azonnal felismerte a hibát.* Típushiba a *létére* és a *lévén* fölcserélése.

mellett

Kerülendő: *a legjobb akarat **mellett**, ilyen feltételek **mellett**, nagy siker **mellett** játsszák, nagy részvét **mellett** temették el*; helyette jobb: *a legjobb akarattal, ilyen feltételekkel, nagy sikerrel játsszák, nagy részvéttel temették el.*

miatt — végett

A *miatt* névutó okot, a *végett* célt fejez ki: *A sok eső **miatt** áradnak a folyók. Pénzfeladás **végett** ment a postára.* Fölcserelésük, helytelen alkalmazásuk alapvető hiba. Egyes tájnyelvekben gyakran használják a *végett* névutót okhatározói értékben, de a normatív nyelvváltozatokban ez a gyakorlat kerülendő.

révén — útján

Mindkettő eszközhatározós szó szerkezetekben használatos. A *révén* névutó elsősorban személyekre, az *útján* egyéb esetek kifejezésére szolgál:

A barátom **révén** sikerült jegyet szerezniem. Hirdetés **útján** ismerkedett meg későbbi feleségével.

után

Kerülendő: mérték **után** csináltatott magának ruhát, helyette: mérték **szerint** készíttetett magának ruhát.

4. Kötőszók

a) Fölösleges használatuk

Hibának minősíthetjük az ellentétes kötőszók halmozását (*de azonban, de viszont*). Az azonos tartamú kötőszók halmozása nem mindig helytelen, például a következtető mellérendelésekben szokásos és szabályos (*így tehát, így hát*). Az alárendelt mellékmondatok igen gyakori kötőszava a *hogy*. Mivel túlságosan megterhelt szavunk, bátran elhagyhatjuk ott, ahol nélküle is gördülékeny és világos a mondat: *Azt hiszem, (hogy) késő van már. Tudom, (hogy) nincs bocsánat. Nem értem, (hogy) mit mondasz. Megkérdezte, (hogy) hogyan juthat el a múzeumba*. Függő kérdésekben egymás mellé kerülhet a *hogy* kötőszó és a *hogyan* kérdőszó, az előbbi kihagyásával javíthatunk a mondat hangzásán. Fogalmazásunk és szóhasználatunk változatosabbá tételének másik módja, hogy függő kérdésekben a *vajon* szócskát használjuk. Ez napjainkban eléggé visszaszorult, pedig szerencsésen ellensúlyozná a *hogy* túltengését:

Nem tudta eldönteni, <i>hogy</i>	Nem tudta eldönteni, <i>vajon</i>
tiltakozzon-e a döntés ellen.	tiltakozzon-e a döntés ellen.
Számomra elképzelhetetlen,	Számomra elképzelhetetlen,
<i>hogy</i> hogyan segíthetné rajta.	<i>vajon</i> hogyan segíthetné rajta.

Ha már a *vajon* mellett döntöttünk, akkor már nem kell kitenünk a *hogy* kötőszót, a kettő együtt (*hogy vajon*) fölösleges: Nem tudta eldöntetni, *hogy vajon* tiltakozzon-e a döntés ellen.

A **tiltó értelmű mellékmondatok** megszerkesztésekor is kétféleképpen járhatunk el:

Vigyázz, <i>hogy</i> oda <i>ne</i> égjen az étel!	Vigyázz, <i>nehogy</i> odaégjen az étel!
Figyelmeztetett, <i>hogy</i> el <i>ne</i> késsem.	Figyelmeztetett, <i>nehogy</i> elkéssem.

A kétféle szerkezet: *hogy ... ne — nehogy*. Hibás keverékforma a *hogy nehogy*: Vigyázz, *hogy nehogy* odaégjen az étel! A köznyelvben és a népnyelvben meglehetősen gyakori, de a választékos előbeszédben, valamint írásban elfogadhatatlan.

Ugyancsak szükségtelen a *hogy* kötőszó a következő kifejezésekben: *valószínűleg, hogy...*; *természetesen, hogy...* Kétféle jó megoldás keveredéséről van szó: *Valószínű, hogy* elmarad az előadás. *Valószínűleg* elmarad az előadás. (A jelenséget bővebben l. a 115. oldalon.)

b) Szórendi kérdések

Az egyszerű szembeállításra használt kötőszóink közül az *azonban*, a *viszont* és a *pedig* nem a tagmondathatáron áll ebben az értelemben, hanem a szembeállított szót követi:

azonban
Én kicsi vagyok, ő *viszont* magas.
pedig
(Tehát nem: Én kicsi vagyok, *azonban* ő magas.)

Az egyszerű szembeállítás az ellentétnek az enyhébb foka. A határozott ellentétet (az úgynevezett megszorító ellentétet) leggyakrabban a *de* kötőszóval fejezzük ki. Érezhető a különbség az előző példánál maradva: Én kicsi vagyok, *de* ő magas. A *pedig* kötőszó nemcsak szembeállító ellentétes mondatokban szerepel, hanem kapcsolatos mondatokban és megengedő mellékmondatokban is. Az előbbi esetben szórendje megegyezik az imént tárgyalt formával: A bátyám tanár, a húgom *pedig* óvónő (kapcsolatos mellérendelés). A megengedő mellékmondat átmenti kategória a mellérendelés és az alárendelés között, legegyszerűbben jellegzetes kötőszavairól ismerhetjük föl: *bár, noha, jóllehet, holott, pedig*. Ilyen értelemben használva, a *pedig* kötőszó a mellékmondat élén áll:

bár
Már egészen késő van *noha* siettem
pedig

A megengedő jelentéstartalmat másképpen is ki tudjuk fejezni: a mellékmondatban álló *ha ... is* kötőszók együttes alkalmazásával. A korábbi nyelvhasználatban az volt a szokás, hogy az *is* kötőszó ebben a mondat-szerkezetben az állítmányt követte:

Ha adódtak *is* különbségek, azok nem jelentősek. (*Bár* adódtak... *Noha* adódtak...)

Megcsinálom, *ha* addig élek *is*!

Meg kell tenned mindenképpen, *ha* nem akarod *is*.

Ez a szórendi kötöttség nem mindig érvényesül a mai beszédben: *Ha* ott lennék *is*, akkor sem biztos, hogy tudnék segíteni. *Ha* ott *is* lennék... Az első változat a szabályos, de ezt sokan furcsának érzik, és helyette az utóbbi mondat szórendjét követik. Bár különösebb megértési zavart nem okoz ez a kettősség, mégis nyelvünk szegényedéseként értékelhetjük a bemutatott eredeti szórend feledésbe merülését. Így ugyanis egybeolvad a kapcsolatos hozzátoldó mondat és a megengedő mellékmondat szórendje.

c) Vonatkozó névmások

A vonatkozó névmások között a legtöbb bizonytalanság az *aki*, *ami* és *amely(ik)* használatában mutatkozik. Lényeges tudnivaló, hogy nem keverhető össze a személyre vonatkozó *aki* a tárgyra, csoportra, elvont dologra utaló *ami* és *amely* névmásokkal. Napjaink típushibája, hogy a személyekből álló csoportokat jelölő gyűjtőnevekre helytelenül vonatkoztatják az *aki* névmást:

Helytelen

A család, ***akinek*** a feladata...

Azok a vállalatok, ***akik***...

Attól a csapatától kaptunk ki, ***akitől*** legutóbb is.

...a közönség, ***akinek*** az ízlése...

Helyes

A család, ***amelynek*** a feladata...

Azok a vállalatok, ***amelyek***...

Attól a csapatától kaptunk ki, ***amelyiktől*** legutóbb is.

...a közönség, ***amelynek*** az ízlése...

A hibát az okozhatja, hogy a beszélő a gyűjtőnévvel jelölt fogalomban erősebbnek érzi a csoportot alkotó egyes személyeket, és működik benne az a szabály, hogy a személyekre csak az *aki* vonatkoztatható, márpedig a csoportok emberekből állnak. Ez persze nyelvűvelő babona. De mivel példánkban összefoglaló megnevezésekről van szó, semmiféleképpen sem alkalmazható az *aki* névmás. További gyűjtőnevek, amelyekre ugyanez a szabály érvényes: *ifjúság*, *közösség*, *nemzet*, *nép*, *ország*, *osztály*, *sereg*, *szövetkezet*, *szövetség*, *társaság*, *társulat*, *tömeg*, *vezetés*, *vezetőség*. (Tehát: az *ifjúság*, ***amely***...; a *közösség*, ***amely***...; a *nemzet*, ***amely(ik)***...)

Tehát az *aki* csak személyekre vonatkoztatható, de ez nem jelenti azt, hogy emberre csak ez a névmás használható. A mondat értelmétől függően szűkség lehet a kijelölő *amelyik* vonatkozó névmásra is:

Ő az a férfi, ***aki*** itt járt
tegnap is.

Az a férfi, ***amelyik*** kalapot visel,
a sógorom.

Ki az *az alak*,
akivel beszéltél?

Jellemezd azt a *regényalakot*,
amelyik számodra a
legkedvesebb volt.

A választékos nyelvhasználatban elkülönül az *ami* és az *amely* használata:

ami

a főmondatban főnévvel meg nem nevezett dologra vonatkozik (Megkaptam *mindent*, *amire* vágyott. Ez *az*, *amire* gondoltam. *Amit* ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!)

amely

a főmondatban főnévvel megnevezett tárgyra, elvont dologra vagy gyűjtőnévre vonatkozik (Köszönöm *a könyvet*, *amelyet* tőled kaptam. *A hír*, *amelyről* az imént értesültem, mélyen lesújtott.)

Ünnepélyes megnyilatkozásokban, értekező prózában és egyéb, választékos megfogalmazást igénylő helyzetekben helyesebb, ha megtartjuk ezt a kettősséget. A köznyelvben viszont gyakori jelenség, hogy az *amely* helyett *ami* kötőszót alkalmazunk: Köszönöm *a könyvet*, *amit* tőled kaptam. *A hír*, *amiről* az imént értesültem, mélyen lesújtott. Ez tehát nem minősíthető hibának, ellentétben azzal, amikor a főnévvel meg nem nevezett dologra az *ami* helyett *amely* kötőszót vonatkoztatnak: Ez *az*, *amelyre* gondoltam.

Az *ami* névmással szerkesztett mondatok sajátos fajtája, amikor **a vonatkozó névmás** nem a főmondat egyik mondatrészére **utal**, hanem **a főmondat egész tartalmára**. Ilyenkor a mellékmondat közel áll a mellérendeléshez, és a vonatkozó alárendelés átszerkeszthető kapcsolatos vagy következtető mellérendeléssé:

Nem segített nekem, *aminek*
nem örültem.

Nem segített nekem, *és ennek*
nem örültem.

Fél nyolc van, *amiért* is
indulnom kell.

Fél nyolc van, *és ezért*
indulnom kell.

A főmondat egész tartalmára vonatkozó *ami* kötőszó, illetőleg az ilyen mondat szerkesztés önmagában nem helyteleníthető, de túlzásba vitelétől már óvakodnunk kell főleg akkor, ha logikai vétséget követnénk el: A személygépkocsi elütötte a figyelmetlen gyalogost, *akit* a mentők kórházba szállítottak, *ahol* több műtétet kellett rajta végrehajtani. Ez a megfogalmazás — szó szerint értelmezve — azt sugallja, mintha a gyalogost akkor ütötte volna, el az autó, amikor a mentők éppen kórházba szállították. Bár tudjuk, hogy nem erről van szó, mégis fogalmazzunk félreérthetetlenül:

A személygépkocsi elütötte a figyelmetlen gyalogost. A sérültet a mentők kórházba szállították, *és ott* több műtétet kellett rajta végrehajtani.

Lássunk néhány olyan mondatot, amelyben a helytelen vonatkoztatás vagy a rossz szórend okoz hibát:

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
Az asszony hazaköltöztette lányát <i>az intézetből</i> , aki ezek után beleegyezett a házasságba.	Az asszony hazaköltöztette az intézetből <i>a lányát</i> , aki ezek után beleegyezett a házasságba.
Az alkalmazás előfeltétele a <i>büntetlen előélet</i> , amely alól ... adhat felismerést.	Az alkalmazás előfeltétele a büntetlen előélet, <i>és ez alól a feltétel/követelmény alól</i> ... adhat felmentést.
Mínusz 15 fok volt a hőmérséklet <i>házánkban</i> , amit az erős északi szél még elviselhetetlenebbé tett.	Mínusz 15 fok volt a hőmérséklet házánkban. A szokatlan hideget az erős északi szél még elviselhetetlenebbé tette.
A csatár kicselezte <i>a hátvédet</i> , <i>akinek lövését</i> a kapus már nem tudta kivédeni.	A hátvédet kicselezte <i>a csatár</i> , <i>akinek lövését</i> ... VAGY: A hátvédet kicselezte <i>a csatár</i> , <i>és lövését</i> ...

II. Egyes mondatrészek helyes használata

1. Alanytévesztés

Az alanytévesztés vagy alanyváltogatás olyan mondat szerkesztési hiba, amely legjobb esetben csupán mosolyra készíti a szöveg befogadóját, de előfordulhat, hogy félreértést okoz. A jelenség magyarázata az, hogy a fogalmazó nem veszi észre az egymás utáni mondatokban vagy tagmondatokban az alany megváltozását. Számára ugyanis mondanója világos, egyértelmű, és ezért nem tulajdonít nagyobb figyelmet annak, hogy a korábbi mondatok alanya a következő szövegrészekben már más mondatrész szerepét vállalja magára: „*A vércsere az újszülöttet megmenti, így ép, egészséges gyermekké fejlődhet.*” Természetesen tudjuk, hogy nem a *vércsere* fejlődhet egészséges gyermekké, hanem az *újszülött*, de a mondat az előbbi lehetetlenséget állítja. Az első tagmondat alanya a *vércsere*, a második tagmondatban

nincs külön szóval jelezve az alany, ezért nyelvtanilag megegyezik az előző tagmondat alanyával. Valójában viszont az első tagmondat tárgya (az *újszülöttet*) lesz értelmileg a második rész alanya, ám akkor úgy is kell fogalmazni. Helyesen: „*A vércsere megmenti az újszülöttet, aki így ép, egészséges gyermekké fejlődhet.*” Vagy: „*A vércsere megmenti az újszülöttet, így a csecsemő ép, egészséges gyermekké fejlődhet.*”

Következő példánk — megfelelő előismeretek híján — már félreértést okozhat: „*Franciaország nem ad katonai segítséget Szomáliának, mert agressziót követett el szomszédja ellen.*” Fölvetődik a kérdés: melyik ország követett el agressziót szomszédja ellen, Franciaország vagy Szomália? A mondatból az előbbire következtethetünk, pedig az utóbbira kellene gondolnunk. A mondat helyesen: „*Franciaország nem ad katonai segítséget Szomáliának, mert az agressziót követett el szomszédja ellen.*”

2. Alany és állítmány egyeztetése

A főmondatrészek egyeztetésének igen sokféle szabálya létezik annak megfelelően, hogy a mondatnak egy vagy több alanya van-e, illetőleg azok egyes vagy többes számban állnak-e. A teljes rendszer vázolása helyett kiemelünk néhány olyan mondathelyzetet, amelyben egyeztetési nehézség adódhat.

Többes számú alany mellett **egyes** számú állítmány áll azokban az esetekben, amikor az alany csupán alakja szerint többes számú, de egységes fogalmat fejez ki: Az *Egyesült Államok megvétőzta* a Biztonsági Tanács határozatát. A *Fülöp-szigetek* diplomáciai kapcsolatot *teremtett* több kelet-európai állammal. Az egyeztetésnek ezt a formáját nevezzük értelmi egyeztetésnek. A *Kárpátok* esetében egyes és többes számú állítmány is elképzelhető, de inkább az utóbbit ajánlják: a *Kárpátok* útját *állta/állták* hideg beáramlásának. A Duna-medencét a *Kárpátok határolja/határolják*. A fogalmazási döccenők kiküszöbölésére iktassunk be gyűjtőnévi alanyt a mondatba: A *Kárpátok hegyvonulata* útját *állta* a hideg beáramlásának. A Duna-medencét a *Kárpátok hegyvonulata határolja*.

A többes számú alany mellett állhat egyes számú állítmány akkor is, ha az állítmány gyűjtőnév, anyagnév vagy más, elvont jelleget kifejező főnév: A *jónok* hajós *nép*. A *magyarok* harcias *nép voltak*. A *játékosok csuromvizek lettek*. (Mint látjuk, az állítmány létigei részét ilyenkor is többes számba tesszük.) Ez az egyeztetési forma napjainkban már meglehetősen ritka, pedig szabályos. Helyette sokan inkább egyes számba teszik az alanyt: A *jón* hajós *nép*. A *magyar* harcias *nép volt*. Harmadik példánkat ma inkább így hallani: A *játékosok csuromvizesek lettek*.

Az iméntiekkel ellentétben nem helyes az egyes számú melléknévi állítmány használata többes számú alany mellett: *Kénytelenek leszünk* hamarabb indulni (nem: *kénytelen leszünk*). *Legyenek szívesek* segíteni (nem:

legyen szívesek)! A köznyelvben kerülendő zárójeles formák tájnyelvi eredetűek, de szépirodalmi adatunk is van erre a jelenségre: „Hozzám már *hűtlen lettek a szavak*” (Babits: Jónás könyve).

Ha a mondat alanya a *mind* névmás, az állítmány egyes számba is kerülhet, meg többes számba is: *Mind elment. Mind elmentek*. Az ilyen mondatokban a *mind* eredetileg nem alany volt, hanem az alanyra vonatkozó állapothatározó. A mondat állítmánya tehát voltaképpen nem a *mind* szóval, hanem az elmaradt, de odaérthető alannyal egyezik: *A vendég mind elment. A vendégek mind elmentek*.

Az alábbiakban azokat a mondatokat vizsgáljuk, amelyekben **több alany** található.

Ha a mondatnak több egyes számú alanya van, az állítmány általában magyarosabb egyes számban: *A könyv és a füzet* már a táskámban *van*. Ha az alanyok személyek, az utánuk következő igei állítmány állhat egyes és többes számban is: *Sándor, József, Benedek* zsákban *hozzák* (vagy: *hozza*) a meletet. De ha az állítmány a személynevek előtt áll, akkor csak az egyes szám képzelhető el: *Jutalmat kapott Nagy Melinda és Sárosi György*. Ha az alanyoknak egymáshoz való viszonyáról van szó, különösen természetes az értelmi egyeztetés, azaz a névszói állítmány többes száma: *Piroska és Viktor* most már *házastársak. Ildikó és Eszter testvérek*. Máskor a névszói és a névszói-igei állítmány állhat egyes és többes számban: *Feri és Zsolt szorgalmas(ak). A sárga és a kék* ellentétes *szín(ek)*. De ha az állítmány megelőzi az alanyokat, akkor csak az egyes számot ajánlhatjuk: *Üres* most a *hűtő* meg a *kamra*.

Ha az egyes számú alanyok közül valamelyiknek mennyiségjelzője vagy határozatlan névelője van, általában jobb az egyes számú állítmány: *Az elnök és két kísérője* most *érte el* a kordont. *A nyomozó és egy járőr biztosította* a területet.

Amikor több, vegyesen egyes és többes számú alanynak közös állítmánya van, ez vagy a sorrendtől függetlenül többes számú, vagy a hozzá legközelebb lévő alanynak a nyelvtani számát követi: „*Az üvegek, cukor, kávé szétrepültek*” (Veres Péter). *A naptár, a tankönyvek* és az értelmező szótár ott *maradt* az asztalomon. Olyan sorrendet célszerű választanunk, hogy a többes számú alany kerüljön a legközelebb a többes számú állítmányhoz, mert így a leggördülékenyebb a megfogalmazás: *A naptár, az értelmező szótár és a tankönyvek* ott *maradtak* az asztalomon. A helyszínre *érkeztek a mentők, a tűzoltók* és a kárelhárítási *parancsnok. A mecset, a vár és a történelmi nevezetességek* sok-sok látnivalóval *szolgálnak* a turistáknak.

3. A birtokos jelző ragja

A birtokos jelző állhat ragtalanul és ragos formában: *A kapu kulcsa* nálam van. *A kapunak* a kulcsa nálam van. Vannak olyan mondatbeli hely-

zetek, amikor nem lehet tetszőleges az, hogy kitesszük-e a *-nak*, *-nek* ragot vagy sem. A birtokos jelző ragjának elmaradása ugyanis néha zavart, sőt félreértést okozhat. **A láncolatos birtokviszonyban** álló szerkezetek utolsó birtokos jelzőjén szerepelnie kell ennek a toldaléknak: A beszámolót a *parlament* külügyi bizottsága titkára tartotta. Helyesen: A beszámolót a *parlament* külügyi bizottságának titkára tartotta. Az ilyen szerkezetek korábban a mozgalmi, ma a politikai, közéleti nyelv jellemzői: A *párt frakciója* ülése határozata szerint... A legjobb átfogalmazással feloldani a láncolatos birtokviszonyt: A *pártfrakció* ülésének határozata szerint... Vagy: *Budapest* második kerülete közlekedése fejlesztése. Helyesen: *Budapest* második kerülete közlekedésének fejlesztése; illetőleg a láncolatos birtokviszony feloldásával: *a közlekedés fejlesztése Budapest második kerületében*.

A rag elmaradása olykor időleges bizonytalanságot okozhat, azaz a mondat első felének hallatán-olvastán másra gondolhatunk, mint a mondat egészének ismeretében. Ha ugyanis nem vagyunk tisztában azzal, hogy egy bizonyos mondatrész birtokos jelző, és például alanynak véljük, akkor a mondat tartalmát félreérthetjük: A neves *énekes* régóta várt magyarországi *vendégszereplése* nagy sikerrel zárult. Ebben a mondatban az *énekes* szót alanynak gondolhatjuk egészen addig, amíg el nem hangzik a *vendégszereplése* szó, a mondat igazi alanya. (Hiszen így is folytatódhatna a mondat: A neves *énekes* régóta várt magyarországi *vendégszereplésére*.) Az efféle zavarokat úgy küszöbölhetjük ki, hogy **kitesszük a birtokos jelző ragját, ha a jelző és a jelzett szó nagyon eltávolodik egymástól**, azaz más mondatrészek közbeékelődnek. Az iménti mondat helyesen, kisebb szórendi változtatással: Nagy sikerrel zárult a neves *énekesnek* régóta várt magyarországi *vendégszereplése*.

Néhány további példa a nélkülözhetetlen rag jelölésével: Öt gyermekük közül a legidősebb *Zrínyi Miklós(nak)*, a *költő-hadvezér(nek a) felesége* lett. Lássuk azokat a nyelvi elemeket, *amelyek(nek)* idegen *volta* nyilvánvaló. Élesen bírálja az *ellenzék(nek)* — mint több lap írja — rendkívül makacs *magatartását*.

4. Jelzős szerkezetek szórendje

A kellően át nem gondolt fogalmazásban előfordulhat olyan szórendi hiba, amely miatt félreérthetővé válik a mondat. A szövegösszefüggésből legtöbbször ugyan kikövetkeztethető, hogy valójában mire is kell gondolni, ám az olykor megmosolyogtató tartalmú kifejezéseket célszerű elkerülni:

A megyei szervezet március 6-án tartja a *hagyományos mezőgazdasági szakemberek* találkozóját. Helyesen: ... a *mezőgazdasági szakemberek hagyományos* találkozóját.

A *fokozódó történelem* iránti *érdeklődés* a legújabb kor eseményeire is kiterjed. Helyesen: *A történelem iránti fokozódó érdeklődés*...

Az ivóvíz, a tej, az asztali só vagy a fogkrém fluoridos dúsításától várhatjuk jelenleg *a leghatásosabb fogszuvasodás elleni védelmet*. Helyesen: ... *a fogszuvasodás elleni leghatásabb védelmet*.

Bizottságot neveztek ki *a kudarcba fulladt Irán elleni katonai akció* kivizsgálására. Helyesen: ... *az Irán elleni, kudarcba fulladt katonai akció* kivizsgálására.

A halmozott jelzőket elkülönítő vessző kitételével is javíthatunk a mondaton: ... *a kudarcba fulladt, Irán elleni katonai akció*. Mivel a beszédben nem mindig sikerül jól kifejezni az írásjeleket a megfelelő mondatfonetikai eszközök alkalmazásával, a legegyszerűbb a helyes szórend megválasztása úgy, ahogy az imént láttuk.

5. Félrevezető szórend

A jelzős szerkezetekéhez hasonló szórendi gondok más mondatrészekkel kapcsolatban is jelentkezhetnek. Az előző pontban foglaltakkal ellentétben a félreértés veszélye itt most az olvasót fenyegeti, aki először találkozik a szöveggel, míg az élőszóban elhangzó — helyesen hangsúlyozott, jól tagolt — ilyen mondatokat nem érthetjük félre.

Nem hiszek a fejlődésben megrekedt értelmiségi létben. Amikor ezt a mondatot olvasni kezdjük, először úgy gondoljuk, hogy az illető nem hisz a fejlődésben. Tovább olvasva azonban megzavarodunk egy pillanatra, és csakhamar fölismerjük tévedésünket: a fogalmazó ugyanis *a fejlődésben megrekedt értelmiségi létben nem hisz*. A két, alakilag azonos, de eltérő funkciójú *-ben* rag okozta a bajt. A *hisz* állítmánynak állandó határozója, vonzata ez a toldalék, de ebben a mondatban nem az állítmányt követő mondatrész az állandó határozó, hanem a mondat legvégére csúsztatott — így alaposan elrejtett — *létben* főnév (*nem hiszek a létben*). A *fejlődésben* határozó pedig a *megrekedt* jelző bővítménye, ezért kiejtésben egybeolvad vele, míg az állítmány után kicsi szünetet tartunk:

Nem hiszek | a fejlődésben [^]megrekedt értelmiségi létben.

A félreértések elkerülése végett célszerű tehát átfogalmaznunk a mondatot: *A fejlődésben megrekedt értelmiségi létben nem hiszek. Nem hiszek az olyan értelmiségi létben, amelyik a fejlődésben megrekedt (vagy megrekedt a fejlődésben)*.

A szöveg gördülékenyebbé tételében nagy szerepe van az utóbbi javítási módnak, tehát annak, amikor valamely túlszűfolt, sok mondatrészből álló mondatot fölbontunk több tagmondattá. A zsűfolt mondat szerkesztés sokszor a hírek nyelvére jellemző. A túlzott tömörítés oka egyrészt az lehet, hogy minél több információt próbálnak belesűríteni egy mondatba,

másrészt pedig az, ha a szöveget más nyelvből fordították. A tömegtájékoztató nemzetközi nyelvben, az angolban meghatározó szerepük van az igeneveknek, amelyekben úgy szabad tömöríteni, ahogy a magyarban nem. A tükörfordítás tehát hiba.

Lássunk még egy példát: A szomszédos országok mind *elismerték* a volt elnököt megdöntő *államcsínyt* követően hatalomra jutott nemzeti *tanácsot*. Mit ismertek el a szomszédos országok? A volt elnököt? Az államcsínyt? Egyiket sem, hanem a nemzeti tanácsot. Az állítmányhoz közvetlenül kapcsolódó tárgy tehát ismét a mondat legvégére került. Helyesebb a következő változat: *A szomszédos államok mind elismerték az új nemzeti tanácsot, amely a volt elnököt megdöntő államcsíny nyomán jutott hatalomra.*

6. Jelzői értékű határozó

A jelzői értékű határozó olyan átmeneti mondatrész, amely a határozó szerepét tölti ugyan be, de a mondat szerkezet megváltoztatásával, szórendi cserével jelzővé vagy jelzős szerkezet tagjává tehető. Ezt a tulajdonságát, az átalakíthatóságát, ismert verscímekekkel szemléltetjük:

<u>Jelzői értékű határozó</u>	<u>Jelző vagy jelzős szerkezet része</u>
A pusztá, <i>télen</i>	A <i>téli</i> pusztá
Búcsúzás <i>Kemenesaljától</i>	A <i>Kemenesaljától való</i> búcsúzás
Üzenet egykori <i>iskolámba</i>	Egykori <i>iskolámba szóló</i> üzenet
Séta <i>bölcső-helyem körül</i>	<i>Bölcső-helyem körüli</i> séta

Bizonyos esetekben ez a szerkezet szokatlan, magyartalan, illetőleg félreérthető, ilyenkor el kell kerülnünk. Európai nyelvekből átvett fordításokban találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy indokolatlanul alkalmazzák ezt a nyelvi formát: *Az a fiú a szemüveggel az unokatestvérem. Látod azt a lányt hosszú hajjal? A fiatalasszony piros kabátban* nem más, mint az új doktornőnk. Helyesen: *Az a szemüveges fiú az unokatestvérem. Látod azt a hosszú hajjú lányt? A piros kabátos fiatalasszony* nem más, mint az új doktornőnk.

A többnyire angol nyelvű hírek tükörfordítása miatt a sajtóban nemritkán előfordul a jelzői értékű határozó. Hiba, ha így a mondat kétféleképpen értelmezhető: *Elkészült a jelentés az irániak háborús bűneiről Kuvaitban. A Kuvaitban helyhatározóra úgy is kérdezhetünk, hogy hol készült el a jelentés.* Ekkor a helyhatározó az állítmányhoz kapcsolódik, tehát a jelentés elkészítésének színhelye Kuvait. Megfelelő ismeretek birtokában tudhatjuk, hogy nem erről van szó. A kirendelt ENSZ-bizottság a helyszínen vizsgálódott, majd beszámolóját New Yorkban készítette el. *A Kuvaitban helyhatározó* ezek szerint nem az állítmány bővítménye, nem rá vonatkozik, hanem

a *háborús bűnökre*: *háborús bűnök Kuwaitban*, azaz **kuvaiti** *háborús bűnök*, *Kuwaitban elkövetett háborús bűnök*. Az eredeti mondat helyesen: *Elkészült a jelentés az irániak kuvaiti háborús bűneiről*.

Egyéb példák: *Folytatódtak a tárgyalások a háborúról az Öbölben*. Helyesen: *Folytatódtak a tárgyalások az Öböl-háborúról*. A résztvevők megvitatták *a tanítás problémáit a nyelvtanórákon*. Helyesen: *A résztvevők megvitatták a nyelvtanórák tanítási problémáit*.

7. Állandó határozó vonzatai

Az állandó határozó toldaléka vagy névutója — ahogy neve is mutatja — állandó vonzata valamely igének, ritkábban névszónak: *hisz valamiben*, *képes valamire*, *lemond valamiről*, *tartózkodik valamitől*, *vonzódik valamihez*; *fellázad valami ellen*, *ítélkezik valaki fölött*. Hiba lehet, ha nem a megszokott, magyaros vonzatot használjuk:

<u>Helyes</u>	<u>Kerülendő</u>
<i>csodálkozik valamin</i>	<i>csodálkozik valami fölött</i>
<i>megállapodik valamiben</i>	<i>megállapodik valamiről</i>
<i>vitatkozik valamin v. valamiről</i>	<i>vitatkozik valami fölött</i>
<i>ismeretes előtte</i>	<i>ismeretes neki v. számára</i>
<i>mérték szerinti ruha</i>	<i>mérték utáni ruha</i>
<i>nem tőle függ</i>	<i>nem rajta múlik</i>
<i>nagy részvétel temették el</i>	<i>nagy részvét mellett...</i>

A mondatok megszerkesztésekor bonyolultabb gondok is jelentkezhetnek, ha két olyan igealak vagy névszó kerül egymás mellé, amelynek eltérő a vonzata. Ilyenkor hiba a túlzott tömörítés: A kis elsős még *igényli és rászorul a gondoskodásra*. A *rászorul a gondoskodásra* helyes kifejezés, de az *igényel* állítmánynak nem valamilyen határozórag a vonzata, hanem a tárgyrag: *igényel valamit* — *igényli azt*, tehát *igényli a gondoskodást*. A mondatot többféleképpen javíthatjuk, például: A kis elsős még *igényli a segítséget*, és *rászorul a gondoskodásra*.

További példák: *Egyetértettünk* és *vitatkoztunk* is a helyesírási hibák *okairól*. Az össze nem illő kifejezések: *egyetért valamivel*, *vitatkozik valamiről*. A hibás mondatot csak nagyobb változtatással tudjuk kijavítani, például: *Volt, amivel egyetértettünk, de vitatkoztunk is a helyesírási hibák okairól*.

Nem *fél*ni, hanem *védekezni* kell a *veszélytől* (újságcikk címe). A vonzatok: *fél valamitől*, *védekezik valami ellen*. A lehetséges javítás: *Nem fél*ni kell a *veszélytől*, hanem *védekezni* ellene.

Az énekes tiszteletére rendezett banketten *szó került* egy párizsi zeneszerzőről is. Ez a felemás mondat két állandó határozós szerkezet vegyüléséből jött létre:

szó esik
szó van, volt *valamiről* × *szóba kerül valami*

A helyes változatok: *A banketten szóba került egy párizsi zeneszerző is.* *A banketten szó esett egy párizsi zeneszerzőről is.* Iménti példánk átvezet a mondattani fejezet következő pontjába, amelyben a szerkezetek vegyülésének másféle formáit taglaljuk.

8. Szerkezetvegyülés

Szerkezetvegyülésnek nevezzük azt, amikor két hasonló szerepű, de különböző formájú nyelvtani szerkezet összeolvad vagy részben keveredik egymással.

a) Módosítószók, határozók főmondat állítmányaként

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
<i>Biztosan</i> igazad van.	
<i>Biztos, hogy</i> igazad van.	<i>Biztosan, hogy</i> igazad van.
<i>Nyilván(valóan)</i> eltévedtünk.	
<i>Nyilvánvaló, hogy</i> eltévedtünk.	<i>Nyilván, hogy</i> eltévedtünk.
<i>Természetesen</i> segíték.	
<i>Természetes, hogy</i> segíték.	<i>Természetesen, hogy</i> segíték.
<i>Valószínűleg</i> megkapom az állást.	
<i>Valószínű, hogy</i> megkapom az állást.	<i>Valószínűleg, hogy</i> megkapom az állást.

Nyelvünkben a határozóragos szavak, illetőleg a módosítószók nem léphetnek elő főmondatbeli állítmánnyá, hanem csak valamely egyszerű mondaton belül vállalhatnak szerepet (*bizonyára, biztosan, kétségkívül, kétségtelenül, nyilván, nyilvánvalóan, természetesen, valószínűleg*). Közülük főmondat állítmánya az lehet, amelyikből melléknevet tudunk képezni, pontosabban a határozórag elhagyásával megmarad a melléknévi tő (*biztos, hogy...*; *kétségtelen, hogy...*; *nyilvánvaló, hogy/...*; *természetes, hogy...*; *valószínű, hogy...*). Gyakran hibáznak az iméntiekhez hasonló *sajnos* — *sajnálatos* használatában: *Sajnos, hogy* megint rossz idő van. Helyesen: *Sajnos* megint rossz idő van. *Sajnálatos (dolog), hogy* megint rossz idő van.

b) *Nehogy* kötőszós mondatok

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
Folyamatosan keverd, <i>hogy</i> ne égjen oda.	
Folyamatosan keverd, <i>nehogy</i> odaégjen.	Folyamatosan keverd, <i>hogy</i> <i>nehogy</i> odaégjen.
Vigyázz, <i>hogy</i> a füst ne menjen a szemedbe.	
Vigyázz, <i>nehogy</i> a szemedbe menjen a füst.	Vigyázz, <i>hogy</i> a füst <i>nehogy</i> a szemedbe menjen.

Amint láttuk, a tiltó értelmű mellékmondatokat kétféleképpen is megfogalmazhatjuk: *hogy*... *ne* szerkezettel vagy pedig a *nehogy* kötőszóval. Ugyanazon kötőszónak a megismétlése azonban fölösleges, sőt hibás. A *hogy*... *nehogy* élőbeszédben elég gyakori, írásban szerencsére könnyebben ki lehet küszöbölni.

c) Állapothatározós kifejezések (*-ként; mint*...)

<u>Helyes</u>	<u>Helytelen</u>
A bátyám <i>angoltanárként</i> dolgozik.	
A bátyám <i>mint angoltanár</i> dolgozik.	A bátyám <i>mint angoltanárként</i> dolgozik.
Széchenyi <i>nyelvújítóként</i> is maradandót alkotott.	
Széchenyi <i>mint nyelvújító</i> is maradandót alkotott.	Széchenyi <i>mint nyelvújítóként</i> is maradandót alkotott.

Az állapothatározós kifejezéseket is kétféleképpen önthetjük mondatba, de a két szerkezet vegyítése itt sem fogadható el. Megjegyzendő, hogy ezekben a példákban a *mint* kötőszó nem hasonlító mellékmondatot vezet be, akkor ugyanis szükséges eléje a vessző: *Olyan meleg van, mint nyáron. Szébb, mint valaha.* Az állapothatározós kifejezésekben viszont nem teszünk vesszőt a *mint* elé.

d) Az *el kell menjek* típusú szerkezet

Nyelvünk rugalmasságát, hajlékonyságát jelzi, hogy gondolatainkat sokféleképpen fogalmazhatjuk meg. Nemcsak rokon értelmű szavak, szó-lások, kifejezések vannak, hanem rokon értelmű vagy pontosabban hasonló

értékű nyelvtani szerkezetek is. Fejezetünk 8. pontja ezek létéről kívánja meggyőzni az olvasót. Utolsó példánk is tekinthető szerkezetvegyülésnek, bár végső soron nyelvjárási jelenségre, illetőleg idegenszerűsége vezethető vissza. Figyeljük meg, hogy ugyanazt a jelentéstartalmat hányféleképpen tudjuk kifejezni különféle nyelvi eszközökkel:

el kell menni (főnévi igenévvel személytelenül)
el kell mennem (személyragos főnévi igenévvel)
el kell, hogy menjek (mellékmondat)
el kell menjek (kettős állítmányú mondat)

A legutóbbi változat a köznyelvben azelőtt nem volt annyira általános, mint most. Ha mondattanilag elemezzük az ilyen szerkezeteket, érdekes megállapításra jutunk: Holnap *el kell menjek* az orvoshoz. Állítmány szerepét tölti be a *kell* hiányos ragozású ige, de állítmány a mellette álló *menjek* igealak is. Ezt nevezzük kettős állítmánynak, ami nem azonos a névszói-igei, sem pedig a halmozott állítmánnyal. Kettős állítmányt azonban — ettől a kivételtől eltekintve — nem ismer nyelvünk rendszere. Nyelvművelőink a legutóbbi időig harcoltak a szóban forgó szerkezet ellen, ma már azonban kezdik elfogadni. Legfőljebb azt javasolhatjuk, hogy igyekezzünk a megszokottabb, hagyományosabb formákkal élni (az első három változat), de nem kárhoztathatjuk egyértelműen a kettős állítmányú mondatokat (a negyedik változat). Igekötős igével elfogadhatóbbnak tűnek: *ki kell javítsam, be kell hozzad, le kell írjátok, föl kell fessük*. Igekötő nélküli igével azonban elég szokatlanok: Sokat *kell olvassál*. Most már nem *kell segítsen*. Az utóbbiak helyett inkább a személyragos főnévi igenévet vagy a mellékmondatot ajánlhatjuk: Sokat *kell olvasnod*. Most már nem *kell, hogy segítsen*.

9. Tagadás, tiltás

a) *Nem* — *ne*, *sem* — *se*

A *nem* tagadószó, a *ne* pedig tiltószó, tehát kijelentő módú állítmány mellett a *nem*, felszólító módú állítmány mellett a *ne* használatos: *Nem megyek sehová. Ne menj sehová!* Felszólító módú igével kapcsolatban ezért hiba a *nem* alkalmazása: *Nem menjünk oda!* (Helyesen: *Ne menjünk oda!*)

A *sem* — *se* használata valamelyest különbözik a *nem* — *ne* tagadó-, illetve tiltószóétól, ugyanis tagadásban a *sem* és a *se* egyaránt szabályos, de tiltószóként csak a *se* állhat: egy szót *sem szólt* vagy egy szót *se szólt*; egy szót *se szólj*. Tagadásban a *sem* választékos, a *se* viszont igen elterjedt köznyelvi forma. Nem felel meg a valóságnak az a nyelvi babona vagy álszabály, mely szerint a *se* — *sem* használata attól függ, hogy az utána következő

szó magánhangzóval vagy mássalhangzóval kezdődik-e. Ezzel szemben megfigyelhető a nyelvszokásban, hogy páros tagadáskor bizonyos kifejezésekben sokkal gyakoribb a *se*, mint a *sem*: *se híre, se hamva; se lát, se hall; se pénz, se posztó*.

Tiltó mondatokban — akár szerepel bennük a felszólító módú állítmány, akár hiányzik belőlük — kizárólag a *se* forma a helyes: Egy percig *se késlekedj!* Egy hangot *se!* Egy lépést *se* tovább! Ilyenkor súlyos hibának minősíthetjük a *sem* használatát, nem fogadhatók el tehát a következő mondatok: Vigyázz arra, hogy egy hiba *sem* maradjon javítatlan! Egy tapodtat *sem* mozdul! Te *sem* menj el!

A *se(m)*... *se(m)* páros kötőszó együtt járhat a *nem* tagadószóval vagy a *ne* tiltószóval. Ilyenkor különbség van a kötőszó nyomatékos és nyomatéktalan alkalmazása között. A nyomatékos *se(m)*... *se(m)* csak akkor állhat magában, azaz a *nem* vagy a *ne* nélkül, ha rövid mondatba egyetlen szóra vonatkozik: *se lát, se hall*. De még ekkor is megjelenhet mellette a *ne(m)*: *se nem lát, se nem hall*. Mindig ott találjuk a *nem*, illetve a *ne* szókat, ha a mondat ennél bővebb: *Se* moziba *ne* menj, *se* el *ne* csavarogj!

A tagadó mondatban nem szabad a *se(m)*... *se(m)* helyett állító értelmű páros *mind*... *mind*, *is*... *is*, *akár*... *akár* kötőszót használni. Helytelenek tehát az alábbiak: *Mind* a földrengés, *mind* a szökőár nem okozott nagyobb károkat. Anna *is*, Klári *is* *nem* jött el. *Nem* született döntés *akár* az egyik, *akár* a másik fél javára. (Helyesen: *sem* a földrengés, *sem* a szökőár; *sem* Anna, *sem* Klári; *sem* az egyik, *sem* a másik fél javára.)

b) Tagadás mellékmondatokban

Ha a főmondatban tagadást, tiltást, ellenzést stb. jelentő ige vagy kifejezés van, a mellékmondat tagadó vagy állító formát egyaránt ölthet. A főmondat igéi például: *akadályoz*, *ellenez*, *gátol*, *késleltet*, *kizár*, *lebeszél*, *óva int*, *tagad*, *tartóztat*, *tilt*, *tiltakozik*, *visszariaszt*, *visszatart* stb. Régebben többnyire a mellékmondatban a tagadó alakot használták: *Tagadja*, hogy *nem vitte el*. „A virágnak *megtiltani* nem lehet, Hogy *ne nyúlják*, ha jó a szép kikelet...” (Petőfi Sándor). Újabban viszont a logikus, félreérthetetlen kifejezőmódra való törekvés miatt egyre jobban terjednek az állító formák: *Tagadja*, hogy *elvitte*. *Megakadályozta*, hogy *eltávozzanak*. Ha az **akadályozást** jelentő főmondatban tagadószó is szerepel, természetesebbnek, gördülékenyebbnek hat a hagyományos szerkesztésforma, tehát a tagadószóval megtoldott mellékmondat: *Nem* tudta *megakadályozni*, hogy el *ne* lopják a kocsiját. Az ellenzék *nem* tudta *késleltetni*, hogy *ne* szülessék meg idejében a döntés. Ha azonban az efféle főmondatokban kiteszük az utalószót, a mellékmondatot állító formában tanácsos megfogalmaznunk: *Nem* tudta *megakadályozni azt*, hogy *ellopják* a kocsiját. Az ellenzék *nem* tudta *késleltetni azt*, hogy idejében *megszülessék* a döntés.

Amint látható, ezekben a mondattípusokban ingadozik a nyelvhasználat, sőt a nyelvművelés sem tudta egységesen megítélni a kérdést. Így az ebben a pontban leírtak nem tekinthetők mereven alkalmazandó szabálynak, és a tőlük való eltérés nem minősíthető súlyos hibának.

Az iméntiekhez hasonló ingadozás, kettősség figyelhető meg a *míg* kötőszós **időhatározói mellékmondatokban**, de a tagadószó kitétele itt már nem vagylagos, hanem a mondat értelmének függvénye. Mászt jelent a tagadószóval szerkesztett kijelentés, mint a tagadószó nélküli: Várok a kerti munkával, *míg esik*. (Tehát addig nem dolgozom, amíg esik az eső.) Várok a kerti munkával, *amíg nem esik*. (Addig nem dolgozom, például nem ültetek, vetek, amíg végre el nem kezd esni az eső.)

További példák: Addig olvastam a kertben, *amíg* be *nem* sötétedett. Vigyázz a kezedre, *míg* a seb be *nem* gyógyul! Manapság az efféle mellékmondatokat is gyakran hallani állító formában, az így fogalmazók a logikát előbbrevalónak tartják a hagyományos szerkesztésmódnál. Nyelvünk szabályai szerint akkor lehet állító a *míg* kötőszós időhatározói mellékmondat, ha jelentésváltozás nélkül átszerkeszthető *hoggy* kötőszós, következményes mellékmondattá. Előző két példánkkal ezt nem tudjuk megtenni, hiszen az elől álló főmondatnak nem logikus következménye a mellékmondat. Az alábbi eset viszont már átszerkeszthető: Addig könyörgött, *míg* az apja meg *nem* bocsátott neki. Addig könyörgött, *míg* az apja megbocsátott neki. Addig könyörgött, *hoggy* az apja végül megbocsátott neki.

Gyakorlatok

Hibás mondatok javítása

Az alábbi mondatokban valamilyen nyelvi (nyelvhelyességi, szóhasználati, fogalmazási, stilisztikai) hiba van. Állapítsa meg a hiba típusát, javítsa ki a mondatot, és megoldását szakszerűen indokolja! Egy mondatban több hiba is lehet.

1. Az előbb nem láttam pontosan, hagy nézzem meg még egyszer!
2. „Húsz éve a Lufthansa Budapestre jár” (Egy újságcikk címe)
3. Az esős időnek köszönhető, hogy ismét el kellett halasztani az atlétikai versenyt.
4. A lap alapításának 100 éves centenáriumán ünnepi ülést tartottak a szerkesztőségben, amin részt vettek a főváros vezetői is.
5. A kirakatban a vásárlók megtekinthetik a szebbnél szebb blúzokat, ingeket, sőt a legújabb farmereket is.
6. „Második vágányról gyorsvonat indul, második vágány mellett tessenek vigyázni!”
7. Megszületett a bizottsági döntés: a tervezetet — az előzetes jóváhagyás miatt — továbbítani kell a felsőbb szerv felé.
8. Katonai szakértők szerint egyenlőre lehetetlen a csapatok azonnali kivonása a hadászati fenyegetett területekről.
9. Még most sem kaptuk meg az engedélyt az építkezéshez, következésképpen hozzá sem kezdhettünk az alapozáshoz.
10. Az IBUSZ-csoport programjában Salzburg megtekintése mellett szerepelt egy wieni városnézés is.
11. Nem szeretem az úgymond szervilis embereket.
12. Ezeket a restriktív intézkedéseket pénzügyi és pénzügyi okokból kellett meglépnünk.
13. A gyűlésen a lakásszövetkezet elnöke ismertette azt a jelentést, amely arról szól, hogyan kufárgodtak a közösség pénzével.
14. A szülőknél azt tanácsolom, hogy ha 3 éves korukban észreveszik, hogy gyermekük dadog vagy pöszén beszél, forduljanak logopédushoz.

15. Sikerült bebizonyítanunk, hogy megfelelő idegállapot mellett kiemelkedőt tud nyújtani a csapat.
16. A 100 méteres és a 200 méteres síkfutásban egyaránt a francia versenyző vitte el a prímet.
17. A tantestület szakmai színvonala és az oktatás minőségi körülménye is magas.
18. Vállalatunk felvállalja a lakossági lomtalanítási akció lebonyolítását.
19. Egy magyar dokumentarista stáb megkérte az éppen Budapesten tartózkodott Willy Brandtot, hogy nyilatkozzon az ügy kapcsán.
20. Több halálos áldozata van annak a robbanásnak, amely éjszaka történt a libanoni fővárosban.
21. Nő a türelmetlenség és az előítéletesség a változások áldozataival szemben.
22. A Gyula utca 14-ben külön bejárattal rendelkező szoba főiskolásoknak, egyetemistáknak kiadó.
23. Az újonnan beiktatott miniszter konkrét intézkedéseket ígért a pénzügyi nehézségek mielőbbi fölszámolására.
24. A film Klaus Mann, Thomas Mann elsőszülött fiának 1936-ban írt kulcsregényéből készült.
25. Az amerikai adminisztráció újabb gazdasági korlátozásokat vezetett be Románia ellen, melynek következtében a bukaresti vezetés tiltakozását fejezte ki.
26. A meghirdetett versenyre rengetegen jelentkeztek.
27. Mindjárt elejtem ezt a tálcát, könyörgöm, segítsen már valaki!
28. Több alternatíva közül választhatunk: vagy megmaradunk az eredeti elképzelésünknel, vagy teljesen szakítunk azzal, vagy pedig újra kell tárgyalni az ügyet.
29. „Pénztártól való távozás után felszólalást nem veszünk figyelembe!”
30. A bírósági ítélet kihirdetése után alperes bejelentette, hogy fel kíván lebbezni, ezért az ítélet még nem jogerős.
31. A tárgyalások megszakadtak, lévén hogy a két fél irreális követelésekkel állt elő partnerével szemben.
32. Sokat segítene, amennyiben hamar megérkeznének a szükséges dokumentumok.
33. Az Országgyűlés ülésének mai napján négy napirend szerepel.
34. Tóth István, Független Kisgazdapárt képviselője interpellációt nyújtott be a művelődési és közoktatási miniszternek.

35. Ügyeljünk a saját és mások testi épségére!
36. Leexponált filmjét nálunk hívassa elő!
37. A készülék szervizelése még nem megoldott.
38. A kérdést tanulmányozandó, újabb bizottságot alakítottak a szervezet tagjai.
39. Vállalatunk 6,3 milló dollár nagyságrendben exportált az elmúlt esztendőben.
40. Kizárt, hogy ne érkezék meg időben a menetrend szerinti járat.
41. Ki kell tapasztalnunk, hogy melyik a motor legoptimálisabb fordulatszámja.
42. A Budapesti Rendőr-főkapitányság életvédelmi alosztálya megtette a szükséges intézkedéseket a körözés alatt álló személy elfogása érdekében.
43. „Munkanélküliségély-kifizetés csak helyi illetékességű lakosoknak” (Felirat)
44. Nem elhanyagolható szempont regionális térségünk ökológiai egyensúlyának megőrzése.
45. Nem körülhatárolhatóak azonban azok a problémák, amelyeket küldött-társunk vetett fel.
46. A kenőcs külsődleges használatra ajánlott.
47. Az ünnepség keretén belül kitüntetések átadására is sor került.
48. Felszólalásában kihangsúlyozta együttműködési készségét tárgyalópartnereivel szemben.
49. A jobbszélső kicselezte a hátvédet, akinek beadását a kirobbanó formában lévő Sarkadi a jobb felső sarokba fejelte.
50. Gazdaságirányításunk komoly kihívások előtt áll.
51. Bíró létére ismernie kellene a törvényt.
52. Bombasztikus gólhelyzetben nagy hibát vétett a csatár.
53. A biztosítóknak jelentősen növekedett a bevétele az elmúlt esztendőben.
54. Hegedüs D. Géza legutóbbi filmszerepében számos veszélyes jelenet ellenére dublóz nélkül forgatott.
55. A tünetek alapján arra lehet következtetni, hogy a beteg szív működése kis mértékben akadályozott.
56. Az olimpiára készülve a korábbinál lényegesen többet edzem, s remélem, hogy nem fogok csalódást okozni a szurkolóknak.

57. Versenyzónk ezüstérme nagy örömet okozott sportegyesületünk vezetésének is.
58. Sok szeretettel köszöntöm kedves vendégeinket úgy a magam, mint az elnökség nevében.
59. Köszöntöm Krónikánk hallgatóit! Mindenekelőtt híreink lényege — rövid dióhéjban.
60. Jól láthatóak azok a trendek, amelyek gazdagságunkra negatív hatást gyakorolnak.
61. A téves utasításból kifolyólag komoly kárunk keletkezett.
62. Szakember lévén nem ismerte föl azonnal a hibát.
63. Az első negyedévben a tavalyihoz képest 18%-kal több személyi jövedelemadó került befizetésre.
64. Befejezésül még kettő kérdést szeretnék föltenni vendégeinknek.
65. A parlamenti demokrácia arról szól, hogy néhány ember dönt az ország kérdéseiben.
66. Az elektromos eszközök házilagosan végzett javítását nem ajánljuk.
67. A magánnyomozói tevékenység nincs törvényileg szabályozva hazánkban.
68. Audiokazetták széles választékával állunk vásárlóink rendelkezésére.
69. A szaktanárnak minden írásbeli munkát le kell ellenőriznie.
70. A fergeteges vígjátékban a művész nő kiváló komikus adottságait villantotta föl, a közönségnek kellemes estét szerezve.
71. Nincs igaza azoknak, akik a kérdést túldimenzionálva hangulatot próbálnak kelteni.
72. A daráló a legminimálisabb vásárlói igényeket sem elégíti ki.
73. Chaplin fölújított bőrleszkje nagy hatást gyakorolt a közönségre.
74. Mai műsorunkban megismerkedhetnek egy rendkívüli férfivel, aki már sok-sok nő szívét dobogtatta meg.
75. Nem igazán jó véleménnyel vagyok az új műsorszerkezetről.
76. A választás eredményéről a sajtón keresztül tájékoztatják a lakosságot.
77. Tovább tart a médiák vezetői kinevezésével kapcsolatos huzavona.
78. Ahhoz, hogy a külgazdaság egyre inkább eredményesebben működjék, széles körű piackutató tevékenységre van szükség.
79. 62 éves, teljesen egyedülálló, káros szenvedélyektől mentes férfi feleségül venne egy olyan asszonyt, akinek lakásából hiányzik egy szeretetre vágyó és adó férfi.

80. Éves szinten a vállalat kinnlevőségei 25%-kal növekedtek.
81. A férfiaknál az úszódöntőket este 18 órai kezdettel rendezik.
82. Az adóbevallást mulasztóknak számolniuk kell a bírság terhével is.
83. Tevékenységére azzal tette föl a pontot, hogy az összegyűjtött pénzzel nem számolt el idejében.
84. Kemény, határozott egyéniség irányítására van szükségük azoknak az elkényeztetett tehetségeknek, akik szerény nekifutással szerény — de itthon mégiscsak a legjobb — eredményeket érték el.
85. Hogyan lehetne megakadályozni azt, hogy az életben maradt kis súlyú újszülöttek ne szenvedjenek maradandó károsodást?
86. A szerző módszere most még inkább csak sejthető, de nem pontosan meghatározható.
87. Az ünnepség szónoka beszédében hosszadalmasan méltatta az iskola névadójának érdemeit.
88. A gombócok főzését fagyasztott állapotban kell megkezdeni, bő forrásban lévő sós vízben.
89. A pápa audiencián fogadta hazánk vatikáni nagykövetét, akinek megbízatása egyébként a jövő hónap végén jár le.
90. Beszélgetésünk végén arra kérem professzor urat, hogy röviden szóljon jövőbeni terveiről.
91. A szép kivitelű könyvet az Európa Kiadó adta ki.
92. A kerületben a néhány évtizedes panelházak mellett század eleji lakóépületek egész sora vár felújításra.
93. Kár, hogy az ilyen gúnyos felhang véget vethet olyan mozgalomnak, amely a beteg, az orvosok és a társadalom érdekeit szolgálja.
94. Amikor ehhez a munkához nekiláttunk, azt hittük, sokkal kisebb lesz az érdeklődés.
95. A szóban forgó törvények nyilvánvalóan, hogy fogyatékosak.
96. Zuglóban két 25 év körüli férfi — arcukon szövetből készült álarcot viselve — bementek egy 53 éves szabó kisiparos Egressy úti családi házába.
97. Intézményünkben 3 fő adminisztrátor elbocsátására kell számítani.
98. Megannyi kérdőjel tornyosul a kiöregedett sportolók előtt.
99. Ő viseli a legerősebb magyar ember büszke címét, de erejét csak a súlyemelő-dobogón fitogtatja.
100. Egy sor további intézkedésre van szükség a jövedelemkiáramlás ütemének csökkentése érdekében.

101. A rendezvény bevételének 40%-a felajánlásra kerül a Megyei Kórház Gyermekosztálya számára, enyhítendő az ottani gondokat, elősegítendő a kicsik minél magasabb szintű ellátását.
102. Az október 8-ról halasztott hangversenyt előreláthatólag január elején tartják meg.
103. A tojó a költés idején két hónapig a párjára utalt.
104. Mindkét műsor nézettségére az a jellemző, hogy az iskolai végzettség, illetve a társadalmi rétegződés mentén alig vannak különbségek.
105. Ünnepi külsőségek között vettek végső búcsút a tragikus körülmények között elhunyt 42 éves repülőtisztól.
106. A mutagenezisről szól, hogy valamely sajátosság csak nemzedékekkel később mutatkozik meg.
107. A követség kereskedelmi másodattaséja és a Megyei Kereskedelmi és Iparkamara titkára megállapodtak a kétoldalú utaztatás feltételeiről.
108. ...végül éppen az ellenzék hátrált ki saját javaslatai mögül.
109. A mentést egyrészt a mély tengerszakasz, illetve a környéken nyüzsgő cápák nehezítik.
110. Aki az autót önnek bérleménybe adta, joggal mondhatja: mi köze neki ehhez?
111. Dr. Porkoláb Zsolt időközben az Országos Egészségbiztosítási Pénztár főosztályvezetőjévé került kinevezésre.
112. Az ellenőrzésekkor a fagyaltospultról, -pohárról, -tégelyről, elmosott adagolókanálról vett minták eredményei kifogásoltak.
113. A kivégzés nem ismert büntetés-végrehajtási mód hazánkban.
114. A rendőrség képtelen gátat szabni a járműlopásoknak: az évi 12-15 ezer eltűnt jármű után óriási a biztosítók kockázatvállalása.
115. A férfinak sikerült megszöknie, és Thaiföldön keresztül az Egyesült Államokba távozott és telepedett le.
116. Húzd alá a múlt idejű igealakokat, majd írd azokkal mondatokat!
117. A holnapi nap folyamán a maximumhőmérséklet 18 fok körül várható.
118. Most érezte csak igazán, hogy az elmúlt 48 órában szinte le sem hunyta a szemét. Tagjai mintha ólomból lettek volna. A széles ágy csalogatóan hívogatta.
119. A szónok kifejtette, hogy a mai magyar pályáját kezdő értelmiség versenyképes.
120. A jármű végsebessége óránként 220 km/h, bár ezt aligha lehet kihasználni.

121. Politikai elemzésekben gyakran felvetődik a választások értékelésénél, hogy az egyes emberek vagy társadalmi csoportok minek alapján foglalnak állást: értékek vagy érdekek mentén adják le szavazatukat.
122. A Gazdasági Versenyhivatal pályázatot írt ki a projektterv megvalósítása érdekében.
123. A húsvétra hazalátogatott török vendégmunkások Németországba való visszautazása miatt megnőtt a várakozási idő a nyugati határátkelőkön.
124. Madonna megérkezett Spanyolországba, ahol hat napig forgatja legutolsó lemeze, a Bedtime Stories egyik daláról készülő videoklipjét.
125. Bizonyos dolgokat előre prognosztizálok, és általában nem is hibázom el őket.
126. A műhelymunkához a helyi munkaügyi, területfejlesztési, kamarai, önkormányzati tisztségviselőket, egyházi személyeket, társadalmi aktivistákat, vállalkozókat vonták be.
127. Mindazonáltal egyelőre bottal ütik a tettesek nyomát.
128. A tömegek manipulálásában eddig is jeleskedett média ezután is a hatalmon lévők biztos bázisa lesz.
129. Sőt, hogy a lúd kövér legyen, egy füst alatt megtalálták az ókori világ hetedik csodájaként számon tartott alexandriai világítótorony több darabját is.
130. Ez a jelenség komoly veszélyt jelent a közbiztonságra, amely az állampolgárok részéről azonban alig-alig kivédhető.
131. Ottjártunkkor már két cég gépeit is láttuk — munkásokat nem, lévén délután érkeztünk, fél négy tájban.
132. A film mozgalmas és naiv, pergő és eklektikus. A narrátor időnként beleszól a dolgokba, mai beköpések élénkítik a szöveget, andalító muzsikával aláfestett minden fontosabb jelenet.
133. A háromrészes, Magyarország történetét bemutató kiállítás még két hónapig látható.
134. Úgy gondolták, nem fizetnek, már nincs szükségük az őrzőkre. Vesz-tükre, mert egyhamar visszatértek a zsebtolvajok. Ismét veszélybe került a vállalkozók és a vásárlók biztonsága.
135. A majdani autópálya első ütemben autóútként való kiépítése a kezdetben várható kisebb forgalom és forráshiányos gazdasági helyzet tükrében logikus döntés.

Szövegek javítása és értékelése

1. Az a kultúra, amelyet a média terjeszt szerte a világon, monolit és rendkívül felületes képet fest az amerikai kultúráról, azt elsősorban nemzetközi korporációk terjesztik, és úgy prezentálják, mint ami alternatívátlan. És aki nem hajlandó ezt a kultúrát magáévá tenni, az alacsonyabb rendű, mert ez a jövő fejlődésének egyetlen lehetséges iránya. Én ezt Coca-Cola-kultúrának nevezem.

(Egy megyei napilap riportjából)

2. Ennek az érvek azonban két ellentétes olvasata van. A kommunista olvasatban az érvek további normatív korlátozásokat kell a bevándorlás liberális jogára ráronnia. Azok a funkcionális korlátozások, amelyek az adminisztratív és gazdasági rendszer reprodukciós feltételeiből adódnak, olyan korlátozásokkal párosulnak, amelyek az adott életforma etnikai-kulturális szubsztanciáját biztosítják. Ezáltal az érv olyan partikularisztikus értelmet nyer, mely szerint ugyan az állampolgárság nem nemzeti identitáshoz, de bizonyos történelmileg kialakult kulturális identitáshoz kapcsolódik.

(Egy közéleti hetilap cikkéből)

3. Tisztelt Szerkesztőség!

Újságírói megkeresésre a megjelenés előtt ismerttettem a vonatkozó jogszabályokat, így az Egészségügyi törvény vonatkozó pontját. Ismerttettem — és fénymásolatban át is adtam — az 5/1984. Eü. M. rendeletet, mely 16. paragrafus 3. bekezdésében kimondja: (...)

Ezen irat tehát Önöknél rendelkezésre áll. A megjelent írásban idézésre került ezekből. Bemutattam a végrehajtást tartalmazó utasítást is. (...)

Beszélgetésünk során elhangzottak igen rövidítve, nem helytállóan kerültek írásba, így a rám történt hivatkozás a valóságnak nem megfelelő.

A teljesség igénye alapján szükségesnek tartottam fentiek írásba öntését, és annak leközlése végett napilapjuk megkeresését.

*(Részletek egy jogásznak a vele készült riport után írt,
megyei napilapban megjelent leveléből)*

4.

Feldúlt baromfiól

Nagy dínomdánomra készülődhetett az az ismeretlen csirkefogó, aki egy ónodi családi ház udvarára somfordált be nemrégiben. A késő éjszakai látogató huszonöt tyúkot és százötven liter borocskát orozott el hordóstól.

Felsőzsolcán az Unió ÁFÉSZ egyik raktárhelységéről feszítették le a lakatot szombatra virradóan. A feltehetően italos természetű bitang tíz láda rumot, kevertet és konyakot hurcolt magával. Kár: 45 ezer forint. Ezzel közel azonos időben egy magánlakásba is betörték Felsőzsolcán. Az eltűnt ruhák, poharak, illetve pálinkáskészlet cirka ötvenezer forintot kóstálnak. A változatosság kedvéért gépkocsifeltőrésről is beszámolt lapunknak Óvári András rendőr őrnagy: a Mikes Kelemen utcán parkoló autó csomagtartóját felfeszítő mákvirág zsákmányai szerszámok és kerekek voltak.

(Egy megyei napilap rövid cikke)

5. A gépjárművek üzemen tartói kötelező felelősségbiztosításáról szóló kormányrendelet feljogosítja a pénzügyminisztert, hogy rendeletben határozzon tárgyi biztosítás díjkalkulációjának és eredményelszámolásának rendjéről. A biztosítók javaslatára utoljára idén, március 22-én módosult az erről szóló jogszabály, de nem változott az a rendelkezés, amely szerint a biztosítók kötelesek a tárgyév üzletági eredményéről elszámolást készíteni a tárgyév követő év május 31. napjáig, és azt ezen határidővel az Állami Biztosításfelügyelethez benyújtani. A fentiekből az következik, hogy a biztosítóknak a július 1-ji évközi díjmódosításra vonatkozó törekvése nemcsak indokolatlan, hanem a hatályos jogszabályokkal ellentétes szellemű is volt!
- Amennyiben a biztosítási időszakon belül az előkalkulált díjakhoz képest megtakarítás mutatkozott volna, akkor a társadalomnak, vagyis a biztosítottaknak semmiféle lehetősége sem lenne díjcsökkentési igény érvényesítésére.

(Részlet egy szaklap vezércikkéből)

Irodalom

- ÁGOSTON MIHÁLY: Rendszerbomlás? (Nyelvhasználatunk zavarai) Újvidék, 1990.
- AkH. = A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, Bp., 1984.
- A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Szerk.: BÁRCZI GÉZA és ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1959—1962.
- A magyar nyelv könyve. Főszerk.: A. JÁSZÓ ANNA. Bp., 1991.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—III. Főszerk.: BENKŐ LORÁND. Bp., 1967—1976.
- A mai magyar nyelv. Szerk.: RÁ CZ ENDRE. Bp., 1968.
- A mai magyar nyelv kézikönyve. Szerk.: GÁLFFY MÓZES. Bukarest, 1971.
- A mai magyar nyelv rendszere I—II. Szerk.: TOMPA JÓZSEF. Bp., 1961—62.
- Anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk.: GRÉTSY LÁSZLÓ. Bp., 1973.
- Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga. Szerk.: BENKŐ LORÁND. Bp., 1960.
- Anyanyelvi örjárat. Szerk.: FERENCZY GÉZA. Bp., 1971.
- Az anyanyelv értékrendje és az iskola. Szerk.: FEKETE PÉTER—V. RAISZ RÓZSA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 189. szám, 1990.
- BALÁZS GÉZA: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. Bp., 1998.
- BÁRCZI GÉZA: Nyelvművelésünk. Bp., 1974.
- BENCÉDY JÓZSEF: Nyelvművelő tanácsok. Bp., 1968.
- DEME LÁSZLÓ: Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiból. Nyr. 1960: 286—97, 430-42; 1961: 14—27, 137—48.
- DEME LÁSZLÓ: A nyelvi kultúra kérdései és feladataink. Nyr. 1968: 165—74.
- DEME LÁSZLÓ: A nyelvművelés társadalmi feladatai. Magyar Tudomány 1972: 735.
- DEME LÁSZLÓ—GRÉTSY LÁSZLÓ—WACHA IMRE: Nyelvi illemtan. Bp., 1987.
- ÉA. = Édes Anyanyelvünk (Folyóirat). 1979—.
- Édes anyanyelvünk. Szerk.: LŐRINCZE LAJOS. Bp., 1961.
- FÁBIÁN PÁL: Régi és új nyelvművelés. Msn. 1947: 14—6.
- FÁBIÁN PÁL: Huszonöt év a nyelvművelésben. Nyr. 1970: 261—70.
- FÁBIÁN PÁL: Nyelvművelésünk évszázadai. Bp., 1984.

- FÁBIÁN PÁL—LŐRINCZE LAJOS: Nyelvművelés. Bp., 1980.
- FARKAS ZSUZSA: Nyelvörökkel nyelvőrségen Újvidék, 1994.
- FEKETE LÁSZLÓ: Magyar kiejtési szótár. Bp., 1992.
- FERENCZY GÉZA: Magyarán. Bp., 1980.
- FÓNAGY IVÁN—J. SOLTÉSZ KATALIN: A mozgalmi nyelvről. Bp., 1954.
- FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Dinamikus nyelvművelés. Nyr. 1987: 129—37.
- GRÉTSY LÁSZLÓ: Szaknyelvi kalauz. Bp., 1964.
- GRÉTSY LÁSZLÓ: Anyanyelvünk szolgálatában. MNy. 1970: 396—404.
- GRÉTSY LÁSZLÓ: Van-e eredménye a nyelvművelésnek? Nyr. 1975: 270—83.
- GRÉTSY LÁSZLÓ—VÁGÓ ISTVÁN: Álljunk meg egy szóra! Bp., 1991.
- GRÉTSY LÁSZLÓ—WACHA IMRE: A műszaki nyelv művelése. Nyelvőr Füzetek 8. szám, 1961.
- HALÁSZ GYULA: Édes anyanyelvünk. Bp., 1938.
- HALÁSZ GYULA: Tudd, hogy mit beszélsz! (3. kiadás) Bp., 1991.
- HERNÁDI MIKLÓS: A közhely természetrajza. Bp., 1973.
- HERNÁDI MIKLÓS: Közhelyszótár. Bp., 1976.
- HERNÁDI SÁNDOR: Nyelvtan és nyelvművelés. Bp., 1972.
- HERNÁDI SÁNDOR: Szópárbaj. Bp., 1988.
- Idegen szavak és kifejezések kézisztára. Szerk.: BAKOS FERENC, Bp., 1994.
- Idegen nevek kiejtési szótára. Szerk.: MAGAY TAMÁS. Bp., 1994.
- KARINTHY FERENC: Nyelvelés. Bp., 1964.
- KISS JENŐ: A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. MNy. 1995: 1—9.
- KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978.
- KOSSA JÁNOS: Magyarul, magyarán. Újvidék, 1968.
- KOSSA JÁNOS: Nyelvünk fűszerszámai. Bp., 1979.
- KOVALOVSKY MIKLÓS: Nyelvfejlődés — nyelvhelyesség. Bp., 1977.
- LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Bp., 1971.
- LŐRINCZE LAJOS: Nyelv és élet. Bp., 1953.
- LŐRINCZE LAJOS: Nyelvművelésünk egy esztendeje. Nyr. 1962: 129—43.
- LŐRINCZE LAJOS: Nyelvőrségen. Bp., 1968.
- LŐRINCZE LAJOS: Emberközpontú nyelvművelés. Bp., 1980.
- LŐRINCZE LAJOS: Megnől az ember szíve. Bp., 1993.
- Magyar szókinestár. Főszerk.: KISS GÁBOR. Bp., 1998.

- Magyar nyelvhelyesség. Szerk.: DEME LÁSZLÓ és KÖVES BÉLA. Bp., 1957.
- Mai magyar nyelvünk. Szerk.: GRÉTSY LÁSZLÓ. Bp., 1976.
- MAYER JUDIT: Anyanyelvi hibapló. Pozsony-Bratislava, 1990.
- MÉSZÁROS ANDRÁS: Ë-ző kiejtési kisszótár. Bicske, 1998.
- MINYA KÁROLY: Az elvonással keletkezett összetett ige mint neologizmus. Nyr. 1997: 283—89.
- MNy. = Magyar Nyelv. (Folyóirat) 1905—.
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Hogy is mondjam? Újvidék, 1993.
- Mondd és írd! Szerk.: KEMÉNY GÁBOR és SZÁNTÓ JENŐ. Bp., 1992.
- Msn. = Magyarosan. (Folyóirat) 1932—1949.
- Műszaki nyelvőr. Szerk.: KISMARTY LORÁND. Bp., 1964.
- O. NAGY GÁBOR: Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966.
- O. NAGY GÁBOR—RUZSICZKY ÉVA: Magyar szinonimaszótár. Bp., 1978.
- Normatudat — nyelvi norma. Szerk.: KEMÉNY GÁBOR. Bp., 1992.
- Nyelvművelésünk főbb kérdései. Szerk.: LŐRINCZE LAJOS. Bp., 1953.
- A Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vitája. Nyr. 1954 : 3—4. szám.
- Nyelvművelő. Szerk.: LŐRINCZE LAJOS. Bp., 1957.
- Nyelvművelő kéziszlótár. Főszerk.: GRÉTSY LÁSZLÓ és KEMÉNY GÁBOR. Bp., 1996.
- Nyelvművelő kis tükör. Szerk.: P. KOVÁCS IMRE. Celldömölk, 1991.
- Nyelvművelő kis tükör. Szerk.: P. KOVÁCS IMRE. Második, bővített kiadás. Szombathely, 1993.
- Nyelvművelő konferencia = Az 1992. október 15—16-i nyelvművelő konferencia anyaga. Nyr. 1993: 4. szám.
- Nyelvművelő levelek. Szerk.: FERENCZY GÉZA és RUZSICZKY ÉVA. Bp., 1964.
- NyKk. = Nyelvművelő kézikönyv I—II. Főszerk.: GRÉTSY LÁSZLÓ és KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1980—1985.
- Nyr. = Magyar Nyelvőr. (Folyóirat) 1872—.
- PÉCHY BLANKA: Beszélni nehéz! Bp., 1974.
- RÓNAI BÉLA—KEREKES LÁSZLÓ: Nyelvművelés és beszédtechnika. Bp., 1974.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD: Nyelvművelő irodalmunk 1945-től 1960-ig. MNy. 1961: 108—20, 250—7, 367—77.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD: Buktatók és fogódzók mindennapi nyelvhasználatunkban. Debrecen, 1977.

- SEBESTYÉN ÁRPÁD: A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése.
Nyr. 1981: 322—3.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD: Értsünk szót! Debrecen, 1994.
- Szaknyelvi divatok. Szerk.: BÍRÓ ÁGNES. Bp., 1989.
- Szaknyelvi konferencia = Az 1992. november 6-i szaknyelvi konferencia anyaga.
Nyr. 1993: 4. szám.
- SZATHMÁRI ISTVÁN: Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben. MNy.
1975: 274—87.
- SZENDE ALADÁR: Szóról szóra. Bp., 1965.
- Szépen magyarul — szépen emberül. Szerk.: BACHÁT LÁSZLÓ. Bp., 1987.
- TOMPA JÓZSEF: Nyelvművelésünk mindennapi munkájáról. Nyr. 1956: 161—
73.
- TOMPA JÓZSEF: A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye.
MNy. 1970: 129—41.
- TÓTH ISTVÁN: Tollseprűk. Pécs, 1979.
- Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk.: FELDE GYÖRGYI és GRÉTSY LÁSZLÓ.
Bp., 1980.
- WACHA IMRE: A műszaki folyóiratok nyelvművelő rovatainak tanulságai. Nyr.
1961: 100—16.
- WACHA IMRE: A nemzeti nyelv és rétegei. In: Az anyanyelv értékrendje és
az iskola. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 189. szám.
Bp., 1990. 71—4.

Függelék

A nyelvvelünk elvi kérdéseivel kapcsolatos legutóbbi publikációk bibliográfiája

- A magyar nyelv jelene és jövője c. nyelvvelő tanácskozás előadásai és hozzászólásai. Nyr. 1997: 377—396.
- Az Anyanyelvünk jövője c. tanácskozás anyaga. Nyelvünk és Kultúránk. 100. szám, 1997. 6—86.
- BALÁZS GÉZA: A nyelvi norma és a hagyomány. Nyr. 1993. 413—415.
- BALÁZS GÉZA: Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. Nyr. 1996: 250—263.
- BALÁZS GÉZA: A média nyelvhasználatának kritikai megközelítése. Nyr. 1997: 274—282.
- BALÁZS GÉZA—MARÁCZ LÁSZLÓ: Magyar nyelvgeopolitika. Magyarország és Európa 1994. 7: 24—39.
- BANCZEROWSKI JANUSZ: Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkéről? MNy. 1998: 16—30.
- BANCZEROWSKI JANUSZ: Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normáról. Nyr. 1998: 2129—133.
- BARTHA CSILLA: Néhány szó az illetékeségről. Irodalmi Szemle 1995. 2: 75—81.
- BENKŐ LORÁND: Tudatosítsuk az anyanyelvi eszményt! Édes Anyanyelvünk 1987. 4: 12.
- BENKŐ LORÁND: Elnöki zárszó [az 1992-es nyelvvelő konferencián]. Nyr. 1993: 500—501.
- BOLLA KÁLMÁN: Kell-e nekünk ortoépia? Avagy a magyar kiejtés ügye az ezredfordulón. MNy. 1998: 1—16.
- DEME LÁSZLÓ: Nyelvvelés és politika. Édes Anyanyelvünk 1990. 1: 1.
- DEME LÁSZLÓ: Új nyelvi eszmény(ek) felé? Édes Anyanyelvünk 1990. 3: 7.
- DEME LÁSZLÓ: Jegyzetek a kétnyelvűségről. Édes Anyanyelvünk 1992. 1: 1.
- DEME LÁSZLÓ: Nyelvhasználati feltételek nemzeti és nemzetiségi viszonyok között. Nyr. 1993: 470—473.
- DEME LÁSZLÓ: Elnöki zárszó [az 1992-es nyelvvelő konferencián]. Nyr. 1993: 429—430.

- DEME LÁSZLÓ: Kétség és remény közt. Irodalmi Szemle 1994. 1: 80—84.
- DEME LÁSZLÓ: Diskurzus vagy konkurzus. Nyr. 1995: 109—118.
- EÖRY VILMA: A nyelv művelés új feladatairól. Nyr. 1993: 453—455.
- FÁBIÁN PÁL: Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. Nyr. 1993: 504—506.
- FÁBIÁN PÁL: Elnöki zárszó [az 1992-es nyelv művelő konferencián]. Nyr. 1993: 540.
- FÁBIÁN PÁL: A nyelv művelés feladatai. Nyr. 1997: 384—389.
- FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Dinamikus nyelv művelés. Nyr. 1987: 129—136.
- GRÉTSY LÁSZLÓ: Nemzetközpontú nyelv művelés. Nyr. 1993: 402—404.
- GRÉTSY LÁSZLÓ: Nyelvhasználat és nemzeti tudat. MNy. 1998: 31—37.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: Nyelv művelői feladatok. Édes Anyanyelvünk 1988. 3: 15.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: A nyelvtudomány kérdéseinek újrafogalmazása. Mai beszélt nyelvi kutatások. Édes Anyanyelvünk 1989. 1: 14.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: A magyar nyelvi norma érvényesülése. Édes Anyanyelvünk 1990. 1: 11.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: A megértés változatai (A kommunikációs szemléletű nyelv művelés lehetőségei a nyelvinorma-képzésben). Nyr. 1993: 420-422.
- JAKAB ISTVÁN: A nemzeti nyelv művelés „liberalizmusának” és a kisebbségi nyelv művelés „radikalizmusának” okai, gondjai. Nyr. 1993: 473—475.
- JAKAB ISTVÁN: Nyelv művelésünk múltja, jelene, jövője. Irodalmi Szemle 1994. 4: 46—57.
- JAKAB ISTVÁN: Nyelv művelésünk múltja, jelene, jövője. Nyr. 1994: 265—276.
- KISS JENŐ: A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. MNy. 1995: 1—9.
- KONTRA MIKLÓS: Milyen hatása van a mai magyar nyelv művelésnek? MNy. 1994: 333—345.
- KONTRA MIKLÓS: Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. Irodalmi Szemle 1994. 12: 72—81.
- LANSTYÁK ISTVÁN: Diglosszia és kettősnyelvűség. Kétnyelvűség 1993. 1: 5—21.
- LANSTYÁK ISTVÁN: Nyelv művelésünk vétségei és kétségei. Irodalmi Szemle 1993. 3: 58—69; 4: 64—74.

- LANSTYÁK ISTVÁN: Álom és valóság között. Gondolatok nyelvünk egységéről. Irodalmi Szemle 1993. 6: 65—78; 7—8: 96—105.
- LANSTYÁK ISTVÁN: Kétnyelvűség és nyelvművelés. Nyr. 1993: 475—479.
- LANSTYÁK ISTVÁN: Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. (Néhány gondolat a standard nyelvváltozatnak kétnyelvűségi helyzetben való elsajátításáról). Irodalmi Szemle 1994. 2: 63—75.
- LANSTYÁK ISTVÁN: Többközpontú nyelv-e a magyar? Irodalmi Szemle 1995. 1: 72—83.
- MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS: A nyelvi tervezés néhány regionális vonatkozása. MNy. 1995: 222—226.
- MURÁDIN LÁSZLÓ: Az erdélyi magyar nyelvművelés problémái. Nyr. 1993: 485—487.
- Nyelvi tervezés, nyelvi politika. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1995. október 9-i ülésének teljes anyaga. Nyr. 1996: 237—263; 380—402.
- Nyelvművelő konferencia = Az 1992-es nyelvművelő konferencia anyaga. Nyr. 1993: 4. szám.
- PÉNTEK JÁNOS: Magyar nyelvi gondok Romániában. Nyr. 1993: 482—485.
- PÉNTEK JÁNOS: Normagondok Erdélyben (1793—1993). Nyr. 1994: 133—144.
- PÉNTEK JÁNOS: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége. Irodalmi Szemle 1995. 3: 82—87.
- PUSZTAI FERENC: Minta és érték nyelvhasználatunkban. Nyr. 1993: 404—405.
- PUSZTAI FERENC: A magyar nyelvművelés konferenciánk tükrében. Nyr. 1993: 541—548.
- PUSZTAI ISTVÁN: Újraéled a szaknyelvművelés. Nyr. 1993: 608—614.
- SZATHMÁRI ISTVÁN: Nyelvtörténet, dialektológia és nyelvhelyesség. Nyr. 1993: 405—408.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Nyelvi norma és nyelvhasználat. Édes Anyanyelvünk 1988. 1: 9.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A nyelvművelés esélyei. Valóság 1989. 10: 95—103.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Új nyelvi eszmények felé. Édes Anyanyelvünk 1990. 3: 1.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. Regio 1991. 3: 166—173.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Válasz a válaszra. Édes Anyanyelvünk 1991. 2: 5.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Az egyensúly keresése. Édes Anyanyelvünk

1991. 4: 1.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Lesz-e Magyarországon nyelvi tervezés? Nyr. 1993: 423—425.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. Nyr. 1994: 385—398.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A sztenderd helyzete és a nyelvi tervezés lehetőségei. Irodalmi Szemle 1995. 1: 64—71.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A nyelvi norma. Nyr. 1998: 201—213.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A nyelvi norma. Bp., 1998.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): Nyelvi tervezés. Bp., 1998.